Серія Б

МАТЕРІЯЛИ КОНҐРЕСУ

УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

Збірник ч. І.

Новий Ульм 1974

diasporiana.org.ua

ЗМІСТ

Стор.

Передмова 5

Доповіді студійних семінарів:

Василь І. ГРИШКО

«Хто винен?» і «Що робити?»: старі питання в новій дійсності України й еміґрації сьогодні 11

Федір ГАЄНКО

Суперечності радянського суспільства (Поширена версія доповіді) 33

Борис ЛЕВИЦЬКИЙ

Номенклятура — інструмент кадрової політики КПРС 81

Михайло ДОБРЯНСЬКИЙ

Русифікаторська політика КПРС у сучасній Україні 87

Іван КОРНІЙЧУК

Репортаж про доповідь Андрія Білинського на тему: «Чи можлива українська реальна політика?» (На базі магнітофонного запису доповіді й дискусії) 108

Помічені помилки 128

МАТЕРІЯЛИ КОНҐРЕСУ
української вільної політичної думки

Збірник І.

Новий Ульм 1974

Druck: «Ukrainski Wisti», Neu-Ulm/Do.,

ПЕРЕДМОВА

Студійні семінари Конґресу Української Вільної Політичної Думки (КУВПД) починають поширюватися з центру свого започаткування Мюнхену (Західня Німеччина) на інші міста скупчення української еміґрації — Нью-Йорк, Торонто, Лондон та інші. Доповідачами виступають переважно кваліфіковані дослідники, які вивчення підсоветської дійсности і української проблематики обрали своїм фахом і в тих галузях працюють уже десятки років. За політичними переконаннями вони творять досить широку амплітуду.

Склад учасників семінарів теж дуже різний щодо своїх політичних переконань. Переважно це ті, що самі займаються дослідженням підсоветської дійсности, або ті, що постійно цікавляться й уважно стежать за подіями в Україні. Не малу частину складу учасників семінарів КУВПД становлять особи, які активно діють в нашому політичному, загально-громадському чи науковому житті.

Семінари здобули вже загальне громадянське право й визнання, оскільки вони є об'єктивними пошуками й аналізою щодо еміґраційної дійсности, а головне спробою об'єктивної аналізи й оцінки політичних, соціяльних та національних процесів, що відбуваються нині в Україні.

Дотепер відбулися такі семінари (подаємо в хронологічному порядку):

1. **21 січня 1972, Мюнхен:**
   СУЧАСНА УКРАЇНА І ЕМІҐРАЦІЯ. Доповідачі: Атанас Фіґоль — вступне слово; Василь Гришко — **Чи один шлях до єдиної мети;** Михайло Добрянський —

Чи можлива українська визвольна політика; Богдан Кордюк — **З минулого в майбутнє.** Матеріяли першого семінару появилися: а) «Українські Вісті», Новий Ульм, чч. за 6, 13 і 20 лютого 1972; б) «Український самостійник», Мюнхен, за січень-лютий і квітень 1972; в) «Матеріяли КУВПД», Серія А, Збірник ч. 1.

2. **18 лютого 1972, Мюнхен:**
СУПЕРЕЧНОСТІ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. Доповідач: Федір Гаєнко. Опубліковано: а) частково — «Українські Вісті», 7, 14, 21 і 28 травня 1972; б) поширена версія — «Матеріяли КУВПД», Серія Б, Збірник І.

3. **26 травня 1972, Мюнхен:**
МИКОЛА СКРИПНИК НА ТЛІ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ 20-их РОКІВ. Доповідач: Іван Кошелівець. Опубліковано: а) «Український Самостійник», червень 1972; б) «Матеріяли КУВПД», Серія А, Збірник ч.2.

4. **3 червня 1972, Мюнхен:**
РУСИФІКАЦІЙНА ПОЛІТИКА КПРС В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ. Доповідач: Михайло Добрянський. Опубліковано: а) «Українські Вісті», 17-24 вересня і 1-8, 15-22 жовтня 1972; б) «Матеріяли КУВПД», Серія Б, Збірник І.

5. **14 липня 1972, Мюнхен:**
МІҐРАЦІЯ В СРСР — ІНСТРУМЕНТ СОЦІОЕКОНОМІЧНОЇ ЧИ РУСИФІКАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ. Доповідач: Борис Левицький. Опубліковано: а) «Український Самостійник», липень-серпень 1972; б) «Матеріяли КУВПД», Серія А, Збірник ч. 2.

6. **6 жовтня 1972, Мюнхен:**
НОВИЙ ЕТАП ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ. Доповідач: Федір Гаєнко.

7. **20 жовтня 1972, Мюнхен:**
ВСЕЛЕНСЬКИЙ ПАТРІЯРХ І УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА. Доповідач: Михайло К о р ж а н. Опубліковано: а) «Український Самостійник», вересень 1972; б) «Матеріяли КУВПД», Серія А Збірник ч. 2.

8. **11 листопада 1972, Нью-Йорк:**
«ХТО ВИНЕН?» і «ЩО РОБИТИ?» — СТАРІ ПИТАННЯ У НОВІЙ ДІЙСНОСТІ УКРАЇНИ Й ЕМІҐРАЦІЇ СЬОГОДНІ. Доповідач: Василь Г р и ш к о. Опубліковано: а) «Українські Вісті», 18 і 25 березня 1973; б) «Матеріяли КУВПД», Серія Б, Збірник І.

Доповідь повторено:

9. **12 листопада 1972, Філядельфія,**
10. **17 листопада 1972, Дітройт,**
11. **19 листопада 1972, Торонто,**
12. **23 листопада 1972, Чікаґо,**
13. **15 грудня 1972, Лондон,**
14. **2 березня 1973, Мюнхен.**

15. **2 грудня 1972, Нью-Йорк:**
ШЛЯХИ РОЗВИТКУ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ. Доповідач: Іван Л и с я к-Р у д н и ц ь к и й. — ДО ПРОГРАМИ УНДО. Доповідач: Василь Ж о в н і р. — ПРОГРАМА УРДП. Доповідач: Олег Ф е д и ш и н.

16. **3 грудня 1972, Нью Йорк:**
КОНСЕРВАТИВНА ІДЕЯ І ЇЇ МІСЦЕ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ. Доповідач: Євген П и з ю р. — ПОЛІТИЧНА СИТУАЦЯ В УКРАЇНІ. Доповідач Роман І л ь н и ц ь к и й. Доповідь Ільницького опубліковано: а) «Український Самостійник», січень, лютий, квітень, липень-серпень 1973; б) з доповненнями й змінами автора в «Матеріяли КУВПД», Серія А, Збірник ч. 2.

17. **3 березня 1973, Нью Йорк:**
ПРОДОВЖЕННЯ КРИЗИ В УНРАДІ. Доповідач: Михайло Воскобійник.

18. **23 березня 1973, Мюнхен:**
УКРАЇНА В СВІТОВОМУ УКЛАДІ СИЛ — НИНІ І ЗАВТРА. Доповідач: Богдан Кордюк.

19. **6 квітня 1973, Мюнхен:**
ЧИ МОЖЛИВА УКРАЇНСЬКА РЕАЛЬНА ПОЛІТИКА? Доповідач: Андрій Білинський. Доповідь на матеріялах, що частково публікувалися автором в газеті «Українське Життя», Чікаґо; виклад змісту доповіді й дискусії: а) «Українське Життя», Чікаґо, 5 травень 1973; б) «Матеріяли КУВПД», Серія Б, Збірник І.

20. **12 травня 1973, Нью Йорк:**
ЧИ МОЖЛИВА В НАС ДВОПАРТІЙНА СИСТЕМА? Доповідач: Роман Борковський.

21. **8 червня 1973, Мюнхен:**
УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ І УКРАЇНСЬКА ЕМІҐРАЦІЯ. Доповідач: Ізраїль Клейнер. Опублікована: а) «Український Самостійник», червень 1973; б) «Матеріяли КУВПД», Серія А, Збірник ч. 2; в) виклад доповіді і дискусій «Українські вісті», 5-12 серпня 1973.

22. **29 червня 1973, Мюнхен:**
ГЕНЕЗА РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІЯЛІЗМУ І МЕТОДИ ЙОГО БОРОТЬБИ. Доповідач: Михайло Добрянський. Опубліковано: «Український Самостійник», липень-серпень, вересень 1973.

Збірники «Матеріяли КУВПД» появляються в двох серіях: А (порядкове число зазначено арабськими числами) і Б (порядкове число зазначено римськими числами). Поділ на дві серії

зумовлений виключно технічними вимогами друку (в друкарнях з різним технічним устаткуванням). Дотепер з'явилися два збірники серії А. Ця публікація є першим збірником серії Б (Збірник І.).

Про умови набуття збірників див. оголошення видавництва на четвертій сторінці обкладинки.

Новий Ульм, жовтень 1973.

Тимчасовий Секретаріят КУВПД

Василь І. ГРИШКО

„Хто винен?" і „Що робити?": старі питання в новій дійсності України й еміграції сьогодні

Від автора. Матеріял, що його подаємо тут увазі читачів, це текст доповіді, яку виголошено в рамках відкритих форумів Конґресу Української Вільної Політичної Думки в США (Нью-Йорк, Філядельфія, Детройт, Чікаґо), в Канаді (Торонто), в Лондоні (Англія) та в Мюнхені (З. Німеччина) — наприкінці 72-го та на початку 73-го рр. В усіх випадках доповідь читано в одній і тій самій редакції тексту, що його подаємо тут. Звертаємо увагу, що в репортажах, які з'явилися в пресі про цю доповідь, у переказах її змісту подано здебільшого особисті враження й інтерпретації доповіді, всуміш із тим, про що була мова в дискусії. Це стосується як критичних, так і апологетичних відгуків на доповідь. Тому лише поданий тут текст є автентичним.

1. ТРИ ПОГЛЯДИ НА СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ ДІЙСНІСТЬ

Питання «хто винен?» і «що робити?» — це ті старі питання, які щоразу по-новому постають у такі періоди суспільно-політичного життя, коли в ньому виникають кризові моменти. Саме такі кризові моменти наявні тепер в українському суспільно-політичному житті — на батьківщині й на еміґрації, а в зв'язку з цим

стають актуальними знову й по-новому ці питання. Зокрема ж ці питання виникають у нас на еміґрації саме на тлі оцінки сучасного стану українського життя в підсовєтській дійсності на батьківщині — з погляду тих національно-політичних цілей, що є для нас, як політичної еміґрації, головні.

Як відомо, серед нас існують різні точки погляду щодо цього. Та всі вони більш-менш вкладаються в **три** схематично-загальникові окреслення, що їх, для уникнення будь-яких політично спірних наличок, я волію тут означити найбільш «невтрально» й умовно, як **«оптимістичний»**, **«песимістичний»** і **«реалістичний»** погляди. Оптимістичним я називаю такий погляд, за яким усе виглядає так, як виразникам цього погляду хотілося б. Песимістичним я називаю погляд, за яким усе виглядає навіть гірше, ніж воно є насправді. Щождо реалістичного погляду, то так я називаю той погляд, речники якого намагаються бачити речі більш-менш такими, якими вони є насправді, враховуючи обидві — оптимістичну й песимістичну сторони дійсности.

Щодо першого, тобто — названого мною «оптимістичним» погляду, то його в нас висловлюють переважно люди з консервативно-націоналістичних кіл, які виступають, одначе, як войовничі революціонери. Їх по-своєму повторюють останнім часом також деякі їхні титулярно-«демократичні» наслідувачі. Цей умовно «оптимістичний» погляд полягає в тому, що сучасний момент у підсовєтській дійсності взагалі речники цього погляду оцінюють приблизно (і звичайно — в спрощеному тут від мене представленні) так: мовляв, сучасний момент у підсовєтській дійсності взагалі, а на нашій батьківщині зокрема — це момент уже катастрофальної за своїм характером кризи совєтської системи; і це означає загалом переддень революційної ситуації, в якій на чергу приходить вибух дозрілих уже до цього сил внутрішнього опору; а тому на чергу приходить, власне, по-

треба лише належно організувати їх підпільним шляхом, щоб урухомити їх у близький уже так званий «слушний час». А цей «слушний час» вони, так чи інакше, пов'язують з відповідними зовнішніми обставинами, на які вони, зрештою, об'єктивно й розраховують.

Протилежний цьому умовно «песимістичний» погляд у нас фактично не має місця ні в одному з організованих політичних середовищ. Але різні елементи цього погляду та в різних формах висловлюють деякі окремі публіцисти, переважно — приватні особи, які, можливо, мають не мало своїх прихильників, здебільшого — серед партійно невизначеної та часто й зовні пасивної частини нашої еміграції. Цей умовно «песимістичний» погляд самі ті, що його висловлюють, не вважають за песимістичний. Характерним для цього погляду є, одначе, заперечення не тільки катастрофального для совєтської системи, але й загального та поважного характеру кризових явищ у ній, бо їх вони вбачають лише в окремих ділянках; а з цього випливає, власне, песимістичний висновок для протиставних системі сил, оскільки за цим поглядом немає не тільки якихось виглядів на близькість революційної ситуації, але взагалі будь-яких перспектив дії революційним шляхом. Зате щодо перспективи позитивного розвитку в рамках існуючої системи шляхом діяльности опозиційних сил легальними методами, то хоч ця перспектива в очах речників цього погляду також не виглядає оптимістичною, одначе в цьому вони вбачають єдиний можливий шлях; бо відповідних зовнішніх передумов для змагання за потрібні народові зміни революційним шляхом немає і перспективи його безнадійні.

Нарешті — той погляд, що його я тут умовно окреслюю як «реалістичний», це погляд, який **по-різному** висловлюють речники також **різних** політичних середовищ, до яких я зараховую й те революційно-демократичне середо-

вище, до якого належу й я. Зрештою, щоб бути тут точнішим, я говоритиму тут про цей погляд передусім у такому розумінні, яке в основному відповідає моєму власному та тому, що його поділяють мої однодумці. Цей погляд полягає в такій оцінці сучасного моменту в підсовєтській дійсності України, що включає в себе, як вихідне заложення, ствердження саме такого розвитку внутрішньо притаманних совєтській системі суперечностей, що має нині безперечно характер поважної та всезростаючої кризи. І в цій кризі закладені потенційні можливості революції, процес якої розвивається постійно й послідовно, але повільно й також суперечливо. Тому нині ще далеко від того, щоб говорити про переддень революційної ситуації, а тим більше — про дозрілість наявних сил опору до революційного вибуху, який можна б уже розглядати в площині його організації; тим більше, що відповідних для цього зовнішніх передумов таки нема, та й взагалі на них ніяк не можна розраховувати.

Головна ж особливість реалістичного погляду в тій інтерпретації, що її тут висловлюю я, полягає в розумінні революції взагалі як тривалого й суперечливого в собі історичного процесу, в якому діють не як протиставні один до одного, а в об'єктивній єдності між собою, різні елементи й форми змагання за потрібні народові зміни — як еволюційно-реформістського, так і радикально-революційного характеру. При чому — такі різні елементи й форми **єдиного** в своїй цілості, **революційного** за своєю метою, процесу не виключають також і формально-легальних форм змагання в рамках підсовєтської дійсности, — як не виключають, а передбачають, також і відповідні форми підпільної діяльности в підсовєтських умовах.

2. ЯК ВИГЛЯДАЄ РЕАЛЬНИЙ СТАН РЕЧЕЙ?

Так визначивши умовно (та наразі чисто теоретично) три погляди щодо оцінки сучасного

моменту в підсовєтській дійсності нашого народу на батьківщині, звернімось тепер конкретно до самої цієї дійсности, а на її тлі — до конкретної постановки вже згаданих тут на початку питань, у світлі трьох названих тут умовно поглядів. Мені немає тут потреби викладати відомі всім із преси, а також із опублікованих за кордоном матеріялів Самвидаву, факти щодо сучасного стану речей в Україні. Цей стан в основному зводиться до так званого «закручування гайок» режимом на всіх тих відтинках українського національного життя, на яких протягом першого десятиріччя після «другої смерти Сталіна» дійшло було до певного відпруження та навіть і до маленьких початків своєрідного «нового українського відродження». Під назвою «закручування гайок» я маю на увазі передусім теперішнє посилення русифікації й централізації та пов'язане з цим посилення терору супроти української опозиційної інтеліґенції, переважно молодших поколінь підсовєтської формації.

Треба сказати, що ці факти, які самі з себе є такими, що логічно мали б викликати песимістичні висновки, парадоксальним чином стали для речників названого мною «оптимістичним» погляду серед української еміґрації за такі аргументи, які вони використовують тепер для скріплення своєї оцінки ситуації та для підмуровування своєї політичної позиції на еміґрації. Мовляв — ставка на катастрофальний розвиток кризи системи та на організацію революційного вибуху в близький уже «слушний час» виявилася «єдино правильною»; бо ніякий опозиційний тиск та еволюційно-реформістські форми змагання за зміни в підсовєтській дійсності в її формально-леґальних рамках неможливі; про це, мовляв, і свідчать теперішні масові репресії супроти опозиційних елементів та зворот до посилення русифікації й централізації.

З другого боку речники «песимістичного» погляду також по-своєму використовують справді

невтішні факти сучасного стану речей в Україні для оборони своїх тверджень у такий спосіб: мовляв, посилення репресій і зворот до «закручування гайок», поза іншими причинами загально-підсовєтського характеру, частинно також спровоковані тим, що: поперше — опозиційні сили на батьківщині, мовляв, без потреби й завчасно вийшли за межі леґальних еволюційно-реформаторських форм змагання за конечні та реально можливі зміни в рамках підсовєтської системи; а подруге — емігрантські націоналісти, мовляв, монополізувавши популяризацію за кордоном матеріялів опозиційних сил на батьківщині, зідентифікували їх із собою, а спробами встановлення безпосередніх зв'язків з ними старими підпільними шляхами дали режимові підставу до репресій у відповідному, вигідному режимові, пропагандному оформленні.

Не тяжко помітити, що в обох цих протилежних аргументаціях речників «оптимістичного» й «песимістичного» поглядів однаково центр ваги зосереджений на об'єктивних обставинах, що полягають в особливій силі совєтського режиму, який, нібито, виключає: з одного боку — еволюційно-реформістські форми змагання опозиційних сил у формально-леґальних рамках; а з другого боку навпаки — виключає також революційну боротьбу підпільними методами, бо навіть і штучне пов'язання зі спробами таких форм боротьби служить режимові за підставу для репресій. Але насправді ні одне, ні друге не можна прийняти за реальність, бо це б означало політичний фаталізм у підході до підсовєтської дійсности України взагалі. Якже щодо цього виглядає стан речей з того погляду, що його я називаю «реалістичним»?

Виходячи зі свого розуміння реального стану речей, я вважаю: справа не в тому, що в підсовєтських умовах «не можливі» ні підпільно-революційні, ні леґально-реформістські форми боротьби; справа в тому, що **успіх** однієї й другої форми взагалі **можливий** лише за пере-

думови відповідного рівня внутрішнього розвитку **політичної свідомости** та **готовности** відповідних суспільних сил потенційного опору — в їх **масі,** а не лише в окремих колах їхніх передових представників. А цей розвиток у випадку підсовєтського суспільства взагалі, а українського зокрема, ще **не є** на такому рівні, щоб одна чи друга форма боротьби могли досі стати успішними. Для уточнення зазначаю: тут ідеться про **невідповідність, диспропорцію** між низьким рівнем політичної свідомости мас (у тому й пересічних мас освічених верств) і високим рівнем вужчих передових кіл політично думаючої частини суспільства.

Загалом же кажучи, коли йдеться про можливість чи неможливість обох форм боротьби, то треба ствердити: центр ваги в обох випадках лежить **не** в якійсь особливій **силі режиму** чи системи, а в **слабості** протиставних їм сил суспільства у їхній цілості; бо вони ще далеко не дійшли до належного усвідомлення себе — саме **як політичної сили** в протиставленні режимові й системі. Зокрема ж і особливо це стосується до того, що є найголовнішим у даному разі для нас, а саме — до рівня **національно-ПОЛІТИЧНОГО** самоусвідомлення українського народу в його масі.

3. НАША НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СЛАБІСТЬ — НАША ОСНОВНА ПРОБЛЕМА

І тут, власне, й постає те перше питання, яке завжди виникає в часи наших національно-політичних поразок і невдач, а саме — питання «хто винен?». Як відомо, після кожної нашої поразки ми шукали винуватців і переважно знаходили їх передусім у зовнішньо-об'єктивних обставинах, тобто — в силі наших численних ворогів, проти яких ми, мовляв, не могли «встояти»; а крім того — в помилках наших конкретних керівників, на яких найлегше зганяти зло за невдачі. Зате ми дуже не схильні визнати той факт, що в часи історичних випробувань

ми «не встоювали» проти ворогів передусім тому, що ми, як нація в її цілості, властиво, **як слід** і не протистояли ворожим силам; а наші конкретні керівники, не зважаючи на всі їхні недоліки й помилки, не рідко бували навіть ліпшими, ніж ми, як нація, за своїм рівнем політичного розвитку, на те заслуговували.

Справа бо в тому, що ми, наслідком відомих історичних обставин, все ще залишилися нацією, в сенсі її **політичного** самоусвідомлення, в стадії свого остаточного формування. І це формування відбувається й нині, в процесі боротьби за саме національне існування; але це відбувається в умовах такої нової історичної дійсности, коли складність нашої боротьби набагато перевищує наші спроможності. Із цього випливає передусім два висновки: поперше — що в усіх наших національно-політичних невдачах взагалі (а з них фактично складається ціла історія нашої безуспішної боротьби за державне буття), винні передусім **ми самі,** як нація в своїй загальній масі; а подруге — що цей же висновок про нашу власну провину по-своєму стосується й до нашої теперішньої національно-політичної ситуації на батьківщині. І це ті перші висновки, виходячи з яких ми тільки й можемо зробити реалістичну оцінку сучасного кризового моменту в житті нашого народу та щодо ближчих реальних перспектив нашого дальшого змагання за свої національні цілі в підсовєтських умовах. І щойно на цьому тлі можна говорити конкретно й про те, «що робити?» — в розумінні актуальних потреб і проблем української політичної діяльности в інтересах батьківщини також на еміґрації.

Звичайно, до сучасного кризового моменту в Україні ледве чи можна застосувати такі поняття, як «поразка», «невдача» — на зразок тих наших поразок і невдач, після яких ми шукали винних і нових шляхів на нових етапах боротьби. Але сучасні масові репресії з метою ліквідації в зародку леґально-опозиційного руху безперечно позначають собою певну межову лі-

нію, на якій кінчається один етап і починається новий; а це вимагає певних підсумків і висновків. І перший висновок, який можна зробити на підставі доступних для аналізи фактів, полягає ось у чому: розгромлюваний тепер національно-опозиційний рух в Україні досі був, на жаль, досить обмежений колами переважно творчої та загалом культурницької інтеліґенції, а репресії проти цього руху тепер відбуваються, на жаль, в атмосфері помітної байдужости навіть переважної маси **освічених** верств народу; щождо широких народніх мас взагалі, то вони дуже мало свідомі навіть самого того, що відбувається. До цього ще можна також додати, що й паралельний цьому поворот до посилення русифікаційно-централістичної політики також зустрічає дуже пасивне чи й цілком байдуже ставлення в народі взагалі та серед його освіченої частини зокрема З цього можна навіть дійти до висновку, що ці репресії і цей поворот взагалі стали можливі в такій мірі, як вони тепер відбуваються на Україні, також і з причини відомої ворогові української національної слабости. Тому саме в цій слабості, власне, й полягає наша головна проблема.

4. НАЙПЕРША ВИМОГА ЧАСУ — «РЕВОЛЮЦІЯ СВІДОМОСТИ»

Як видно із того, що сказано вище, найменше є підстав для того, щоб із факту сучасного погрому леґально-опозиційного руху змагання за зміни в формальних рамках совєтської системи в Україні робити висновок про кінець такої форми змагання за українські національно-політичні цілі та про «єдиноправильність» лише підпільно-революційних форм боротьби — в сенсі організації прямої революційної дії вибухового характеру. Це, звичайно, ніяк не означає, що такі підпільно-революційні форми боротьби, якщо вони існують чи можуть заіснувати, не мають місця в цілості загального комплексу, який ми називаємо революційно-ви-

звольним процесом. Але це речі, про які краще взагалі не говорити. Ідеться, власне, про помилковий висновок щодо **заміни** одного другим.

Про помилковість такого висновку свідчать принаймні наступні цілком очевидні факти. По-перше — як це видно з провокаційно-фальшивницьких методів сучасних репресій, КҐБ найбільше дбає саме про те, щоб штучно «пов'язати» леґальних опозиціонерів з так званим «підпіллям»; отже — це відповідає інтересам режиму, якому легше й вигідніше (як формально-правно, так і політично-пропаґандивно) боронювати підпілля, ніж леґальну опозицію. По-друге — якщо навіть такі леґально-конституційні та переважно національно-культурницькі виступи опозиції, як домагання законних прав української мови в Україні, не знайшли настільки відгуку серед широких мас, щоб стати справді поважним **масовим** рухом, то які є підстави вважати, що організований підпільно-революційний рух, який має сенс лише як рух масовий, знайде серед цих самих мас більшу підтримку ціною незмірно більших жертв? І потретє — організований революційний рух в Україні взагалі має шанс на успіх лише за умов або зовнішнього конфлікту, або **загальнопідсовєтського** революційного вибуху чи іншого **катастрофального** для режиму розвитку подій; а на такий розвиток саме тепер (з огляду на міжнароднє «співіснувальне» відпруження) менше ніж будь-коли можна розраховувати.

Натомість логічним висновком із досвіду того опозиційного руху, який завершується тепер репресійним погромом в Україні, є той висновок, що його роблять самі ті, що мають безпосереднє відношення до того руху, як його учасники — там, у підсовєтських умовах. Про це вже відомо з новіших матеріялів загально-підсовєтського самвидаву, що є вже матеріялами саме обговорення серед підсовєтських опозиційних кіл тепер питання «що робити?»; тобто — що робити в зв'язку з терористичним поборенням **леґального** руху, як руху вже, з погляду

режиму, **нелеґального.** І відповідь на це, типове для кризових моментів, питання «що робити?» цілком виразно окреслюється так: тепер на черзі — **праця, спрямована вже не на апелювання до керівних верхів та інтелектуалістичних кіл, як це було досі, а на виховання широких народніх мас.**

Це не означає ніяких закликувань мас до революції, бо її за сучасного стану політичної свідомости мас автори найновіших самвидавських матеріялів вважають не лише неможливою, але й небезпечною, бо вона могла б спричинитися скоріше всього до хаосу, що скінчився б новим варіянтом «більшовизму» фашистсько-шовіністичного (очевидно — московського) толку. Тому, залишаючись і надалі на засадах передусім демократичної правосвідомости, автори новіших самвидавських документів вважають: те, що потрібне нині найперше, щоб зрушити суспільство до активного змагання за рішуче реформування суспільного життя в інтересах народу — це те, що вони називають умовним узагальненням **«революція свідомости».** В це узагальнення входить передусім, так би мовити, «революція **в** свідомості», тобто — **переставлення свідомости з пасивного на активне наставлення до справи здобуття необхідних народові змін.**

Взагалі історичний досвід показує, що **всяка справжня (тобто — така, що справді означає суттєві зміни в житті суспільства) революція відбувається завжди спершу в свідомості мас, без чого всякий інший революційний акт буває лише захопленням влади новими демагогами.** В випадку сучасної підсовєтської дійсности «революція свідомости» означає не тільки переоцінку в свідомості мас фальшивих совєтських вартостей (бо така переоцінка фактично вже сталася), але передусім усвідомлення масами себе в протиставленні наявному в підсовєтській дійсності станові речей — через активне сприйняття за свій позитивний ідеал нового образу своєї батьківщини, за який треба боротися. Бо

щойно переживши таку революцію свідомости, людина стає морально готовою до революції, як акту боротьби за, усвідомлені вже й сприйняті за свої власні, нові вартості — на базі саме позитивних, а не лише негативних, руїнних, ненависницьких імпульсів. А для такої «революції свідомости» потрібна ще дуже інтенсивна праця серед мас, — праця, що вже почалася «вгорі», як творча праця людей думки над новою системою вартостей і позитивним ідеалом нової дійсности, але ще мусить бути продовжена й завершена «внизу», як праця над вихованням мас і їх підготовою до дії. При чому — **йдеться передусім про готовість і здатність до дії в розумінні конкретного змагання за конкретні інтереси наразі в тих формально-легальних рамках, у яких уже йде змагання сотень чи й тисяч окремих підсовєтських громадян, а мало це бути змагання мільйонових мас.**

5. ЩО ОЗНАЧАЄ «РЕВОЛЮЦІЯ СВІДОМОСТИ» В УКРАЇНІ СЬОГОДНІ?

У тих новіших самвидавських матеріялах, де мова йде про «революцію свідомости», мовиться про підсовєтське суспільство взагалі. Але це ще більшою мірою стосується конкретно до українського підсовєтського народу. Бо коли йдеться про революцію свідомости, то це і є саме те, що найбільш потрібне Україні сьогодні. Крім усіх інших негативів підсовєтського комплексу свідомости, українська підсовєтська людина в своїй масі має ще давній комплекс національної недоробленості, відомий як комплекс «малоросіянства», помножений ще на специфічно-підсовєтський комплекс «меншобратньої» меншовартісности. Це саме ті комплекси, на експлуатації яких основує Москва свою сучасну політику русифікації України і, на жаль, має в тому успіхи. Звідси ж і ота пасивність та байдужість, в атмосфері яких відбувається нині придушення української національно-політичної опозиції. Тому в те, що для підсовєт-

ського суспільства взагалі є конечною нині «революцією свідомости», в Україні найперше входить, звичайно, **революція національно-політичної свідомости,** що означає **українську національно-моральну революцію.**

Для уточнення цієї думки мушу зазначити: тут ідеться не просто про так звану «національну свідомість» у тому розумінні, як у нас це трактували, скажімо, до революції чи на еміґрації до війни, чи як трактують це часто в певних колах еміґрації й сьогодні; тобто — як свідомість приналежности до української нації або свідомість самого існування української нації. Щодо цього, то свідомість сучасного підсовєтського українця вже й у найширших масах народу є поза всяким сумнівом. Правда, ця свідомість часто буває більше поверхово-формальною, ніж органічним складником життєвої постави, яка послідовно визначає людську поведінку в підсовєтській дійсності. Як це мало б бути ясно з самої дефініції, якої я тут уживаю, ідеться про національно-**політичну** свідомість (з наголосом на другу частину поняття «національно-політична»), і саме про **політичний** аспект розвитку цієї свідомости йдеться нині.

Головне, що мається тут на увазі під назвою «революція національно-політичної свідомости» — це **піднесення національної свідомости мас на рівень політичної активности в змаганні за конкретні національні цілі, починаючи від змагання наразі бодай за самі елементарні національні цілі в формально-леґальних формах.** Адже до цього — до змагання за елементарні національні цілі, власне, й зводиться нині активне українство в підсовєтських умовах, де доводиться починати все знову з оборони української мови в Україні та в зв'язку з цим — і з оборони самих конституційних прав формальної суверенности України в її совєтській пів-державній формі. При чому — **йдеться, власне, про такий морально-психологічний злам у національній свідомості мас, щоб змагання за ці перші й конкретні в даних умовах національні цілі стали**

самозрозумілим, отже масово усвідомленим національно-моральним обов'язком, — як це є хоча б у таких підсовєтських націй, як вірменська, грузинська, чи в малих націй прибалтійських республік.

Це, зрештою, те саме, про що іншими словами писали вже в українському самвидаві і Дзюба, і Сверстюк, і зокрема Мороз. А вже на цьому грунті постає дальше завдання: відштовхнення свідомости має від того, що є та що вимагає зміни — до того, що має бути метою нового стану речей, за який треба боротися таки революційним шляхом. Але те перше, від чого треба починати й без чого ледве чи можна говорити нині про українську національну революцію в її широко вживаному в нас на еміґрації розумінні, — це ось що: **українську національну революцію спершу треба перевести в умах і серцях, уже свідомих своєї національности, українців, щоб вони стали справді готові й здібні боротися за українські національні ідеали, як ідеали свого власного життя.**

Власне, той терор, який розгортається тепер в Україні проти української творчої та культурницької інтеліґенції молодших поколінь — це й є превентивна війна режиму проти тих людей української думки й українського національного сумління, що в них перелякані душителі України сьогодні вбачають передусім зачинателів революції української свідомости.

6. ТРИ ТЕНДЕНЦІЇ В ПИТАННІ ДОПОМОГИ УКРАЇНІ З ЕМІҐРАЦІЇ

І тут ми переходимо до того питання, яке не може не турбувати кожну, ще живу національно-політичною думкою, українську людину на еміґрації, а саме: що можемо й мусимо робити ми нині на еміґрації, щоб допомогти в тому, що треба робити нині в Україні; та чи ми взагалі в тому напрямі щось робимо, а коли ні — то «хто винен»?

Як і щодо оцінки самого сучасного станови-

ща в Україні, так і щодо справи допомоги з еміґрації для України сьогодні, в нас також існують різні погляди та навіть і різні спроби їх реалізації. Ці погляди й спроби більш-менш покриваються з тими ж самими **трьома** тенденціями, які я вже окреслив тут умовно й спрощено, як «оптимістичну», «песимістичну» й «реалістичну». Відповідно до своєї оцінки сучасного становища на батьківщині, як такого, що означає переддень революційної ситуації, речники «оптимістичної» тенденції вважають за потрібне нав'язувати методами підпільних зв'язків безпосередні контакти з опозиційними колами української підсовєтської інтеліґенції та навіть організаційно-матеріяльно намагатися «підсилювати» певні форми української національно-опозиційної діяльности. Практично ж це зводиться, зрештою, до чогось протилежного: до використання леґально-опозиційних самвидавських матеріялів за кордоном для показної активности в напрямі реґенерації своєї колишньої ролі підпільного чинника, яким вони, одначе, нині не є.

Не заперечуючи добрих інтенцій у тих, що так розуміють і так пробують реалізувати допомогу Україні сьогодні, все ж не можна замовчати того факту, що цей шлях допомоги збігається з намаганням режиму представити пропаґандно й винищувати терором український опозиційний рух саме як явище реґенерації старого націоналістичного підпілля, керованого з-закордону. Сумнозвісна справа Добоша є переконливою ілюстрацією до того, які негативні наслідки це спричинює. З позитивної сторони треба, звичайно, відзначити й корисну для опозиційного руху популяризацію перед широким світом матеріялів українського самвидаву, хоч при цьому й має місце використання й інтерпретування цих матеріялів для саморекляминих цілей.

Протилежний підхід до справи допомоги Україні з еміґрації мають речники «песимістичної» тенденції, які вважають, що загалом най-

кращою допомогою Україні було б, якби протисоветські політичні середовища взагалі не совали свого носа до того внутрішнього змагання за українські національні цілі, що відбувається нині в Україні за закономірностями розвитку підсоветського суспільства в формально-леґальних межах і формах. Щождо корисної роботи еміґрації для України, то вона мусить полягати головно в твореннi культурних вартостей, а в політичній ділянці має бути достосована до тих самих форм і можливостей, які визначає для України її підсоветська реальність. В кожному разі, згідно з цією тенденцією, будь-які спроби активного втручання в процес розвитку тамтешнього опозиційного руху мають бути виключені, як шкідливі для нього.

Якщо йдеться про критичну сторінку такого погляду, то він до певної міри відповідає також і тому поглядові, який я називаю тут умовно «реалістичним». Але це стосується тільки тієї частини критики, що в ній ідеться про неґативну оцінку еміґрантських аматорів так званих «підпільних зв'язків з Україною» з метою лише за всяку ціну зідентифікувати з собою сучасний український національно-опозиційний рух. Одначе щодо проблеми співучасти справді політичної частини нашої еміґрації в процесі розвитку національно-політичних сил опору в Україні, то «реалістичний» погляд на це ніяк не співпадає з «песимістичним». Згідно з тим, як я й мої однодумці розуміємо реалістичний погляд у цій справі, цей погляд не відкидає активної співучасти, але розуміє це як **ідейно-творчу**, а не організаційно-технічну співучасть. Конкретно ж ідеться про активну ідейно-творчу співучасть у праці саме для тієї «революції свідомости», яка тепер стає на порядок дня, як першочергове завдання політичного активу підсоветських сил національного опору в Україні.

Конкретизація цієї думки вимагає сказати, що саме українська політична еміґрація мала б бути тим джерелом, із якого Україна мала б

черпати ідейно-творче «надхнення» справді **вільної** політичної думки, зокрема й у формі готових матеріялів, так би мовити — **нашого** «самвидаву», що мав би йти **звідси** в Україну, а не навпаки. Це й означало б виконання властивої місії еміґрації як арсеналу ідейно-творчого озброєння «революції свідомости», що фактично стояла на порядку денному українського національного життя на батьківщині вже від довшого часу. Це, зрештою, й була та «місія», з якою ми й вийшли на еміґрацію. Що ж сталося з цією місією?

7. ЗАБУТА Й «ЖИВЦЕМ ПОХОВАНА» МІСІЯ НАШОЇ ЕМІҐРАЦІЇ

Мушу тут пригадати, що тезу про ідейно-творчу працю для революції свідомости, як першу передумову й перший необхідний етап української національної революції взагалі, висунуто в революційно-демократичному середовищі й поставлено на перше місце серед завдань української політичної еміґрації ще на початку програмового оформлення УРДП та виходу її на арену організованої загальноукраїнської політичної праці, зокрема ж на форумі УНРади. З цією ідеєю, власне, й прийшла УРДП в УНРаду. І це знайшло зокрема настільки яскравий вислів хоча б у публіцистиці першого речника УРДП в УНРаді (Ю. Дивнича-Лаврінenка), що це навіть потрактовано було як тенденцію зробити з УРДП своєрідну «вільну академію творчої політичної думки» (чи, як тоді це іронічно називали — «політичне ВАПЛІТЕ»), а з УНРади — своєрідний ідейно-політичний «мозковий центр», що служив би для України передусім за лабораторію творчої політичної думки. Ця думка мала б вироблятися, звичайно, у вільній дискусії речників **різних** політичних поглядів та втілюватися передусім у видавничо-пресовій діяльності такого рівня, щоб вона могла дійсно творчо впливати на формування й напрям мислення України, будучи при тому

авторитетним й голосом дійсно **вільної** України для широкого світу. На жаль, ця концепція, поза індивідуальною діяльністю самого творчого лідера УРДП — І. Багряного та окремих творчих одиниць навколо нього, не знайшла належного зрозуміння й у самій УРДП. Що ж до УНРади, то в ній цю концепцію просто «живцем поховано» й забуто в міжпартійній «грі й розгрі», а потім і в жалюгідній міжпартійній «боротьбі» за уявні політичні цілі в уявній еміґрантській «українській державі», — що й стало, зрештою, ціллю заради самої себе.

Та справа виявилася навіть гірша, бо для творчости нових ідейно-політичних вартостей на еміґрації у нас взагалі не знайшлося не тільки належного зрозуміння, але не знайшлося для цього й відповідної атмосфери. Як це не дивно, але головний сенс самого існування української політичної еміґрації, тобто — бути живим втіленням протиставлення неволі думки на батьківщині в підсовєтській дійсності, — це те, що просто забулося і виявилося досі неможливим до здійснення на еміґрації, хоч вона декларативно й іменує себе «вільною». Звичайно, ми всі тут говоримо про свободу думки, протестуємо проти неволі думки на нашій батьківщині, але тим часом у нас тут не тільки немає дійсно вільного обміну різних думок, але такий обмін справді **різних,** отже й протилежних думок, у нас фактично просто неможливий. Правда, в нас немає поліційної заборони вільної думки, бо в нас немає для того своєї поліції, але в нас поволі стає неписаним законом конечне достосування політичної думки в відкритому вислові до одного стандарту, який вважається так званим «едино правильним» тільки тому, що це погляд «урядуючої» більшости; а ця «урядуюча» більшість, як правило, твориться традиційно, самоповторювальним способом, із більшости людей одного чи однакового політичного думання старої довоєнної школи.

Згідно ж із стандартами цієї школи політичного думання поява інакшого думання є «від-

ступництвом», «єресєю», яку в нас стало звичаєм не розглядати й обговорювати, а «засуджувати» й відкидати «згори», без ніякої застанови. Але при тому ще й має місце явне уподібнення до совєтського способу обов'язкового прив'язування інакшої думки до так званих «ворожих впливів», а то й просто, мовляв, «замаскованої ворожої діяльности». І на ділі виходить так, що совєтському обов'язковому «єдиномислію» в нас протиставляють не вільне змагання різних думок, а лише інше, щоправда — антисовєтське, але також обов'язкове й штамповане «єдиномисліє».

8. НАША СПІЛЬНА ПРОВИНА І НАШЕ СПІЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

Останнім часом до так званих «верховних» еміґрантських установ декретованого згори «єдиномислія» звелася й така, довгий час бодай за самим принципом своєї побудови демократично-державницька, установа представників саме **різних** (бо ж різнопартійних) напрямів політичного думання, як УНРада. Але вона тепер взагалі перестала бути тим, чим вона й далі себе називає, бо перетворилась у звичайне партійне середовище **одного** напрямку. При чому — для такої метаморфози цієї, за своїм задумом колись — демократично-державницької установи, виявилася непотрібною навіть і фактична більшість; бо вистачило проголошення себе за «більшість» з боку кількох, спеціяльно для цього створених, по-різному названих групок одного партійного спрямування.

Не дивно, що в такій атмосфері у нас, саме в той час, коли так потрібна ідейно-політична творчість і творчі стимули в цьому для обезголовлюваної ще раз України, вражає відсутність саме поважної, повнокровної творчої політичної думки; тієї політичної думки, що мала б головну прикмету справді **вільної** творчої думки, а саме: шукання й сміливість у пошуках нових обріїв, чи бодай хоч нових синтез уже пройде-

них шляхів у царині політичного думання (включаючи, звичайно, й переосмислений досвід політичного думання західнього світу, а не просте його копіювання).

Хто ж винен за такий жалюгідний стан нашої політичної думки, а тим самим і нашого політичного життя на еміґрації взагалі? Безперечно **винні за це ми всі, кожен по-своєму.** Бо не тільки свавільна активність одних, але й безвольна пасивність інших склалися на те, що ми маємо те, що ми маємо.

І коли сьогодні ми говоримо про кризовий стан українського життя на нашій підневільній батьківщині, то не можемо ми мовчати й про кризовий стан українського життя тут, на еміґрації — саме в тій ділянці, яка має прямий стосунок до тієї ж самої політичної проблематики, яка нині стає такою актуальною на батьківщині. Маю на увазі знову ж таки ту проблему «революції свідомости», яка стає нині на порядок денний на батьківщині та яка вимагає також достосування й нашої праці тут до завдань, що постають у зв'язку з цією проблемою.

Річ бо в тому, що той період так званого «мирного співіснування», який настає тепер у стосунках протиставних ідеологічно світів, у яких з протилежних боків перебуваємо ми й наш народ на батьківщині, — це буде напевно період мирного, але дуже активного й інтенсивного, **змагання** ідейно-політичних вартостей — змагання, так би мовити, за ідеологічні «сфери впливу». Оскільки однією з передумов цього «мирного співіснування» вже й тепер висувається вільний рух ідей і людей між досі ізольованими світами, то можна сподіватися, що в цьому періоді, бодай частинно й повільно, все ж таки зменшуватиметься й ізоляція наших людей у підсовєтській частині світу від ідей іззовні. А це відкриває шанс і для справді політичної частини нашої еміґрації, тобто — для **політично-думаючої** частини, внести й свій творчий вклад у розвиток політичної думки на батьківщині й тим до-

помогти процесові «революції свідомости» там. Але **йдеться тут, очевидно, не про звичайну політичну пропаґанду, а саме про ідейно-політичну творчість такого рівня, що могла б стимулювати політичне думання на батьківщині.** Та **для цього передусім мусить бути тут, серед нас, вільне змагання різних ідей і розумне координування різнопартійних зусиль у цьому напрямі** якимось справді «мозковим центром» типу «вільної академії політичної думки». Чи ж готові й здібні ми на це? Сьогодні, на жаль — **ні.** Але потенційні можливості для цього в нас іще є і їх можна б іще урухомити.

Очевидна річ — **починати треба зі зміни самої атмосфери ідейно-політичного життя в нас на еміґрації.** І перше, що треба б зробити тим із нас тут, хто справді має на увазі працю для справи змагання за долю свого народу на сучасній грані його «бути чи не бути», це **передусім — щиро й одверто глянути правді в очі і не боятися назвати речі своїми справжніми іменами в чесній конфронтації РІЗНИХ** думок. А для цього мусимо тверезо усвідомити собі той факт, що проблематика, перед якою стоїть нині наш народ на батьківщині **там,** а ми, його політична еміґрація, у своїй праці для нього **тут** — занадто складна і занадто історично відповідальна, щоб її можна було нам дозволити собі пробувати розв'язувати простими «єдино-правильними» істинами.

Правда бо полягає в тому, що **ніхто з нас не має патенту на єдиноправильність.** Зрештою, в політичній ділянці, як і в усіх ділянках життя взагалі, істина є багатогранна і вона неохопна **одним** поглядом, який завжди є більше чи менше однобічним. Це стосується як особистих поглядів людей, так і групових поглядів політичних середовищ. Бо тільки у взаємному перетинанні різних поглядів в одній точці спільного спрямування думки витворюється більш-менш повна уява про справжній стан речей і про справжні шляхи в шуканні виходу з такого стану. От **саме про те й йдеться сьогодні, щоб**

уможливити таку ЗУСТРІЧ РІЗНИХ ПОГЛЯДІВ і тим започаткувати спільні зусилля для відродження української політичної думки на еміграції в інтересах загального розвитку українського політичного життя на його сучасному кризовому етапі.

Федір С. ГАЄНКО

Суперечності радянського суспільства

ПОПЕРЕДНІ ЗАУВАЖЕННЯ

З питань теорії суперечностей, а зокрема суперечностей радянського суспільства, в СРСР існує чисельна література. Бездискусійним у ній є твердження про своєрідність суперечностей радянського суспільства, оскільки, мовляв, це суспільство соціялістичне. Але своєрідність їхню обґрунтовується на підставі положень, що теоретично (точніше — декларативно) є одним, а практично — іншим, таких як загальнонародня власність, відсутність експлуатації працюючих, співдружність кляс і груп (яка, чомусь, властива лише радянській соціяльно-економічній системі), демократичний устрій і т. д. Цим ускладнюється аналіза суперечностей, бо доводиться не стільки аналізувати, скільки полемізувати відносно справжнього стану згаданих положень.

Але в останні роки, у зв'язку з дезінтеґрацією комуністичного руху, своєрідної дезінтеґрації зазнала і комуністична теорія суперечностей соціялістичного суспільства, особливо в його радянському варіянті. Почали з'являтися праці з іншим насвітленням, як теорії суперечностей, так і пов'язаних з нею категорій. При чому, авторами їх були не тільки західні й сателітні комуністичні теоретики, а й радянські, праці яких розповсюджуються «Самвидавом».

Таким чином, теорія суперечностей радянського суспільства і пов'язані з нею категорії почали зазнавати критики не лише з позицій антикомунізму, яку в Радянському Союзі пере-

важно ігнорували як ворожо-наклепницьку, а й з комуністичних і, навіть, з чисто радянських позицій, яку вже важче було кваліфікувати як ворожо-наклепницьку.

Крім того, радянська поточна преса, незважаючи на всі її цензурні обмеження, дає дуже багато фактичних даних про стан суспільних взаємин у Радянському Союзі. Все це разом узяте, дає можливість значно точніше проаналізувати суперечності радянського суспільства та їхню справжню ролю в його розвитку.

ВИЗНАЧЕННЯ СУПЕРЕЧНОСТИ

Суперечність є категорією логіки й діялектики. Першим, хто поставив ясно питання про ролю суперечностей в розвитку, був великий німецький філософ Геґель. Він довів, що виникнення суперечності й її розв'язання є основою поступального руху. «Суперечність є корінь будь-якого руху й життєвости», — стверджував Геґель.

Суперечність — це боротьба поміж старою формою і новим змістом, поміж зовнішніми умовами і розвитком явищ, поміж від'ємними і позитивними боками самого явища і, нарешті, поміж тим що відмирає і тим що народжується. Отже суперечність — це складний процес, вона є своєрідним поєднанням дії різних сил, серед яких є й такі, які мають не тільки минуле й сучасне, але й майбутнє.

Таким чином, суперечність — це не одноразова неґативна дія, а процес, який можливий тільки при наявності постійного зв'язку поміж сторонами. Адже явища переважно становлять єдність протилежних сторін, які, хоч взаємно виключають одна одну, протилежні одна одній (наприклад, плюс і мінус, позитивне і неґативне), але разом із тим одна існує лише тому, що наявна друга.

Навколо питання суперечностей віддавна ведеться полеміка. Єдиної теорії суперечностей не існує. Є теорії нейтралізації, рівноваги, при-

мирення суперечностей. Є теоретики, які розглядають суперечності лише як явища від'ємні. На їхню думку суперечності є поважною перешкодою на шляху нормального розвитку явища. В комуністичному вченні суперечностям надається першорядної ваги. Ними обгрунтовується класова боротьба, революції, зміни економічних формацій і т. д.

За комуністичною теорією суперечності поділяються на антагоністичні і неантагоністичні. Перші діють в умовах капіталістичного суспільства і вимагають для свого розв'язання насилля — революції. Другі діють в умовах соціялістичного суспільства і розв'язуються мирними засобами. Обгрунтування такого поділу суперечностей не витримує критики і фактично мусить прийматися на віру.

Також за комуністичною теорією розвиток суспільства і суспільних процесів обумовлюється лише розвитком і зміною способу виробництва. Насправді розвиток суспільства є процесом надзвичайно складним, який залежить від багатьох факторів, таких як політика, економіка (що включає і можливу зміну способу виробництва), наука, наявні ідеї, рівень освіти і т. д.

Заслуговує на відмічення також той факт, що в соціяльній галузі комуністична теорія суперечностей діє не з належною справністю. Іноді суперечності діють там не в передбаченому нею напрямку, або вони діють надто слабо, щоб викликати сподівані зміни, а іноді вона зовсім невиправдовується. Наприклад, вона зовсім невиправдовується там, де комуністи розраховують на її найбільшу результативність, а саме, що після капіталізму неминуче наступає соціялізм. Мовляв, елементи соціялізму формуються вже в лоні капіталізму і мірою визрівання капіталізм валиться у вирі революції, як падає переспіле яблуко.

Життєвий досвід того не підтверджує. Як відомо, найбільш розвинутий капіталізм, який за висновками комуністичної теорії давно визрів

для переходу до соціялізму, що давно вже мав бути в стані загнивання (стагнації), насправді не виявляє жодних ознак на перехід до соціялізму, а, навпаки, далі розвивається, набуває нових властивостей і, навіть, веде перед у науково-технічній революції. А «зрілий соціялізм» (так офіційно іменується існуючий нині устрій у Радянському Союзі), хоч за традицією продовжує твердити про загнивання капіталізму, насправді, без розголосу (в тому й за допомогою своєї розвідки), а то й на заклик свого керівництва, змушений вчитися у капіталізма, переймати від нього науково-технічні та, навіть, соціяльні (!) осяги.

Академік А. Сахаров, у «самвидавській» праці «Міркування про прогрес, мирне співіснування та інтелектуальну свободу», перераховує цілий ряд галузів, де США ведуть перед та вказує на неспівмірність вкладу і зусиль тих країн, що, експериментуючи, шукають вирішення проблем технічного прогресу і тих, що в своєму промисловому розвитку користуються готовими схемами. Він свідчить, що в таких нововідкритих ділянках, як ядерна енергетика, напівпровідники в електроніці, антибіотики, перехід від паровозів до тепловозів і багато іншого, СРСР використовував ті осяги, «які вже було випробувано у США».

Така тверезa аналіза дійсности приводить академіка Сахарова до висновку, що «це виключає можливість повної перемоги нашої економіки протягом найближчих десятиріч». Очевидно, це стало ясно вже й для комуністичного керівництва СРСР і воно, без розголосу, змушене було зняти своє найпоширеніше гасло «Догнати й перегнати Америку», яким так широко користувалося, починаючи від 30-х років і аж донедавна.

ОСНОВНА СУПЕРЕЧНІСТЬ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

За соціялізму головною суперечністю вважається суперечність поміж виробництвом і споживанням, а також стверджується, що від неї беруть початок всі суперечності економіки. Тому правильне розв'язання головної суперечности дає базу для успішного розв'язання інших суперечностей.

Ця суперечність характерна і для капіталістичного способу виробництва. Тільки, за твердженням радянських теоретиків, там вона деформується періодичними кризами надвиробництва і тому, будучи антагоністичною суперечністю, не має нормального розв'язання. Але в Радянському Союзі вона теж деформується, тільки не періодичними кризами надвиробництва, а хронічною кризою недовиробництва, отже й там вона не має нормального розв'язання. При чому, як свідчать автори «самвидавських» публікацій, криза недовиробництва діє на суспільство більш деморалізуюче ніж криза надвиробництва вже тим, що вона хронічна, що діє постійно.

Наявність хронічної кризи недовиробництва в Радянському Союзі радянські теоретики фактично визнають, тільки формулюють її так, щоб вона виглядала не тільки кризою, а певним осягом соціялістичної системи. Вони твердять, за соціялізму потреби суспільства так швидко зростають, що виробництво не встигає їх задовольняти. І звідси формулюють свій закон:

«За соціялізму основними є суперечності поміж зростаючими потребами членів соціялістичного суспільства і ще недостатньою матеріяльно-технічною базою для їхнього задоволення».[1])

Розв'язання цієї суперечности вони обіцяють

---

[1]) Г. Г. Габриэльян, «Противоречия социалистического общества и пути их преодоления», Еревань, 1962, стр. 86.

лише за комунізму. Таким чином, криза недовиробництва узаконюється на ввесь період соціялізму.

Коли порівняти як задовольняються потреби населення такими промисловими виробами як авта, телевізори, радіоприймачі, телефонні апарати, пральні машини, холодільники, пилососи, а також одяг, взуття, харчі, то виявиться, що радянське суспільство забезпечене ними далеко гірше (іноді в десятки разів) ніж суспільство розвинутих капіталістичних країн. Радянська статистика, як правило, уникає таких порівнянь, а оперує переважно такими показниками як національний прибуток, валова продукція, темпи росту виробництва, продукція чавуну, сталі, палива, цементу і т. п., оскільки тут є чим похвалитися. З того виходить, що капіталістична промисловість задовольняє потреби свого суспільства далеко краще ніж радянська.

Справа в тому, що протягом багатьох років аж до останнього часу, а почасти ще й нині, головним стимулом розвитку радянської промисловости було не потреби радянського суспільства, а потреби самої промисловости. Цей напрямок всіляко теоретично обґрунтовувався і послідовно перевадився в життя. Наприклад, основним економічним законом соціялізму передбачалося, що виробництво засобів виробництва (важка промисловість) розвивається швидше, ніж виробництво предметів споживання (легка промисловість).

Радянська економіка є економікою пляновою. П'ятирічні пляни трактуються як закони. Але радянське плянування, незважаючи на багаторічну практику, все ще не вийшло з стадії експерементування. Через те радянська економіка далеко ще не позбавлена стихійности. Одні галузі промисловости виявляються неспівмірно розбудованими, а інші лишаються занедбаними. Те саме і щодо територіяльного розміщення промисловости, хоч, одним із головних мотивів

індустріялізації ставилось вирівнювання промислового розвитку окремих районів. Часом одних товарів продукується більше потреби, а на інші панує гострий дефіцит. Мають місце часте зустрічне транспортування сирівців і напівфабрикатів. Соціялістичне змагання, що є головним засобом організації праці, властиво паралізує пляновість. На виробництві квітнуть аврали, штурмовщина, великі розриви в оплаті праці, велика плинність робітничих кадрів, порушення дисципліни праці.

Наслідком усього цього в народньому господарстві потворилися великі диспропорції, зокрема поміж промисловістю і сільським господарством, а далі поміж окремими галузями промисловости: поміж важкою і легкою, цивільною і військовою, загальнодержавною і місцевою, а також і в самих галузях промисловости.

За таких умов суперечностї поміж виробництвом і споживанням не знаходили нормального розв'язання, а постійно накопичувалися і загострювалися. Те саме відбувалося й з іншими, похідними суперечностями. Це породжувало зайві труднощі, що переростали в хронічні, з якими доводиться вести постійну боротьбу.

Радянський економіст В. Чертков у праці «Неантагонистические противоречия при социализме» свідчить: «Нині мільйони радянських людей працюють над розв'язанням тих невідповідностей, які виявилися в розвитку промисловости і сільського господарства».

Радянське суспільство, а зокрема українське суспільство, розвивалися в дуже складних умовах, в умовах постійних труднощів. Продрозкладка, НЕП, ліквідація т. зв. експлуататорських клясів, примусові позички, хлібозаготівлі за символічними цінами, розкуркулення, насаджувана згори колективізація, індустріялізація на основі недоспоживання і непомірної експлуатації праці, штучний голод, терор (шкідництво, шпигуноманія, єжовщина), культ особи (славословія Сталінові), жахлива війна (коли вся Ук-

раїна була віддана на поталу німцям), повоєнний голод, повоєнний терор (виловлювання колаборантів, чи тих хто не хотів захищати радянський режим), відбудова зруйнованого війною господарства, розвінчання культу особи, відлига, шестидесятники, волюнтаризм, рух за громадянські права, нові репресії — все це, переважно, важкі етапи розвитку радянського суспільства.

Досить складним є його правове положення. З одного боку конституцією (отже основним державним законом) йому ґарантовані дуже широкі права: свобода слова, друку, зборів і мітингів, вуличних походів і демонстрацій з наданням матеріяльних умов, необхідних для їхнього здійснення; ґарантується виборність органів влади при таємному голосуванні; забезпечується недоторканість особи, житла, тайну листування і т. п. Про ці свободи нагадується радянському суспільству при кожній нагоді, вони є предметом вивчення у школах, а також творять вихідну базу радянської пропаґанди як внутрішньої, так і зовнішньої.

З іншого боку радянське суспільство поставлене в такі умови, так реґляментоване іншими законодавчими актами, внутрішніми інструкціями (в тому й таємними), а до того й неписаними законами, що з тих прав майже нічого не лишається. Свобода слова ґарантується, але судять за розказану дотепну анекдоту на підрадянську тему і дають 5 років тюрми. Свобода друку ґарантується, але існує цензура, яка доповнюється вимогою від редакторів самоцензури, а «Самвидав» переслідується як антирадянська діяльність. Вуличні походи і демонстрації можливі лише ті, що їх організовують режимові чинники. Інші переслідуються, а учасників карається тюрмою (як то було з А. Літвіновим та іншими в 1968 р., що лише намагалися зробити демонстрацію в користь Чехо-Словаччини). Органи влади обираються таємним голосуванням, але виборець поставлений

у такі умови, що йому немає з кого вибирати, бо є лише один кандидат. Отже радянські вибори обертаються в приниження гідности радянських громадян. Тайна листування ґарантується, але офіційно діють установи, які займаються переглядом листування з метою виявлення «крамоли» і прийняття відповідних каральних заходів. Страйки робітників кваліфікуються як економічний саботаж і суворо переслідуються. Право виходу УРСР з СРСР ґарантується, але будь-який натяк на можливість реалізації цього права, кваліфікується як кримінальний злочин і карається багаторічною тюрмою (як то було в 1961 р. з 20 львівськими робітниками та з Л. Лук'яненком і його товаришами, в обвинувальному акті якого було написано дослівно таке: «З 1957 р. виношував ідею відриву Української РСР від Союзу РСР»).

Надання правових ґарантій свобід радянському суспільству, і поруч обмеження його прав іншими постановами, а іноді просто ігнорування їх урядовими чинниками, відграє таку колосальну ролю, що якраз воно творить основну суперечність радянського суспільства.[2]) До останнього часу ця суперечність не находила свого

---

[2]) В останні роки на базі цієї суперечності в Радянському Союзі виник надзвичайно перспективний рух — боротьба за громадські права суспільства, який поставив радянські правлячі кола в дуже незручне становище перед світовою громадськістю. Адже учасники руху діють в межах закону і вимагають те, що закон ґарантує, наявністю чого радянська пропаґанда постійно вихваляється.

Для радянського керівництва цей рух був цілковитою несподіванкою (як він був несподіванкою і для еміґрації). Воно було непідготовленим до нього як ідеологічно так і в сфері законодавства. Тому в протидії рухові радянського керівництва почувалась розгубленість і непослідовність: то непомірна жорстокість (А. Синявський, Ю. Даніель, В. Мороз, В. Буковський), то деяке толерування (О. Солженіцин, І. Дзюба), то поступки в тому й виняткові (євреї).

природнього розв'язання і властиво придушувалася за допомогою прямих репресій.

На тяжкі, ненормальні умови розвитку радянського суспільства вказують також і «самвидавські» джерела. Так, визначний радянський теоретик у галузі економіки академік Е. Варга, в своїй праці «Російський шлях переходу до соціялізму і його результати», яка була написана ним незадовго перед смертю і побачила світ у «Самвидаві», вказує на загрозливу ваду суспільного життя в Радянському Союзі, що виникла за Сталіна і лишається понині, а саме: «Намагання створити ореол влади в очах населення за допомогою обману, замовчування недоліків, перебільшення досягнень». Це породило практику все зображати в рожевому світлі, в світлі постійних досягнень. А неполадки, труднощі, які замовчати не можна, пояснюються як випадкові, не властиві радянській системі, породжувані зовнішніми причинами: капіталістичним оточенням, шкідництвом, або як труднощі росту.

Для прикладу можна вказати хоча б на те, що соціяльні конфлікти в радянській практиці не полагоджуються шляхом компромісних поступок обох сторін, а розв'язуються переважно за допомогою однобічних вольових наказів і розпоряджень (волюнтаризм), а то й придушуються за допомогою прямих репресій.

Звичайно, в кожній державі постійно виникають труднощі, суперечності, нові проблеми. Але за демократичного устрою вони: по-перше, зображаються такими, якими вони є, а по-друге, шукається найдоцільнішого способу їхнього розв'язання, враховуючи в однаковій мірі інтереси зацікавлених сторін.

Цей найбільш доцільний спосіб розв'язання суспільних суперечностей, винайдений експериментально багаторічною практикою західнього суспільства (при зіткненні інтересів незалежних чинників — профспілок, держави і підприємців), відкидається в Радянському Сою-

зі як буржуазний, а свого, соціялістичного там ще не створено. Той же спосіб розв'язання суперечностей, що практично застосовується, обертається насиллям над суспільством.

Справа в тому, що в Радянському Союзі на першому пляні стоять інтереси держави, запевняючи, що вони тотожні з інтересами трудящих. (Хоч в такому разі не було б потреби ставити їх на перше місце). Виходячи з примату державних інтересів у Радянському Союзі здійснюється все суспільно-трудове законодавство.

Е. Варга в тій же праці вказує також на те, що головні цілі, які проклямувала жовтнева революція, не були виконані і «реальні економічні відносини в промисловості й сільському господарстві вступили в кричущі суперечності з ідеалами соціялізму та програмою партії». Щоб сховати це від народу, правлячі кола стали на шлях засекречування економічної інформації, немовбито із-за потреб безпеки країни. Про недоліки і неґативи не говорилося на тій підставі, що це може бути матеріялом для ворожої пропаґанди.

Засекречування розросталося і захоплювало все нові ділянки та стало базою породження нового неґативного явища — шпигуноманії, а далі потреби захисту від шпигунства, вимоги нагляду один за одним, стукачества і т. п. Зрозуміло, що все це неґативно відбивалося на суспільних взаємовідносинах, де витворювалася атмосфера підозріння і недовір'я.

В. Буковський, в своєму останньому слові на суді 5. 1. 1972 р., називає радянське суспільство хворим суспільством, хворим страхом, який прийшов з часів сталінщини. Але, стверджує далі Буковський, процес духового прозріння в ньому вже почався і зупинити його не можна.

КЛЯСИ І КЛЯСОВІ СУПЕРЕЧНОСТІ

Офіційно визнається, що радянське суспільство є суспільством клясовим, в якому діють

кляса робітників, кляса селян, та верства трудової інтеліґенції (службовці).

Радянська статистика фіксує їх в такому співвідношенні:

	1939	1959	1970
	Перепис		Оцінка
Все населення	100	100	100
Робітники	32,5	48,2	55
Селяни	49,8	31,7	20
Службовці	17,7	20,1	25

Також стверджується, що оскільки приватна власність на засоби виробництва ліквідована, то ні одна із кляс чи груп не може бути на привілейованому становищі, щоб привласнювати працю іншої. І тому, мовляв, це кляси дружні, між якими не виникають антагоністичні суперечності і вони розвиваються гармонійно.

Але, навіть, коли це прийняти на віру, то по-перше, робітнича кляса в Радянському Союзі вважається керуючою, отже тим самим вона уже є упривілейованою, бо стоїть над селянством і над інтеліґенцією. Подруге, діє дві форми власности: державна (яку неоправдано називають загальнонародньою) і кооперативна (колгоспна). Перша вважається вищою формою (послідовно соціялістичною). Її репрезентує робітнича кляса. Другу репрезентує селянство і вона ще колись тільки стане «послідовно соціялістичною». Офіційно визнається, що поміж обома формами власности існує суперечність, оскільки вони виникли різними шляхами і сповняють різну ролю в економіці. Ця суперечність творить основу суперечности поміж працею робітника і працею колгоспника. Колгоспна праця нижче оплачується, більше експлуатується і має прикмети примусової праці.

Оскільки існує дві форми власности, кожна із яких має свої інтереси (знаходиться в суперечності), то мусіли б бути й дві керуючі інстан-

ції, які б репрезентували й захищали інтереси одної й другої. Як відомо, Хрущов намагався дещо зробити в цьому напрямку поділом комуністичної партії на репрезентантів міста і села. Самими колгоспами висувався проєкт створення свого центру (колгоспцентру), який би не тільки репрезентував, а й обороняв інтереси колгоспів перед центральними установами, як у галузі економіки, так і в галузі законодавства (колгоспного права). Але все це не мало успіху. Обома формами власности управляє одна бюрократична інстанція — КПРС. А оскільки серед марксистів віддавна існує відраза, а точніше кажучи, нерозуміння специфічности сільсько-господарської праці, то керуючи обома формами власности вони все будуть віддавати перевагу державній власності.

Колгоспна система, незважаючи на своє багаторічне існування в Радянському Союзі, все ще не стала для селянства чимсь своїм, йому властивим, яке б воно всіма силами відстоювало. Це видно хоча б з того, що незважаючи на всі старання держави узалежнити долю селянства від праці в колгоспах, воно все ще розглядає її як працю не на себе, а на державу. Об'єктивним показником того є те, що продуктивність праці селянина в колгоспі набагато є нижчою, ніж вона є на присадибних ділянках.

Справа в тому, що колгоспна система в Радянському Союзі була створена не в тому, що того вимагали інтереси сільського господарства, щоб зробити його більш продуктивним та облегшити в ньому працю селянина. На той час у країні не існувало ні економічних, ні технічних передумов для колективізації. Не було навіть ста тисяч тракторів, про які мріяв Ленін, як першої передумови підняття сільського господарства. (В 1928 р. було лише 18 тис. тракторів).

Мотиви колективізації були чисто політичними. Поперше, радянська влада зустрілася з великими труднощами в справі хлібозаготівель

Держава не мала промислового еквіваленту (у вигляді товарів широкого вжитку) для обміну на хліб. А задарма, чи майже задарма (або, як тепер офіційно признається, «за символічними цінами») селяни хліба не давали. Подруге, почалася індустріялізація країни, засоби для якої передбачалося п'ятирічним пляном отримувати в значній мірі з сільського господарства, що було майже неможливо за умов індивідуально-приватного господарства.

Для проведення колективізації, крім різних партійних уповноважених, були мобілізовані 25 тисяч кадрових міських робітників, а згодом ще 25 тисяч, які, хоч нічого не розуміли в сільському господарстві, призначалися головами колгоспів і ставали там майже необмеженими керівниками щодо порядкування колгоспниками. Їхнім завданням було виконувати директиви, які надходили зверху, не розмірковуючи над їхньою доцільністю в даних умовах і, навіть, над тим, чи їх взагалі можливо виконати (наприклад, щодо висоти хлібозаготівельного пляну).

Отже колективізація була проведена в першу чергу для уможливлення максимальної експлуатації селянства в користь промисловости. І тому з самого початку колгоспи були поставлені в умови колективної продрозкладки і примусового керівництва зверху, свідомо, очевидно, ідучи на зменшення валової продукції сільського господарства. Тільки тепер нею порядкувало не селянство, а держава, задовольняючи свої потреби в першу чергу, потім, за усталеним державою порядком, іде відрахування до неподільних фондів і на капітальне будівництво, далі до насінневих і кормових фондів і тільки потім, те що лишиться, ділиться на трудодні серед колгоспників. Таким чином, від зменшення видайности сільського господарства терпіла не держава, а селянство.

У Радянському Союзі вже давно переконалися, що індивідуальне сільське господарство більш продуктивне, ніж колективне. Але спра-

ва в тому, що ще й тепер промисловість, шляхом не еквівалентного обміну, продовжує експлуатувати сільське господарство. Як тільки настане час, що промисловість змушена буде допомагати сільському господарству, як це має місце в промислово розвинутих країнах Заходу, колгоспна система в СРСР буде ліквідована, не оглядаючись ні на які догми комуністичної теорії, так як були ліквідовані «послідовно соціялістичні» МТС.

В СРСР проголошено будівництво комуністичного суспільства, яке має бути безклясовим суспільством. Комуністи твердять, що на шляху до безклясового суспільства уже нині успішно здійснюється ліквідація відмінностей поміж містом і селом, поміж робітничою клясою і селянством, поміж робітниками розумової і фізичної праці, а сама праця поступово перетворюється в першу необхідність людини.

Радянські теоретики тратять багато зусиль на докази осягнутих успіхів на тому шляху, хоч признають, що істотні різниці поміж тими явищами все ще лишаються. Але їхні докази не витримують критики і часто знижуються до аргументів примітивної пропаґанди.

Як і на Заході, в Радянському Союзі відбувається науково-технічна революція. Творить-ся нове індустріяльне суспільство і, як показують соціологічно-економічні дослідження, воно твориться за своїми, притаманними цій революції, законами. На цю тему на Заході існує велика література. Дещо з соціологічно-економічних досліджень почало з'являтися друком і в Радянському Союзі, але в спотвореному цензурою вигляді. Найбільш помітними щодо повноти є дві колективні праці групи учених Москви, Ленінграду, Києва, Менська та інших міст під назвою «Проблемы изменения социальной структуры советского общества» і «Классы, социальные слои и группы в СССР», що появилися в кінці 60-х років.

Хоч у цих працях багато разів повторюють-

ся програмові завдання комуністичної партії в галузі розвитку суспільства, все ж поруч наводяться фактичні дані досліджень, які свідчать про те, що в розвитку радянського індустріяльного суспільства проявляються переважно ті ж самі тенденції, що й в розвитку західнього індустріяльного суспільства. З них видно, що технічний прогрес поглибив поділ праці поміж містом і селом, поміж робітниками кваліфікованої і некваліфікованої праці, поміж робітниками розумової і фізичної праці, а радянська періодична преса містить багато фактичних даних про те, що праця, особливо фізична, продовжує бути важким обов'язком, а не першою потребою людини. У згаданих вище працях наводиться багато прикладів «внутріклясової диференціяції працюючих» та вказується на «ускладнення соціяльно-професійної структури населення». При чому, автори стверджують: «Дані свідчать про те, що в проекції на людину клясові відмінности виявляють менший вплив, чим внутріклясові».

Яскравим прикладом внутріклясової диференціяції може бути обособлення в клясі селян соціяльної групи механізаторів колгоспного виробництва, яких нараховується 10-13% загального числа колгоспників. Вони, порівнюючи з рядовими колгоспниками, не тільки краще оплачуються, а й мають інше соціяльне забезпечення, як правило, мають кращі житлові умови і першенство щодо колгоспного побутового обслуговування.

На клясові і внутріклясові суперечности радянського суспільства вказує і «Програма демократичного руху Радянського Союзу». Там говориться:

»Між клясами нашої країни існують певні конфлікти. Вони виявляються в чотирьох клясових суперечностях:

а) між робітниками й адміністративно-бюрократичною інтеліґенцією через погані моральні та матеріяльні умови праці;

б) між робітниками й технічною інтеліґенцією через підвищену чи рівну оплату невидимої «легкої» праці останньої, порівняно з робітниками;

в) між селянством і міським населенням через недостатню оплату плодів селянської праці з боку міста;

г) між усіма клясами та адміністративно-бюрократичною елітою, що стоїть біля керма держави через нестерпний політично-економічний режим у країні«.

В умовах демократичного суспільства ці суперечності порівнюючи легко усуваються й розв'язуються. В умовах тоталітаризму наявність їх просто заперечується і тим, вони не тільки загострюються, а за ланцюговою реакцією поширюються на нові ділянки суспільного життя. І тільки через суворі, драконівські заходи каральних органів вони не вибухають на поверхню. Але це не означає, що суперечності так собі гаснуть. Не маючи нормальних умов для виладування, вони шукають інших засобів для того.

Поперше, вони виладовуються таким анормальним способом як п'янство, хуліганство, злочинність, які все поширюються і з якими радянські органи ніяк не можуть дать собі ради.

Подруге, те що робітники й селяни не виступають відкрито в обороні своїх інтересів зовсім не означає того, що вони змирилися з існуючим положенням. Там існують інші, відповідні до тих умов, методи протесту, такі як низька продуктивність праці в колгоспах, плинність робітничих кадрів у промисловості, формалізм у соціялістичному змаганні. Ця боротьба, що, як показують розрахунки економістів, своїми економічними наслідками є не менш ефективною, ніж страйкова боротьба на Заході, але вона призводить до такого драстичного зіткнення інтересів сторін, як страйкова боротьба.

Зрештою, і страйкова боротьба має місце в Радянському Союзі та інших країнах з комуністичним режимом, тільки не як розрахований

наперед засіб, а як спонтанний вибух незадоволення, як то було в Новочеркаському і Донбасі в 1962 р. в зв'язку з підвищенням цін на м'ясо і масло; або в Польщі в кінці 1970 р. з тих же причин.

Твердження радянських теоретиків про те, що кляси і групи працюючих за соціялізму розвиваються в приязній співдружності, без антагоністичних суперечностей, є чисто теоретичним. Таким же довільно-теоретичним твердженням є й те, що селянство добровільно приймає і беззастережно кориться зверхності робітничої кляси. Треба зовсім ігнорувати вікову селянську психологію і зовсім абстраґуватися від безправного, безпашпортного положення радянського селянства, щоб висувати такі твердження в теоретичних працях.

Незважаючи на деякі заходи державної влади спрямовані на покращання соціяльного і матеріяльного положення селянства (введення соціяльного забезпечення для колгоспників, підвищення заготівельних цін на сільсько-господарську продукцію та інше), воно все ще лишається тяжким, набагато тяжчим, ніж положення робітника. І тому селяни використовують кожну нагоду, щоб покинути село. На селах майже не лишається молоді, особливо чоловічої статі. Молоді хлопці, як правило, відбувши службу в армії, вже не вертаються на село, а вербуються на різні будівництва, набувають статус робітників і лишаються в місті.

Проблема молоді, сільської і міської, є неупорядкованою із-за невдалого розв'язання соціяльних і матеріяльних питань проблеми праці в Радянському Союзі. Про це свідчать такі дані. В СРСР 70% молоді кінчає 10-літки. І майже всі виявляють бажання поступити у ВУЗ (вищі учбові заклади). Але те бажання можуть здійснити лише 20%. Отже, понад половина молоді лишається з розбитими бажаннями. Вони починають трудову діяльність. Але й там їх зустрічає розчарування. 50% молоді, яка почи-

нає трудову діяльність, змушені задовольнятися роботою, яка не вимагає жодної кваліфікації. І люди з середньою освітою змушені місити бетон, копати вручну котловани, працювати піднощиками деталів, вантажниками, телятницями і т. д.

ПАРТІЙНО-БЮРОКРАТИЧНА ЕЛІТА

У нас, в еміґраційних публікаціях, поширена тенденція ділити радянське суспільство на дві групи — начальників і підлеглих. Тобто тих, що командують, видають накази, і тих, що ті накази виконують. В остаточному підсумку цей поділ зводиться до розмежування, з одного боку влада, а з іншого народ, як дві протиставні групи. Такий поділ на перший погляд здається виправданим. І деякі політики, а то й політичні групи, у своїх політичних калькуляціях, виходять з такого поділу.

Але, поперше, ніякий режим не може розраховувати на тривале перебування при владі, коли він не має поважного опертя в народі. Подруге, питання начальник і підлеглий не таке просте, як здається на перший погляд. Наприклад, бриґадир виробничої бриґади. З одного боку він начальник, бо члени бриґади зобов'язані виконувати його накази. Але разом із тим він працює як і всі члени бриґади за тими ж самими відрядними нормами. Отже, до кого він має бути зарахований, до робітників, чи до влади?

Також треба брати під увагу всю умовність поділу на командувачів і виконавців. Бо кожен командувач по відношенню до підлеглих є таким, але по відношенню до свого начальства він уже виконавець.

Нарешті поняття начальник, коли брати особу, що займає начальницьку посаду, не є сталим. Сьогодні вона начальствує, а завтра опиняється серед рядових робітників. Тому поділ на керівників і підлеглих, а в остаточному рахунку на владу і народ, як тривало протистав-

ні групи, не може бути надійною базою для виділення сталої соціяльної верстви.

Виникає питання, чи взагалі в соціялістичному, а зокрема радянському суспільстві породжуються соціяльні верстви, чи, навіть, кляси, які б за своєю сталістю і своїми правами та привілеями мали клясові ознаки? Радянські теоретики відповідають на подібні питання категоричним «ні!». Вони його обгрунтовують тим, що оскільки «соціялізм є етапом на шляху до безклясового суспільства, то він не породжує нові кляси і верстви».

Але це знову лише теорія. Практика Радянського Союзу свідчить про те, що там нові верстви виникають і, зокрема, така, яка різко виділяється з-поміж інших верств своїми правами й привілеями, і своєю сталістю. Це соціяльна верства т. зв. номенклятурних працівників.

Що це за категорія працівників? Радянські джерела всіляко замовчують термін «номенклятурні працівники». Навіть таке спеціялізоване видання як «Енциклопедія народнього господарства Української РСР» не містить такого терміну і, навіть, не згадує про них у статті «Кадри народньо-господарські». В тих же джерелах, де той термін пояснюється, то визначається як «список посад, кадри яких затверджуються даною керуючою організацією» як, наприклад, міністерством. Це визначення не повне і тому дезінформуюче.

Справді існує такий список посад, які затверджуються даною організацією під назвою «номенклятура». Але це тільки перелік посад. Номенклятурні працівники, це список осіб, якими мають заміщатися ті посади і ніким іншим. При чому, список сталий. Особа, яка потрапила в число номенклятурних працівників, як правило, залишається в ньому напостійно. Коли вона, навіть, не справляється з дорученою їй роботою, чи проштрафлюється (надужиття своїх службових повновластей, грубе поводження з підлеглими, грубе порушення трудового законо-

давства і т. п.), то її знімають з тієї посади і призначають на посаду тієї ж ранґи в іншому місці.

Як свідчать С. Зорін і Н. Алексєєв у «самвидавській» праці «Час не жде»: «Номенклятура не відчужується так само, як і капітал у буржуазному суспільстві. Вона служить правовою основою нашого устрою аналогічно праву приватної власности за капіталізму. Перед нами справді особлива і при тому правляча кляса нашого суспільства».

«Самвидавські» джерела приділяють надзвичайно багато уваги справі номенклятурних працівників, підкреслюючи тим самим ту важливу ролю, яку вони відіграють у системі радянського суспільства. Там вони характеризуються як ті, які володіють правом направляти, керувати, втручатися, плянувати, повчати, підганяти, висувати, звільняти — одним словом приймати всі рішення. Отже головна привілея цих людей — порядкувати іншими людьми без будь-якої відповідальности перед ними, або як стверджується в тих же джерелах, «розпоряджатися власністю і життям народу», а це щось більше ніж володіти капіталом.

Номенклятура — це витвір сталінізму. Вона почала формуватися як соціяльна верства в 30-х роках. Ніякими законодавчими актами вона не сформлена. Отже це незаконний витвір тоталітарного режиму. Вона має багато ознак упривілейованої кляси (радянського дворянства), що стоїть над радянським суспільством.

Деякі дослідники називають її клясою, при чому, клясою власників, оскільки вона володіє, користується і розпоряджається націоналізованою власністю. У «Програмі демократів» вона називається «панівною клясою, яка експлуатує суспільство». Визначний колишній югославський комуніст Мілован Джілас називає її «новою клясою власників і експлуататорів», яка, розпоряджаючись від імені суспільства і народу колективною (державною) власністю, «утверд-

жує свою владу, привілеї, ідеологію і звичаї». В своїй аналізі комуністичної системи під заголовком «Нова кляса» М. Джілас пише:

«Практично, ці власницькі привілеї нової кляси проявляються у виключному праві політичної бюрократії розподіляти, на основі приналежної їй партійної монополії, народній прибуток, визначати заробітню платню, спрямовувати економічний розвиток країни і розпоряджатися націоналізованим та іншим майном».

Звичайно, державні службовці та інші бюрократи в некомуністичних країнах теж творять окрему суспільну верству. Але там, як свідчить Джілас, у них немає тієї влади над суспільством, яка є у комуністів.

Е. Варга, в згаданій вище праці, також підтверджує негласно-юридичну упривілейованість номенклятури, а також перераховує її матеріяльні привілеї. Вони такі:

«Висока заробітня платня, додаткові грошові пакети, продовольчі пайки, закриті їдальні, великі, часто розкішно умебльовані, кватирі, а також дачі з садками і квітниками, тенісними кортами і басейнами, персональні автомашини з шоферами, санаторії вищої кляси і т. д.».

При чому, все це приховується від народу. Оклади заробітної платні вищих урядовців ніде не публікуються, хоча про заробітки інших верств населення широко відомо. Причина безперечно та, що різниця поміж ними величезна. Спеціялізовані заклади для обслуговування вищої бюрократії діють як нелеґальні установи. На їхніх фасадах немає ніяких назв і вивісок. Домашня прислуга бюрократів (шофери, садовники, сторожі, двірники, кухарки, убиральниці, няньки) числяться в штаті установи, в якій бюрократ є начальником і ними оплачуються. Квартири вищої бюрократії концентруються в окремих будинках. Їхні позаміські дачі обгороджують високими парканами і т. д. Все це запобіжні заходи, щоб привілеї нової знаті менше кидалися у вічі народові.

«Самвидавський» «Политический дневник» ч. 25, що видається виключно для партійної бюрократії, визнає наявність у Радянському Союзі соціяльної нерівности. Там говориться: «У нас ще мається нерівність, але немає добрих марксистських праць, які б пояснювали й аналізували цю нерівність».

Отже зупинка лише за марксівською аргументацією. Але це вже недогляд Сталіна, який був творцем нової соціяльної верстви — номенклятурних працівників. Та, як відомо, Сталін був геніяльним адміністратором, але дуже посереднім теоретиком. Зрештою, чи можливо виправдати марксизмом упривілейованість окремої соціяльної верстви суспільства, коли осудження упривілейованости творить серцевину марксизму і є головним стимулом його поширення.

Справа в тому, що визнати офіційно існування створеної упривілейованої верстви в радянському суспільстві комуністи не можуть, бо, поперше, тоді було б неможливо оборонять тезу неантагоністичности цього суспільства, а крім того, таке визнання суперечило б комуністичній програмі, яка ставить завданням знищити всі соціяльні різниці.

З іншого боку, те, що ця проблема висувається комуністами в своєму конспіративному органі, безперечно свідчить про усвідомлення ними загрози наявности суперечности поміж фактичними привілеями цієї верстви і відсутністю їхнього теоретичного обґрунтування та юридичного закріплення.

Цей стан дає поважні аргументи для критики цієї соціяльної верстви збоку решти радянського суспільства і то критики з марксівських позицій. Більше того, він може викликати замішання і в середині самої упривілейованої верстви. Адже особливими привілеями користується лише верхівка цієї верстви, а крім того, і там привілеї сильно диференційовані, що постійно викликає заздрощі й є предметом внутрішнього невдоволення.

Треба також мати на увазі, що номенклатура це не щось суцільне, хоч коли йдеться про захист своїх привілеїв, то вона виступає солідарно. Номенклатура диференційована. Вона є обласна, республіканська і всесоюзна. Вона безперервно поповнюється новими висуванцями. В її середині ведеться запекла боротьба. Створюються групи і кліки. При чому, іноді формуються групи, які в тактичних цілях послуговуються інтересами народу.

Як свідчить польський теоретик марксизму Л. Колаковський у статті «Тези про надію і безнадійність», опублікованій у польському паризькому журналі «Культура», комуністична олігархія не творить уже тієї сили, якою вона була раніше. Він пише: «Існуючі нині апарати... деморалізовані і хронічно хворі, їхня хвороба — це боротьба суперницьких груп».

В своєму розвитку ця соціяльна верства вже досягла того ступня, коли окремі її представники не з тактичних, а з ідейних мотивів починають захищати інтереси народу, як це було, наприклад, і з дворянством в Російській імперії. Цей процес розшарування нової упривілейованої верстви знаходиться ще у початковій стадії, але він почався і буде наростати.

ПРОБЛЕМА БІДНОСТИ Й БЕЗРОБІТТЯ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ

Ще недавно радянські чинники цілковито заперечували наявність у Радянському Союзі проблеми бідних і багатих. Вони твердили, що за соціялізму, де праця всього народнього господарства спрямована на задоволення потреб населення, де прибутки населення суворо визначаються пляном, де безробіття ліквідовано назавжди — проблема бідних і багатих немає об'єктивних умов до виникнення.

Усе ж вона існує, лише в дещо відмінній формі, з огляду на відмінність радянської соціяльно-економічної системи. Вже сама радянська політика в галузі заробітної платні, з її не-

оправдано високими розривами поміж максимальними і мінімальними тарифами, значно вищими ніж за умов капіталізму, створює велику строкатість в матеріяльному забезпеченні населення.

Зрештою, нині в радянській спеціялізованій літературі і, зокрема, в соціологічних дослідженнях, категорія незабезпечених, або, як їх називають радянські дослідники, «мало забезпечених, що стоять на грані бідности», не тільки визнається, а й спеціяльно досліджується. Чисельність її вони визначають близько 30% загальної кількости робітників і службовців. Між іншим, ще раніше, деякі дослідники СРСР, в тому й автор цих рядків, визначали ту групу у такій же висоті, на підставі лише посередніх радянських даних.

Академік Сахаров, у згаданій вище праці, говорячи про все населення Радянського Союзу, свідчить: «Близько 40% населення нашої країни перебуває в дуже тяжкому економічному стані».

Бідними в Радянському Союзі є ті, які живуть на ґарантований законом мінімальний розмір заробітної плати. З 1968 р. він є 60 карбованців у місяць. При чому, ще не так давно (до 1956 р.) ця сума була в три рази меншою.

Мінімальну заробітну платню в Радянському Союзі отримують робітники, які не мають кваліфікації. Їх у промисловості нараховується до 40%. Крім того, такі категорії працюючих як двірники, сторожі, кур'єри, прибиральники, ґардеробники, кубовщики, санітарки, лаборанти, картотетники і т. д.

За діючими в Радянському Союзі цінами на речі першої необхідности, вижити сім'ї на 60 карбованців у місяць неможливо. Тому батько не в стані прогодувати свою сім'ю, а змушена працювати й мати. Але й того замало і мінімально оплачувані категорії населення змушені вдаватися до різних комбінацій, у тому й незаконних, таких як дрібне привласнення державного майна.

Між іншим, дрібне привласнення державного майна серед народу в Радянському Союзі не вважається крадіжкою. («Адже держава наша»). Тим паче, що воно часто диктується самими обставинами, в яке ставить режим своє населення. Наприклад, цвяхів у вільному продажі немає, а в домашньому обіході вони потрібні. Тому й бере робітник жменю цвяхів на підприємстві і тим наражається на можливість потрапити під суд. Бо в Радянському Союзі соціялістична власність хоч і іменується загальнонародньою, але законом проголошена священно-недоторканою і тому кожне, навіть найдрібніше, порушення цього закону карається тюрмою (5 років за «колоски»).

За посередніми радянськими даними можна вирахувати і відносну кількість тих, серед робітників і службовців, життєвий рівень яких значно перевищує його середню висоту по СРСР. Їх налічується близько 10%. Коли ж ідеться про упривілейовану верству, то академік Сахаров визначає її відносну кількість в 5% населення.

Отже сяк-так забезпечених серед робітників і службовців, що задовольняються мінімумом прожиткового стандарту, чи тільки дещо його перевищують, нараховується в Радянському Союзі близько 60% загальної чисельности робітників і службовців.

Між іншим, за колишніми підрахунками Леніна, в царській Росії також було 10% населення, яке матеріяльно було цілковито забезпечене і 90% «маломаєтних і безмаєтних мас».

Принцип соціялізму — «від кожного по здібностях, кожному за його працею», який проголошено в Радянському Союзі економічним законом і за яким, немов би то, живе радянське суспільство, фактично спотворено і він діє лише в окремих випадках.

Пляном 9-ї п'ятирічки (на 1970-1975 рр.) передбачається значне, в порівнянні з попередніми п'ятирічними плянами, підвищення життє-

вого рівня населення. Але проблема бідности в Радянському Союзі ще не скоро буде розв'язаною, оскільки вона плянується державним пляном і є одним із його вихідних компонентів.

Цього комуністи відкрито не визнають і продовжують твердити, що вони успішно розв'язують справу підвищення матеріяльного добробуту населення, а в тому й проблему низькооплачуваних категорій працюючих. Доказом того, говорять вони, є постійне, з року в рік, підвищення добробуту населення, оскільки національний прибуток щорічно підвищується. А крім того, продовжують вони, в Радянському Союзі ліквідована головна причина бідности — безробіття, що була однією з найгостріших соціяльних проблем, а за капіталізму вона й нині лишається такою.

При ближчому знайомстві з цими проблемами легко виявити необґрунтованість наведених доводів. Навіть на основі офіційних радянських статистичних даних, не можна вивести прямої залежности поміж ростом національного прибутку і підвищенням добробуту населення. Були роки (не воєнні) коли національний прибуток зростав, а добробут населення знижувався. Взагалі добробут радянського населення не підвищувався пропорційно темпові індустріялізації. Отже немає підстав говорити про пряму залежність поміж тими чинниками.

Що торкається безробіття, то воно вважається ліквідованим з кінцем 1930 року. При чому, в тому ж році була введена в СРСР карткова система постачання населення (!?). Щорічно Центральне статистичне управління у своїх звітах повторює: «Безробіття у звітному періоді не було». А оскільки безробіття вважається ліквідованим, то ліквідовані і всі фонди допомоги по безробіттю.

Все ж безробіття в СРСР має місце і в значних розмірах. Через одну плинність кадрів поза виробництвом (отже безробітними) кожночасно знаходиться декілька сот тисяч робітників.

А крім того, наслідком механізації й автоматизації виробництва, відбуваються масові звільнення робітників і не всі вони відразу знаходять іншу працю, особливо в европейській частині СРСР. Багато середніх і малих міст мають значні резерви робочої сили і домагаються побудови в них промислових підприємств. Це питання було предметом обговорення як у пресі так і на різних з'їздах. Одне дослідження радянських економістів виявило їх близько 500 із 1618 обслідуваних.

За найбільш обережними підрахунками, за тими посередніми радянськими даними, які публікуються переважно в спеціялізованій літературі (дані про плинність робітничих кадрів, про трудову дисципліну, про діяльність установ по підшуканню праці і т. д.), можна установити приблизну кількість безробітних у Радянському Союзі. Їх є нині понад мільйон осіб. Крім того, має місце безробіття приховане (невидиме), коли підприємства, через недоліки в організації праці і виробництва, змушені тримати зайву робочу силу.

Але в СРСР немає масового безробіття, порядку 5-6% від загального числа працюючих. Питання про те, наскільки це є економічно доцільно, не є таким простим, як здається на перший погляд. Радянська пропаґанда виставляє це як незнати який свій осяг.

Справа в тому, що нормально діюча економічна система віддає перевагу відкритому безробіттю перед прихованим. Проти нього вживаються спеціяльні, запобіжні заходи лише тоді, коли воно переходить певні, установлені для кожної країни експериментально, границі. І хоч на допомогу по безробіттю доводиться асиґнувати спеціяльні, немалі кошти, але в цілому суспільство на тому не тратить.

Відсутність масового безробіття в Радянському Союзі є не стільки наслідком плянової економіки, як про те офіційно твердиться, оскільки наслідком нераціонального використовуван-

ня робочої сили, а це дуже дороге мироприємство. За нього розплачується все суспільство у вигляді високих цін на товари ширвжитку та постійної дефіцитности то на одні, то на інші товари першої необхідности.

ЧИ Є В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ ЕКСПЛУАТАЦІЯ ПРАЦІ?

У зв'язку з наявністю упривілейованої верстви виникає питання, чи є в Радянському Союзі експлуатація праці? Радянські теоретики доводять, що її не існує, що ця суперечність, яка відограє велику ролю за капіталізму, в умовах соціялізму є цілковито розв'язаною. Свої докази вони обґрунтовують тим, що в Радянському Союзі немає приватної власности на засоби виробництва, що вони усуспільнені і належать усьому народові. Що додаткова вартість хоч і має місце на радянських підприємствах, але вона йде на задоволення потреб цілого суспільства, яке одночасно є власником засобів виробництва. Що робітник, як власник засобів виробництва, не може сам себе експлуатувати.

Натомість у всіх «самвидавських» джерелах рішуче стверджується, що експлуатація працюючих в СРСР має місце. При чому, це стверджують і деякі радянські теоретики. Такий радянський авторитет з питань економіки, як академік Е. Варга, стверджує в згаданій вище праці, що радянський уряд «вижимає кошти із праці населення... найперше шляхом прямої експлуатації праці робітників, селян, трудових службовців».

Існує й об'єктивний критерій для порівняння міри експлуатації за умов соціялізму і за умов капіталізму. Ним є висота вивласненої додаткової вартости з одиниці продукції. За умов соціялізму і, зокрема, в Радянському Союзі вона, як правило, вища, ніж у промисловорозвинених капіталістичних країнах. Це підтверджують також Зорін і Алексєєв. Вони пишуть: «А держава — не капіталіст? Можливостей екс-

плуатувати працюючих у неї значно більше, ніж в окремих буржуїв». Те підтверджує і «Програма демократів»:

«Східній соціялізм не усунув, а посилив і збагатив види суспільного зла капіталізму... Капіталістична експлуатація перетворюється на державну експлуатацію. Гноблення державною експлуатацією набагато більше, бо проти трудящих, крім економічної, скерована ще також політична машина примусу».

Найбільше неприкритою є експлуатація селянства. Впродовж багатьох років держава привласнювала, шляхом хлібозаготівель, понад половину валової продукції колгоспів за грабіжницькими т. зв. «символічними цінами». Ще й нині, після неодноразового перегляду заготівельних цін, для багатьох колгоспів вони є нижчими собівартости продукції. Лише недавно ціни на товари першої необхідности стали єдиними, а до того на селах вони були вищими ніж у містах. Середній прибуток зайнятого колгоспника складає, в розрахунку на один відроблений день, приблизно, половину середнього заробітку робітника промисловости.

Крім того, село упосліджене у правовому відношенню. Пашпорти видаються селянам лише у виняткових випадках. Отже селяни фактично є закріпленими за колгоспами. Тим самим колгоспна система перетворюється для них у своєрідне кріпацьке право. З статутами колгоспів ніхто не рахується. Впродовж багатьох років головами колгоспів призначалися люди, які нічого не розуміли в сільському господарстві, але яким колгоспники беззастережно мали коритися.

Отже положення села в Радянському Союзі справді трагічне. Радянське село деґрадує.

Комуністична теорія не має єдиного погляду на справу експлуатації праці за умов соціялізму. Так югославські і деякі західні комуністичні теоретики визнають, що експлуатація працюючих відбувається не лише за умов капіта-

лізму, а також і в державах з комуністичним режимом і, зокрема, в Радянському Союзі, хоча там уже й проголошено наступлення ери зрілого соціялізму.

Розходяться комуністичні теоретики і в тому, що вважати в державах з комуністичним режимом суспільною, послідовно соціялістичною власністю. Радянські теоретики проголошують свою державну власність загальнонародньою, послідовно соціялістичною власністю, якою, мовляв, розпоряджається увесь народ, тоді як при груповій власності нею розпоряджаються лише окремі частки народу, вона є роздрібнена і не виступає як єдиний засіб. Югославські комуністичні теоретики резонно їм заперечують, вказуючи, що державна власність в СРСР не є загальнонародньою, бо розпоряджається нею не народ, а партія, і то, не партія в цілому, а лише її верхівка, тоді як у Югославії, мовляв, власністю розпоряджаються робітничі ради, отже сам народ безпосередньо, а не хтось від імени народу.

Але не так рожево виглядають справи і в Югославії. Хоч югославська система дає якусь можливість народові брати участь у керуванні власністю, все ж і там, в конечному рахунку, нею розпоряджається партія. Різниця лише в тому, що там це відкрито визнають і визнаючи ведуть пошуки можливостей більшої участи народу в керуванні суспільною власністю.

Нині справа власности є предметом дуже гострої полеміки поміж теоретиками політичної економії. Комуністичні теоретики все ще розглядають значення приватної власности у тій ролі, яку вона відігравала за часів К. Маркса, хоч значення її з того часу значно еволюціонувало. Звідси у них гостре протиставлення приватної і суспільної власности. Першу вони продовжують всіляко критикувати, приписуючи їй всі негативи, тоді як другу ледве не обожнюють, наділяючи її всіма можливими позитивами.

Від усуспільненої власности вони виводять цілий ряд похідних теоретичних тверджень. Суспільна, загальнонародня власність, твердять вони, об'єднує людей, забезпечує справжню спільність кляс соціялістичного суспільства, унеможливлює експлуатацію людини людиною, породжує стосунки товариської співдружности, змінює ціль виробництва і засоби її осягнення, докорінно змінює характер праці, форми розподілу, обміну і т. д.

Але все це може й мало б місце, якби державна власність в Радянському Союзі була загальнонародньою, щоб справжнім господарем її був сам народ безпосередньо, а не щоб будь-хто від його імени нею управляв. Твердження югославських комуністичних теоретиків мають цілковиту рацію в тому, що засоби виробництва в Радянському Союзі належать не народові, а державі і ними порядкує, навіть не держава в особі Рад, а партія, точніше верхівка партії. Вона ж займається розподілом національного прибутку. При чому, розподіл національного прибутку ніякими законодавчими актами не регляментовано, отже верхівка партії займається ним безконтрольно. Вона сама вирішує яку частку національного прибутку зужити суспільством, яку лишити в резерві, яку асигнувати на капітальне будівництво, на військові видатки, допомогу іншим країнам, а в тому й закордонним комуністичним партіям і т. д.

З точки погляду робітника йому байдуже хто його експлуатує — капіталіст, капіталістична монополія, чи державна монополія. Він зацікавлений у тому, щоб та експлуатація була меншою. Він незацікавлений у війні у В'єтнамі, в озброєнні, а потім переозброєнні єгипетської армії, у допомозі Кубі і т. п. видатках радянського уряду, які збільшують його експлуатацію й обмежують його життєвий рівень.

Проблема непомірної експлуатації і проблема незабезпеченості (бідности), а також проблема наявности великих різниць у матеріяльному

забезпеченні населення є додатковими суперечностями, що діють у Радянському Союзі. Академік Варга з цього приводу говорить:

«І коли ці люди в злиднях наштовхуються на факти надмірної забезпеченості правлячої верстви, вони відповідно почувають до неї завидки, зненависть, погорду, які мають характер клясової ворожнечі».

НАЦІОНАЛЬНІ СУПЕРЕЧНОСТІ

У Радянському Союзі національні суперечності вважаються розв'язаними, не діючими, оскільки національна проблема, мовляв, там остаточно вирішена. Для багатьох сторонніх спостережників воно так і виглядає. Адже існують окремі національні республіки і між ними ніяких міжнаціональних конфліктів не виникає.

Але мало хто з них догадується, що національна проблема в СРСР розв'язана однобоко, на основі переваги однієї нації, переваги з правами провідництва, мова, культура й історія якої вважаються чимсь інтернаціональним, до яких мусять допасовувати всі інші національності — свою культуру, свою історію і, навіть, свою мову. Все, що не допасовується, вважається буржуазним і віддається забуттю, а то й цілковитому викоріненню. При чому, цей процес допасовування гордо іменується зближенням соціялістичних націй і всіляко урядово заохочується як явище прогресивне.

Ця практика немає нічого спільного ні з марксизмом, ні з ленінізмом. Але вона відповідає поглядам Карла Каутського, який вважав, що за пролетарської революції почнеться асиміляція малих націй і він вважав це процесом позитивним. Отже, хоча в Радянському Союзі К. Каутському, як теоретикові марксизму, приписуються всі гріхи і, за почином Леніна, його інакше не називають як «ренегат», але його теорію в національному питанні послідовно реалізують, звичайно не признаючись до того від-

верто. Прикриваючись теоріями зближення та, в майбутньому, злиття націй, комуністична Росія асимілює не тільки малі народи, а зазіхає на всі народи Радянського Союзу. В своїх теоретичних працях радянські теоретики признаються: «як відбудеться злиття націй при комунізмі, ми точно не знаємо» і в той же час радянська політика зближення націй, що започатковує їхнє злиття, ведеться на базі російської нації. Вона проголошена ведучою нацією, російська мова впроваджується як мова загальнодержавна (мова загального спілкування), хоч у Леніна є пряма вказівка, що в радянській державі не може бути провідної нації й однієї державної мови, бо всі нації рівні. Був час, що ці вказівки Леніна респектувалися в Радянському Союзі, але їх грубо порушив Сталін. Нове керівництво СРСР продовжує сталінську практику в цьому питанні. Натомість в інших багатонаціональних комуністичних державах, наприклад, в Югославії, національне питання розв'язується в основному за ленінською програмою. На VI з'їзді союзу комуністів Югославії в 1952 р. Б. Тіто говорив:

«Здійснення політики провідного народу в СРСР, тобто російського народу, має страхітливі наслідки для неросійських народів Радянського Союзу... Навіть сьогодні мало хто знає що, починаючи з 1935 року, комуністи тих країн ставили завзятий опір імперіяльній політиці Москви».

Здійснення політики провідного народу в Радянському Союзі узасаднюється переважно практичними потребами. Теоретично вона обороняється лише посередніми засобами. Радянські теоретики оминають, навіть, згадувати теорію провідної нації, хоч серед західніх комуністичних теоретиків вона дебатується. Її практичне значення окреслив досить виразно і недвозначно югославський комуністичний теоретик В. Дідієр. Він писав:

«Теорія провідної нації в багатонаціональній

державі означає фактичне підкорення, національне поневолення та економічну експлуатацію неросійських народів провідною нацією тієї держави».

Одна із немаловажних причин конфлікту в 1968 році поміж комуністичним керівництвом СРСР і Чехо-Словаччини полягала в розбіжності поглядів на розв'язання національного питання. Радянське керівництво стояло за тим, що його треба розв'язувати на базі провідної нації, а саме чеської нації, як то було за Новотного. Чехо-Словацьке комуністичне керівництво рішуче осуджувало практику Новотного і намагалося розв'язати національне питання на базі повної рівности обох націй.

Теорія провідної нації майже одностайно заперечується західніми комуністичними теоретиками і багатьма теоретиками комуністичних держав. Справа в тому, що ця теорія має ще й побічне значення. Вона лежить в основі претенсій Радянського Союзу бути провідним чинником у світому комуністичному русі. Але при нинішній дезінтеґрації світового комунізму, всі намагання радянського комуністичного керівництва в тому напрямку наштовхуються на рішучий спротив більшости комуністичних партій. Тим самим і насильно накинена провідна роля росіян в СРСР позбавляється бази утриматися на довшу мету і приречена на провал.

Нині ніхто не може заперечити наявности національних суперечностей поміж окремими комуністичними державами, хоч комуністична теорія їх ніяк не передбачала. В останні роки досить гостро позначились національні суперечності в югославській федеральній системі, а вона, як відомо, є більш досконалою ніж радянська. В Радянському Союзі мають місце прояви відкритої національної дискримінації такі, навіть, як поголовне виселення цілих народів: чеченців, інґушів, калмиків, поволзьких німців, кримських татар. При чому, останні ще й досі перебувають на засланні. Українці уник-

ли цієї участи лише через свою велику чисельність. Поширені антисемітизм, українофобія, чалдонство, тон яким задає партійна бюрократія. Має місце підозріле ставлення до балтицьких народів (дивись лист 17 латвійських комуністів). Зрештою, китайське комуністичне керівництво відкрито обвинувачує радянське керівництво в тому, що воно веде імперську, великодержавну політику по відношенню до неросійських народів, а радянське керівництво обвинувачує китайських комуністів у великоханській політиці до своїх меншин. Також треба мати на увазі, що наявність відкритих національних суперечностей поміж комуністичними державами стимулююче діє на пожвавлення національних суперечностей внутрі тих держав. Особливо яскраво було це продемонстровано чехо-словацькими подіями 1968 р. (роля П. Шелеста в них). Досить вимовною була хвороблива реакція радянського керівництва на китайські радіопередачі українською мовою.

Між іншим, Ленін не припускав існування декількох держав з комуністичним режимом. Він вважав закономірним, що Радянська республіка буде постійно поповнюватися в міру успішних пролетарських революцій в капіталістичних державах, аж поки всі нації світу не об'єднаються «в єдину світову Радянську Республіку». Але того не сталося. Більше того, в післявоєнний період з радянських теоретичних праць зникло поняття «світовий СРСР», яке до того всіляко дебатувалося.

Коли б Радянський Союз був справді союзом вільних, суверенних республік, то не було б ніяких перепон до включення в склад СРСР Польщі, Румунії і т. д. Але оскільки він не є таким, то ті держави стримуються від вступу до СРСР. До того й радянське керівництво в тому не зацікавлене, оскільки воно взяло курс на створення єдиного радянського народу шляхом асиміляції неросійських народів. Вже включення в склад СРСР балтицьких народів і Га-

личини значно ускладнило ту ціль радянського кервництва.

Ще в час дружби СРСР і комуністичного Китаю, коли в етері безперервно гриміла пісня «Москва-Пекін», Мао Цзе-дун запропонував Сталінові вступ Китаю до СРСР. Росіяни відкинули ту пропозицію і не важко здогадатися чому? Бо в такому поширеному СРСР вони втратили б своє провідне становище, а в дальшому може й змушені були б вивчати китайську мову, як мову загального спілкування, а може й визнавати її за другу рідну мову.

Офіційною формою розв'язання національного питання в СРСР на сучасному етапі є наступна компромісова теза: «В розвитку соціялістичних націй і їхніх взаємовідношень діє дві прогресивні, взаємопов'язані тенденції: розквіт і розвиток усіх націй і їхнє всебічне зближення, посилення їхнього взаємовпливу і взаємозбагачення» («Научный коммунизм», словник, Москва, 1969, стор. 218).

Підкреслюємо її компромісовий характер. З одного боку вона леґалізує зусилля неросійських народів у дальшому розвитку своєї мови і культури, а з другого — узаконює заходи по зближенню окремих націй, що на практиці обертається в їхню поступову асиміляцію.

В радянській офіційній інтерпретації цитованої вгорі тези проступають дві тенденції. Автори з національних республік (особливо українці і вірмени) на перший плян ставлять «розквіт і розвиток», а процес зближення націй різко відмежовують від процесу злиття. Вони підкреслюють: «Злиття — це процес поступового відмирання всіх національних особливостей, який на даному етапі ще не почався, а зближення — це усунення суперечностей, що вже почався» (Г. Г. Габріелян).

Російські автори, а також презренні націонали, типу дағестанського письменника Ахед Агеєва (який виступає за цілковитий перехід на російську мову в т. ч. і письменників неро-

сійських народів), на перший плян ставлять процес зближення, при чому, трактують його як початок процесу злиття.

Як практично розв'язується повища теза? На ту тему мається дуже докладна, поважно аргументована праця українського літературознавця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Вона готувалася на замовлення чинників в ЦК КП України для офіційного видання, але була затримана цензурою і побачила світ лише в «Самвидаві». Як «самвидавська» праця попала закордон і тут була перевидана. Серед чужинецьких дослідників Радянського Союзу вона отримала високу оцінку і була перекладена, спочатку на англійську, а потім і на інші мови.

У ній І. Дзюба піддав діловій критиці поточну радянську практику в розв'язанні національного питання в СРСР і показав на багатьох прикладах, що вона іде в розріз з марксизмом-ленінізмом, що під прикриттям інтернаціонального виховання мас відбувається неприкрита їх русифікація, яка «має об'єктивно реакційне значення».

Висновки І. Дзюби підтверджуються і сучасною радянською практикою. Зокрема про це свідчить офіційне проголошення (на XXIV з'їзді КПРС) тези про створення «радянського народу як принципіяльно нової соціяльно-політичної й інтернаціональної спільности людей». На з'їзді всіляко підносилось значення російського народу «як першої серед усіх рівноправних націй» *), і російської мови «як могутнього засобу спілкування й інтернаціонального виховання». Брежнєв буквально повторив відомий тост Сталіна на честь російського народу. Говорячи про заслуги у створенні і скріпленні Радянського Союзу всіх його народів, він з притиском підкреслив, що заслуга в цьому «насамперед всьо-

*) Як тут не пригадати знаменитої тези з «Колгоспу тварин» Орвела про свиней, які вважалися «рівнішими серед рівних».

го великого російського народу». Зрештою Сталін, а за ним і Брежнєв лише повторили тезу російського царя Олександра II, який виставляв свою імперію як сім'ю народів і наголошував «особливу ролю російського народу в цій сім'ї».

Особливими дитирамбами на честь російського народу і російської мови на з'їзді визначався перший секретар ЦК компартії Узбекістану Ш. Рашідов, який договорився до того, що проголосив: «Народи нашої країни назавжди злилися в священному союзі з російським народом». Він же цілком відкрито виступив з тезою про «ролю російського народу як провідної нації».

Нині від радянських науковців партія вимагає наукової аргументації цих тез, а від народів Радянського Союзу вимагається їх засвоєння. І на ту тему почали вже з'являтися «наукові» статті, а по всьому СРСР на семінарах проробляється тема «Про завдання партії в галузі національних стосунків у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС».

У «Самвидаві» появилися й інші праці з критикою радянської національної політики, де теж особливо гостро п'ятнується потурання російському шовінізмові з боку радянського керівництва і його русифікаторський курс. З тих видань особливо помітною є праця українського історика М. Ю. Брайчевського під заголовком «Приєднання чи воз'єднання?». В ній він звертає особливу увагу на спотворення радянською історіографією історії України, а зокрема договору Б. Хмельницького з царем Олексієм.

«Виходило, — пише він, — що на протязі багатьох століть український народ боровся головним чином... проти власної незалежности. Що незалежне існування було величезним злом для нашого народу. І що, отже, всі ті, що кликали його на боротьбу за національну незалежність, були... найлютішими ворогами українського народу».

Нині в Радянському Союзі друкується дуже

багато праць, як в російській мові, так і мовами національних республік, де ще й ще раз доводиться як ідеально розв'язане національне питання в СРСР. Уже одне це може бути об'єктивним свідоцтвом того, що з національним питанням в Радянському Союзі не все гаразд. Також характерно, що у всіх тих працях, як правило, відсутні будь-які критичні зауваження щодо практичного розв'язання національного питання в СРСР, а також відсутня полеміка на ту тему з зарубіжними, в т. ч. й комуністичними, авторами. Основною їхньою настановою, як і цілої радянської політики в цій галузі є, за свідоцтвом І. Дзюби, «ні в якому разі не називати речей своїми іменами».

Виняток становить одна праця, видана в 1969 р. в Києві, а саме: Богдан Стенчук «Що і як обстоює І. Дзюба», як відповідь на книжку «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Але це спеціялізоване видання виключно для українців, що перебувають поза засягом радянських чинників. При чому, як доходять відомості з України, Б. Стенчук — це псевдо і за ним ховається колектив авторів із відділу пропаґанди й аґітації ЦК КП України. Про те, що над відповіддю І. Дзюбі працював цілий колектив відповідальних партійців, посередньо підтверджується і деякими опублікованими там вперше даними.

Головна ціль, яку намагається осягнути цей колектив авторів, не речева відповідь на аргументи І. Дзюби, а завдання будь-що скомпромітувати його перед читачами на Заході. Вони закидають Дзюбі «некомпетентність», «культурну відсталість», «виняткову теоретичну і літературно-мистецьку необізнаність», що його праця «не має нічого спільного з сумлінним науковим дослідженням», що він «безбожно плутає», «надокучливо дзизчить», «приклади вигадує», що «таке може заявляти блазень або політичний провокатор», що у нього все «сягає вершин безглуздя» і, нарешті, що він є «націонал-егоїст» і «махровий націоналіст», який «підспівує продажним буржуазним пропаґандистам».

Такою є «наукова» критика стенчуків. Можна, звичайно, так чи інакше оцінювати працю І. Дзюби, але коли заперечується все що там наведено з фактичних даних, підкріплених відповідними джерелами, коли існуюче положення цілковито виправдовується, коли у них не знаходиться жодного критичного зауваження щодо практичного розв'язання національного питання в СРСР, то нормально що така праця викликає підозріння — **чим і ким вона продиктована?**

Адже автори самі признаються, що на всесоюзній нараді соціологів з національного питання в місті Фрунзе в 1963 р. були піддані справедливій критиці «серйозні недоліки в науковій розробці ряду проблем розвитку міжнаціональних стосунків». Їм також відомо, що такій же справедливій критиці були піддані існуючі настанови й існуюча практика в розвитку української культури і мови на Київській республіканській конференції з тих же питань в лютому 1963 року.

Коли після того автори відповіді І. Дзюбі лише нападають і обвинувачують, намагаючись його всіляко скомпромітувати, то виникає також питання — хто вони і з яких позицій виступають? Адже так виступати можуть лише типові квіслінґи. Зрештою, уже те, що вони виступили проти І. Дзюби «із-за плоту», прикрившися псевдом, говорить не в користь цих людей.

Нарешті, коли в Радянському Союзі національне питання розв'язано, та ще й так, як ніде в світі за капіталізму, то чому в таборах примусової праці і божевільнях сидять тисячі людей, обвинувачених в різних «націоналістичних» провинах, таких як оборона своєї мови, культури, ствердження рівноправности народів Радянського Союзу і заперечення провідної ролі російської нації? До того, такі питання як розподіл національного прибутку, розподіл девіз прилюдно навіть не обговорюються. Тоді як приклад Югославії свідчить, що це кардинальні

питання, які актуалізуються як тільки на порядок денний ставляться питання справжньої рівноправности націй.

Отже в такому разі, чи можна уникнути антагоністичних суперечностей в умовах Радянського Союзу? Ясно, що вони є ще сильнішими, ніж були за царського режиму, бо національна свідомість нині вища, а економічна експлуатація проявляється виразніше. Очевидно, всім вам відома фраза київського комуністичного керівництва «Нас грабують» (мається на увазі Україна).

Причому, розмір цього економічного визиску України сягає 25% її національного прибутку. Таким він був за царських часів і майже на тому рівні він лишається і понині.

ВИМОГА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Демократії **взагалі** комуністична теорія не визнає. Вона настоює на тому, що кожній соціяльно-політичній формації й кожному історичному типові держави відповідає своя історична форма демократії. Але вона розрізняє лише дві форми демократії — буржуазну й соціялістичну. Перша, мовляв, є «обмеженою і в багатьох своїх рисах — фальшивою та лицемірною», тоді як соціялістична демократія «уявляє з себе найвищий із усіх відомих історичних типів демократичної організації суспільства», яка всебічно відповідає «найширшому і дієвому народоправству» («Научный коммунизм», словарь, Москва, 1969, стор. 67, 305, 306). Вповні вона, мовляв, діє в СРСР і лише за «культу особи» зазнавала обмежень. Загалом, — продовжує той же автор, — «демократія закорінена в самій природі соціялістичого устрою».

Але неконтрольована громадська думка Радянського Союзу категорично спростовує ці казенні висловлювання про радянську демократію. «Програма демократичного руху» називає радянську державу глибоко антидемократичною, оскільки в ній інтереси абсолютної біль-

шости громадян принесені в жертву правам і інтересам держави, найвищий законодавчий орган — Верховна Рада, зведена до ролі підлеглого додатку при виконавчій владі, якій також підпорядковані і судові органи, а депутати Верховної Ради зведені до ролі політичних статистів.

Українські комуністи, в своєму зверненні до західніх комуністів, писали в 1964 році: «Тоталітарна система беззаконня тільки спекулює на передових ідеях. Вона грубо фальсифікує очевидні факти і придушує найменший прояв свободи особи, деморалізуючи людей».

Справа в тому, що в Радянському Союзі органи влади є демократичними лише по формі, а не суттю своєї діяльности. Вони діють на основі диктату вищестоячих організацій, або, за офіційним визначенням, на основі демократичного централізму. А головною ознакою демократичного централізму є «підлеглість нижчестоячих органів вищестоячим» (там же, стор. 65). Отже соціялістична демократія, це лише видимість (форма) демократії, або точніше — «демократія», якою керує вищестояче начальство.

Комуністи, не догматичного напрямку, визнають, що демократизм (без прикметника «соціялістичний») безумовно має бути складовим елементом соціялізму. Що соціялізм потребує здорового, демократичного, критичного ставлення до своїх результатів. І навіть більше, що не може бути й мови про будь-яку закінчену соціялістичну систему (зрілу форму соціялізму) до тих пір, поки держава, як засіб сили, є головним фактором в економічних стосунках і розвитку — тобто поки сама держава виступає головним будівничим соціялізму. (П. Тольятті, Е. Кардель, Роже Ґароді, Л. Колаковські та інші).

У теоретичних працях в СРСР подібні твердження зустрічаються в дещо завуальованій формі головно в працях, присвячених науково-технічній революції в умовах СРСР.

Необхідність переоцінки радянської моделі

соціялізму — справа лише часу. Адже цього вимагають насамперед умови сучасного економічного розвитку і науково-технічної революції. Вони потребують, не тільки далекойдучої економічної реформи, а й ґрунтовної політичної реформи, включно зі свободою інформації, вільною дискусією і широкою ініціятивою. (Винаходам можна сприяти, але їх не можна декларувати через плян-закон).

Промотором науково-технічної революції в СРСР виступає науково-технічна інтеліґенція. І звідти йде найбільший тиск на радянське керівництво.

Видатні радянські вчені А. Сахаров, В. Турчин і Р. Медведєв, в аргументованому письмовому зверненні до радянського керівництва від 19. 3. 1970 р., доводять нагальну конечність запровадження ряду заходів, скерованих на демократизацію суспільного життя в Радянському Союзі. Ця конечність, — пишуть вони, — випливає з потреб науково-технічного прогресу. Вони твердо стоять на тому, що без докорінної демократизації, радянське суспільство не може розвиватися нормально. При чому, вони стверджують, що ці погляди поділяють значна частина радянської інтеліґенції та передова частина робітництва.

Основне гасло абсолютної більшости матеріялів політичного самвидаву: «Ми не проти радянської влади — ми за демократизацію радянської влади», очевидно маючи на увазі, що тільки цим шляхом можна добитися найрадикальніших змін. Про це свідчать вимоги, які висуваються в цих документах.

У них, як правило, підкреслюється поступовість і пляновість процесу демократизації, — починаючи від свободи і гласности дискусій, можливости усно і в пресі критикувати будь-кого з партійних керівників, відміни привілеїв для членів партії (наприклад, те, що високі службові пости займають лише члени партії), зміни виборчої системи і т. д.

У самвидавській літературі висуваються і більш радикальні вимоги. Так, в «Ленінградській програмі» (С. Зоріна і Н. Алексєєва під назвою «Час не чекає») говориться про те, що

«Є лише один спосіб експропріяції керівної еліти, не відновлюючи при цьому кляси буржуазії — гранично скоротити монопольний державний сектор шляхом передання більшости коштів виробництва, заводи, інститути і т. д. у власність трудових колективів, або ширших виробничих об'єднань».

Зорін і Алексєєв стверджують, що «Ніяких поступок і реформ не буде» і тому своє звернення вони адресують не до керівної «номенклятури», не до «партбосів» (як вони самі висловлюються), а до суспільних сил країни, до народньої стихії.

Ще далі йде «Програма демократів Росії, України й Прибалтику», що появилася в 1969 році. Вона називає марксизм «агонізуючою ідеологією» і відкрито проголошує, що «Капіталізм має в собі позитивні цінності», що він є більш пристосованим до змін, до переходу на новий етап розвитку людства, ніж будь-який тоталітарний устрій, і тому боротьба проти капіталізму безцільна і, навіть, злочинна. Але сама програма не висловлюється за реставрацію капіталізму, а базується на мішаній економіці — створення трьох рівнорядних видів власности.

У додаток до «Програми демократів» з'явився «Тактичні основи Демократичного Руху Радянського Союзу». В обох цих документах висловлено непримиренне відношення до тоталітаризму та прагнення до свободи й демократії.

Слід згадати ще дуже цікавий чисто український документ. Це «Відкритий лист» Антона Коваля (про якого, на жаль, не маємо ближчих відомостей) до депутатів рад Української РСР. Хоч листа адресовано до депутатів рад, але фактично це апель, через їхні голови, до цілого українського народу.

У листі стверджується крайньо незадовільний

«стан економіки, культури, науки (передусім гуманітарної), мистецтва в УРСР». А. Коваль пропонує: «Провести радикальну економічну реформу, основні напрямні якої мають бути визначені шляхом найширшої наукової дискусії. При цьому передбачити: підпорядкування Урядові УРСР всіх підприємств народнього господарства України... здійснення розподілу національного прибутку Республіки Урядом УРСР (тепер близько 50% цього прибутку використовується Радо Міністрів СРСР за межами України); введення виробничого самоврядування на підприємствах... Відкрито обговорювати вартість допомоги, яку подає УРСР іншим республікам СРСР та зарубіжним країнам... Прийняти нову Конституцію Республіки (в якій зазначити), що існування різних рівноправних партій не суперечить соціялізмові, що це один із шляхів реалізації свободи політичних організацій... Створити інститут громадської думки з постійним друкованим органом... Притягти до судової відповідальности осіб, винних у вчиненні страхітливих злочинів за часів культу особи... Українізувати навчальні й учбові заклади республіки... Особливу увагу звернути на виховання національної свідомости українців, пам'ятаючи, що українізація здійснювана лише адміністративними заходами, нагромаджує негативні почуття».

А. Сахаров, В. Турчин і Р. Медведев в згаданому вище зверненні ставлять таке питання: «Що очікує нашу країну, якщо не буде взято курс на демократизацію?» І на це вони відповідають так:

«Відставання від капіталістичних країн у перебігу другої промислової революції та поступове перетворення на другорядну провінційну державу (історія знає такі випадки); зростання економічних труднощів; загострення взаємин між партійно-урядовим апаратом та інтеліґенцією; небезпека зривів направо й наліво; загострення національних проблем, бо в національ-

них республіках рух за демократизацію, що йде знизу, неминуче набирає націоналістичного характеру. Ця перспектива стає надто загрозливою, якщо взяти до уваги небезпеку китайського тоталітарного націоналізму.»

У кінці свого звернення вони попереджають: »Зрушення праворуч, тобто перемога жорстокого адміністрування, «закручування гайок», не тільки не розв'яже жодних проблем, а, навпаки, вкрай ускладнить ці проблеми, заведе країну у трагічний глухий кут«.

Демократизація не легкий процес в умовах Радянського Союзу, цементуючою основою якого є російський народ, що в своїй історії, від часів Новгородської Русі, мусів жити в автократично-тоталітарних державних умовах.

Але процес демократизації радянського суспільства неминучий, бо диктується об'єктивними умовами його розвитку, і він уже почався, незважаючи на ігнорування, а то й придушення вимог передової науково-технічної інтеліґенції збоку режиму.

Дехто, правда, вважає, що цей процес відбувається дуже поволі, а дія режиму в протилежному напрямку його ще більше сповільнює, отже помітні зміни можуть прийти ще нескоро. Але активізація суспільства діє приспішуюче на цей процес, а процес активізації суспільства в Радянському Союзі почався і він буде наростати.

Побіжна згадка А. Сахарова та його колеї про «рух за демократизацію, що йде знизу», та що цей рух може стати особливо загрозливим в неросійських республіках, де він поєднується з національними аспіраціями цих народів, є уже реальністю незважаючи на всі перепони, які йому чинить режим.

Автор відомого в еміґрації самвидавського твору «Собор у риштуванні» Євген Сверстюк свідчить: «в суспільстві (мова йде про українське суспільство — Ф. Г.) йде процес демократизації за власними йому законами — знизу» на основі

відродження громадської думки, що за всіх часів виконувала ролю найвищої інстанції та, як далі стверджує Сверстюк, «нині є чинником, з яким не рахуватися не можна».

Мабуть, не треба вказувати на те, що це дуже значний поступ у розвитку радянського суспільства та що раз почавшися він уже не зупиниться, незважаючи на всі «закручування гайок».

Борис ЛЕВИЦЬКИЙ

Номенклятура — інструмент кадрової політики КПРС

Примітка: Під час обговорення доповіді Ф. Гаєнка «Суперечності радянського суспільства» виявилося, що ряд осіб, які навіть професійно цікавляться Радянським Союзом слабо ознайомлені з організацією і функцією так званої номенклятури (номенклятурних робітників). Тому, в додаток до доповіді, ми містимо виступ в дискусії Бориса Левицького на цю тему, який базується в основному на одному розділі його книжки «Die kommunistische Partei der Sowjetunion, Porträt eines Ordens», яка появилася в 1967 р. Два роки пізніше ця книжка появилася японською мовою в Токіо). РЕДАКЦІЯ

Партійна бюрократія створила у формі т. зв. номенклятури незаконний інструмент, щоб у цілому радянському суспільстві охопити під своїм контролем добір і розподіл кадрів. Номенклятура — це список осіб та посад, якими розпоряджає виключно партія. На різних площинах (село, район, область, край, республіка, союз), номенклятура охоплює ключеві посади в адміністрації, народньому господарстві, в культурних і громадських організаціях, і персональна обсада цих посад належить до виключної компетенції партійного апарату. Йдеться тут про насмішку над усіма законами, бож згідно зі статутами колгоспів, підприємств, а також різних адміністративних і господарських апаратів, пер-

сональна політика належить до їхньої компетенції.

Під час панування Сталіна закріпилися в СРСР певні процедури, які хоч і були незаконні, проте зовсім відкрито практикувалися. Директори підприємств, керівники окремих установ та інституцій були «повідомлені», які посади вважає компартія за «номенклятурні посади». Опісля одержували вони від партійного комітету «рекомендації», якими особами дані посади мають бути обсаджені.

Для відповідних урядів, установ або загальних зборів колгоспників і т. д. залишалося завдання оформити дану «рекомендацію» партії. При тому зобов'язувала також клявзуля, що відкликання, нове обсадження і звільнення «номенклятурних функціонерів» є виключною справою тільки компартії. Також звільнення тих функціонерів вищими інстанціями, згідно з зобов'язуючими законами, було де факто заборонене.

Кількість номенклятурних посад у різних періодах вагалася. Після 2-ої світової війни вона охоплювала кілька тисяч позицій.*) Недовір'я Сталіна до сільського населення виявлялося в особливо здеґенерованій формі номенклятури на селі, яка охоплювала не тільки голів колгоспів, аґрономів, зоотехніків, бриґадирів та керівників різних фарм, але також керівників сільських клюбів, бібліотекарів та різних другорядних чиновників.

Питання, до якої компетенції належать номенклятурні посади, наприклад, чи до районової, чи до обласної парторганізації, чи до центрального комітету республіки — вирішується доволі елястично. Коли керівництво партії більше зацікавлене актуальними плянами для даних посад, їх передається компетенції вищих партійних органів.

---

*) Конкретно номенклятурних фукціонерів є сотні тисяч, бо одна позиція означає одну категорію посад, напр. голова радгоспу.

За панування Хрущова, коли партія вирішила скріпити керівні кадри на селі, призначаючи туди до праці досвідчених і вишколених фахівців та функціонерів з міст, посада голови колгоспу перейшла в компетенцію обласної парторганізації. Після того, як акція була вже закінчена, повернулася вона знову до компетенції номенклятури районової парторганізації. Коли в 1961 р. постали на цілинних землях у Казахстані поважні труднощі, Хрущов запропонував, щоб посади директорів радгоспів були передані безпосередньо номенклятурі ЦК КПРС!

Яке коло осіб охоплює номенклятура та в який спосіб відбувається їхній добір? Партійний апарат підшукує в обсязі своїх компетенцій кандидатів для номенклятури серед довірених членів партії. Дана особа мусить виповнити відповідні запитники, щоб з'ясувати особисте й професійне положення, водночас кожний мусить власноручно написати життепис. Відповідна перевірочна комісія вирішує чи дана особа заслуговує бути номенклятурним функціонером.

З уваги на те, що підбір номенклятурних функціонерів виявився досить складною справою, на внесок ЦК було організовано в 1951 р. т. зв. «учотну номенклятуру». Тут ідеться виключно про листи осіб, які визнано за гідних номенклятурних посад. Таким способом була створена свого роду резерва номенклятурних функціонерів. З моментом, коли дана особа зарахована до «учотної номенклятури», вона перебуває під постійним спостереженням даного партійного апарату.

Номенклятура постала під кінець 20-х років як спроба суворої раціоналізації кадрової політики. В 30-х роках в СРСР ще мало було висококваліфікованих та здібних спеціялістів, тому постання номенклятури й її функція були до певної міри оправдані та корисні. Йшлося про те, щоб ключеві позиції обсадити найбільш здібними кадрами, які б не лише здійснювали пляни партії, але також своїми зусиллями спри-

чинилися до динамізації розвиткових процесів, зокрема на відтинку народнього господарства. У першій фазі індустріялізації СРСР вважали номенклятурних функціонерів за «супереліту» висококваліфікованих кадрів, за «мотор» суспільно-економічного поступу.

За деякий час характер і функція номенклятури почала радикально мінятися. Номенклятурні функціонери стали бюрократичною і замкненою групою, яку партійна бюрократія постійно упривілейовувала. Критерій фахової доцільности при обсаджуванні даних постів номенклятурними функціонерами ставав щораз більше другорядним, **зате рішальним було довір'я партійної бюрократії до номенклятурних функціонерів.** Дуже часто були такі випадки, що, наприклад, номенклятурний функціонер з досвідом у тяжкій промисловості одержував посаду голови колгоспу або директора радгоспу.

Хрущов був першим і єдиним із провідників партії, який почав систематично виступати проти номенклятурних практик на відтинку кадрової політики. Він відчув на власній шкірі, які фатальні наслідки мали ці практики в сільському господарстві, зокрема на цілинних землях. Хрущов інформував, наприклад, що в 1961 р. треба було звільнити з області Акмолінськ впродовж 3-х років з 120 директорів радгоспів — 88, в області Кустанай із 195—92, в області Павлодар з 89—57. На цьому прикладі наочно видно, що номенклятура не могла вже виконувати ролі «мотору поступу», а навпаки, вона перемінилася в його гальмо. Цей факт, що Хрущов міг вигнати сотні номенклятурних функціонерів із посад, можна пояснювати тільки тим, що в тому часі його позиція в радянському керівництві була дуже сильною. Рівночасно ці конфлікти Хрущова з номенклятурними функціонерами відограли дуже важливу ролю в його усуненні в жовтні 1964 р.

Радянський Союз розпоряджає сьогодні великою армією вишколених спеціялістів для всіх

ділянок господарського й державного життя. Незважаючи на це, партійна бюрократія, всупереч глуздові й інтересам радянської держави, пробує далі продовжувати свою кадрову політику при допомозі номенклятури. Вже за влади Хрущова в справі номенклятурних практик дійшло до конфліктів між колгоспниками, робітниками в радгоспах, а також між апаратами міністерств і керівництвами інституцій з одного боку, та партійною бюрократією з іншого.

Самосвідомість радянських громадян в 60-х роках почала швидко зростати та щораз більше осіб мало відвагу протестувати проти незаконних дій також на відтинку кадрової політики. Навіть радянська преса інформувала про такі випадки, коли загальні збори колгоспників відкидали «рекомендації» партійних організацій вибирати дану особу головою колгоспу, обличчя якої часто вони й не бачили. Покликаючись на права, гарантовані статутом колгоспів, вибирали вони власних кандидатів. Подібні конфлікти поставали в різних наукових установах.

Коли йдеться про обсаду відповідальних постів у великих підприємствах, то конфлікти у зв'язку з рекомендацією між відповідними господарськими й адміністративними апаратами та партійними організаціями привели в дійсності до зміни номенклятурної процедури в тому розумінні, що номенклятурні посади обсаджується після докладної консультації обох сторін, що означає — рекомендації з фахового боку партія мусить узгляднювати та подає їх знову до затвердження як свої «власні» рекомендації. Отже бачимо, що система номенклятури стала в дійсності фарсою.

Згадаємо ще про випадок, про який інформує член АН СРСР проф. А. Д. Сахаров у своїому памфлеті «Размышления о прогрессе, мирном сосуществовании и интеллектуальной свободе». Під час виборів в АН СРСР був «забаллотирован» теперішній керівник відділом науки при ЦК КПРС С. П. Трапезніков. Учені не захоті-

ли, щоб партійне керівництво сектором науки перебувало в руках догматика й сталініста, та щоб він рішав про відповідні «рекомендації». Проф. Сахаров із жалем стверджує, що КПРС не респектувала волі вчених.

Чому партійна бюрократія під керівництвом Брежнєва користується далі номенклатурою, не зважаючи на її незаконний характер, та її явну дисфункціональність? Відповідь на це питання проста. Сучасне керівництво СРСР знову реабілітувало принцип пріорітету безоглядого довір'я партії до функціонерів на всіх відтинках суспільного життя. Натомість принцип фаховости, хоч на словах признається дуже важливим, в дійсності трактується його за другорядний. Номенклятура демонструє глибоке недовір'я партійного естаблішменту до технічної інтеліґенції, спеціялістів і до світу науки, особливо до молодшої інтеліґенції, яка вже тепер домінує.

Незадоволення і спротив прогресивних сил радянського суспільства проти номенклятури показує також і такий факт, що в «самвидавських» публікаціях дуже часто дискутується над цією проблемою. Інж. Ф. С. Гаєнко цитував у своїй доповіді поширений російським «самвидавом» конспект відомого радянського економіста Е. С. Варги (+ 1964) «Российский путь перехода к социализму и его результаты». Також у програмовій праці ленінградців С. Зоріна і Н. Алексєєва «Время не ждет» це питання обговорюється досить докладно.

Номенклятура належить до т. зв. неформальних механізмів панування КПРС. Серйозні дослідники Радянського Союзу на Заході вже віддавна займаються не лише формальними, але теж неформальними механізмами, інституціями та нормами, що діють у Радянському Союзі. Тому фахова література на цю тему є вже доволі багата.

Михайло ДОБРЯНСЬКИЙ

Русифікаторська політика КПРС у сучасній Україні

1. ГЕНЕЗА І ХАРАКТЕР СУЧАСНОЇ ПОЛІТИКИ РУСИФІКАЦІЇ НА УКРАЇНІ

Політика КПРС щодо української мови давно визначена — приблизно сорок років тому. Цю політику сформулювали ще тоді, коли випрацьовували програму «побудови соціялізму в одній країні». Програма включала три головні завдання: індустріялізація, колективізація і русифікація. Про перші два завдання голосно і широко гудів увесь пропагандний апарат партії. Про третє завдання, про русифікацію — мовчали. Не тільки мовчали; таке завдання скрупульозно замасковували всілякими засобами. Приховувати русифікаційну політику і заперечувати сам процес русифікації — цю тактику стосують до сьогодні.

Ставлення КПРС супроти української мови, і взагалі вся мовна політика в Радянському Союзі, є елементом національної політики партії. А національне питання в багатонаціональній радянській державі, мовляв, давно вже розв'язане згідно з ленінськими принципами — в дусі соціялістичного інтернаціоналізму. В цій державі, — твердить офіційна пропаганда, всім національним мовам забезпечено вільний розвиток. Коли ж радянські громадяни неросійських національностей вивчають російську мову й її щораз більше вживають, то це, мовляв, все робиться добровільно. Робиться в тій свідомості, що «російська мова — мова Леніна», мова

того народу, хто перший здійснив у себе соціалістичну революцію, — і вона, мовляв, «стала другою рідною мовою всіх неросійських народів СРСР». Така офіційна теза КПРС. Хто в ній сумнівається, хто її заперечує, — виявляє нелояльність супроти партії. Хто наважується говорити про русифікацію, хто протестує проти обмежування прав української мови, — чинить злочин супроти радянської держави. Іван Дзюба свідчить: »Слово «русифікація» тепер дуже не подобається нашому начальству; публічно воно не вживається, як політично неблагозвучне; говорити ж сьогодні про русифікацію українського населення може, звичайно, запеклий «націоналіст»«.

І тут генеза теперішніх репресій проти національного активу в Україні. Бо цей актив наполегливо вимагає шанувати права народу і його мову та протестує проти русифікації.

Говорити на теми русифікації після блискучої книги Івана Дзюби важке завдання. Я мав багато сумнівів, чи братися за це. Але мої сумніви перемогла свідомість, що ніхто не сміє мовчати, коли діється злочин. А в даному випадку це один з найбільших злочинів: геноцид. Був геноцид сталінський. Його супроводили: кривавий терор, масові депортації, мордування мільйонів людей, винищування народного мозку — інтелігенції. Його супроводили страшні людські терпіння, фізичні і моральні. Це був геноцид, розрахований на результати негайні, на фізичне винищення народу, тому здійснюваний залізним п'ястуком терористичного апарату. І є геноцид післясталінський, який має за мету денаціоналізувати шляхом усебічної русифікації понад сто мільйонів людей різних національностей. Він, розпланований на довгу перспективу, має бути здійснюваний етапами, поступово, крок за кроком, інколи «два кроки вперед, один назад». Його проводять «у рукавичках» (хоча не завжди) методами, рафінованішими за методи сталінські. Його про-

водять із заїлістю злочинців, що змовилися знищити кілька десятків народів, яких культурні надбання стали складовою частиною вселюдської цивілізації. Це злочин у світовому маштабі.

Відбирати рідну мову ста мільйонам людей — страшний злочин у добу, коли з небуття піднімаються десятки колоніяльних народів і підносять свою рідну мову з африканських джунглів на п'єдестал великої культури; коли відроджуються давно забуті мови ірландців, валійців, євреїв. Перед лицем такого злочину не вільно мовчати. Хто може говорити, а мовчить, той (несвідомо) допомагає злочинцям. Допомагає і певна тенденція, що її спостерігаю в деяких колах, — недооцінювання небезпеки сучасної русифікаційної політики КПРС в Україні. Може тому досі не маємо грунтовно опрацьованої історії русифікації. Така книга була б дуже потрібна. Це був би кричущий акт обвинувачення проти російського шовінізму, в Україні особливо нахабного. Одночасно це було б свідчення про живучість і відпорність українського народу. Три сторіччя послідовної політики «не було, нема і бути не сміє» ніякої української мови. А проте вона є. Прошу взяти до уваги: 110 років минуло від указу Валуєва; за цей час досі українська мова мала всього 20-25 років деякої свободи, а вона не тільки втрималась, а й розвинулася і збагатилася. Сьогодні цією мовою можна виразити — і найніжніші почування в поезії, і найскладніші поняття в науці, і найглибші думки в філософії. Цією мовою перекладено вже найбільші шедеври світової літератури — Гомера, Вергілія, Данте, Шекспіра, Ґете, Міцкевича. І з якою культурою перекладено! Змовлятися проти такої мови — злочин, стократний злочин.

Український народ зберіг свою мову, не зважаючи на три сторіччя переслідування і придушування цієї мови. Але яких нечувано великих жертв це йому коштувало, яких незлі-

ченних втрат зазнав. Ідеться не тільки про втрату культурних і наукових робітників, які могли збагатити і мистецтво з літературою, і науку та філософію нашого народу. Одночасно йдеться про моральну руїну, що її мовна асиміляція і національне відступництво залишають у душі людей, які переходять від свого народу в інший табір. Це той комплекс морально-психічний, що його філософ-мовознавець, Олександер Потебня, назвав «мерзотність запустіння». Русифікація — оранжерія цієї мерзоти-отрути, вона впродовж кількох сторіч затруює стосунки між двома чисельно найбільшими народами Східної Європи. Більше того: це багатобічна проблема міжнародного маштабу.

2. ДЕЩО З ІСТОРІЇ РУСИФІКАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ КПРС

Зачинателем цієї «політики» в сучасну добу є Сталін. Досі, на жаль, знаємо дуже мало про її генезу. Ще на 16-му з'їзді ВКП(б) (27. VI. 1930 р.) Сталін у полеміці з «Каутскіянським соціал-шовінізмом» говорив: «Чи не ясно, що змагаючись за одну спільну мову в межах одної держави, в межах СРСР, вони вимагають насправді привернення привілеїв для панівної давніше мови, а саме для мови російської?» Тоді Сталін був і проти російської мови в ролі мови світової: з перемогою соціялізму, на його думку тоді, в усьому світі прийде й світова мова, але це не буде ані російська, ані німецька, а щось цілком нове. Це було 1930 року. Цього року Сталін останній раз виступив проти російського великодержавного шовінізму. Два з половиною років пізніше він послав Павла Постишева на Україну з дорученням: ліквідувати українізацію, а це означало початок нової русифікації України. Постишев дістав у цій справі постанови Центрального Комітету з 24. І. 1933 р. На цьому пленумі прийнято засадничі рішення щодо політики в Україні. Вони досі засекречені, але про їх зміст можна судити з їх

наслідків. Сталін перевів партію на позиції російського великодержавного шовінізму і на спілку з ним розпочав погром українського відродження. Прийшли: штучно організований голод проти селян, масовий терор проти української інтелігенції, знищення здобутків короткотривалої українізації. Крім того, були фізично винищені українські кадри КП(б)У.

Що вплинуло на зміну орієнтації Сталіна? Щось такого мусіло статися між 1930 і 1933 рр. Едвард Кренкшов гадає, що на Сталіна величезне враження зробив нестримний ріст гітлерівського руху. На цьому прикладі Сталін побачив, яка це сила — націоналізм. І постановив запрягти російський великодержавний шовінізм до будівництва нової імперії зі «соціялізмом в одній країні» (індустріялізація, колективізація, централізація). Та це ще не все. Сталін ще з більшою увагою слідкував за подіями в Україні. Розвиток 1932 року і стан тодішніх настроїв його не задовольняли. Ювілей Миколи Скрипника з приводу його 60-річчя перетворився на тріюмфальне святкування українізації. Голова уряду, Влас Чубар, промовляючи на комсомольській конференції, виступив за децентралізацію і за більші права для республіки. А в хлібозаготівлі Україна виконала норму (особливо велику) тільки на 70%, хоча українські комуністи дуже старалися. Українська Економічна Рада задемонструвала проти завеликих норм і на одну третю зменшила поставку масла з республіки. Сталін відповів терором, який психологічно підготовила пропаганда в «Правді», націьковуючи проти української інтелігенції і «націоналістичного» ухилу КП(б)У. Розпочався великий погром 1933-1938. Постишев, єжовщина, прихід Микити Хрущова. Ви знаєте історію, не буду її переповідати.

Коли на початку 1938 року Молотов і Єжов привезли до Києва Микиту Хрущова, Українська РСР нагадувала величезне побоєвище. Хрущов дістав у Москві готовий апарат, щоб пере-

брати всю владу в Україні в руки сталінських функціонерів. Те, що відбулося в Києві після його приїзду, мало всі ознаки державного перевороту. Очевидець оповідає: одночасно, з приїздом Молотова, Єжова і Хрущова, до Києва прибули кілька ешелонів спеціяльного війська НКВД і зайняли позиції поруч київського НКВД, а сибірські з'єднання Червоної Армії обсадили Київську Військову Округу. «Київ був подібний до фортеці, яку облягає ворожа армія». Результат цього наїзду: все керівництво КП(б)У було ліквідоване. Заарештовано 11 членів і 5 кандидатів Політбюро, всіх членів Оргбюро ЦК, всіх членів Контрольної комісії, всіх трьох секретарів ЦК, 60 членів ЦК (на всіх 62) і всіх 40 кандидатів. Заарештовано всіх 17 членів уряду УРСР (голова уряду, Панас Любченко, застрілився ще до того). Хрущов дістав диктаторську владу в УРСР і розпочав від впроваджування російської мови в усі уряди, в школу і взагалі в громадське життя.

Це було тоді, коли вся увага радянської громадськости і західнього світу була скерована на показовий процес Бухаріна, Рикова і тов. 13. III. 1938 р. з Москви виходить наказ до всіх республіканських столиць: навчання російської мови — обов'язкове в усіх школах усіх республік. Наступного місяця уряд УРСР видає декрет — впровадити обов'язкове навчання російської мови в усіх неросійських школах України. У червні 1938 р. на 14-му з'їзді КП(б)У Хрущов громить, як ворогів народу, всіх тих, що чинять опір поширенню російської мови в Україні. Вони («буржуазні націоналісти»), — казав він, — воліють, щоб у школах навчали німецьку, французьку, польську та інші мови, тільки не російську. І Хрущов заявив: «Тепер усі будуть вивчати російську мову».

Війна припинила на кілька років русифікаторський шал великодержавного шовінізму. Але тост Сталіна на адресу російського народу 24. V. 1945 р. був не тільки сильним поштов-

хом, але й узаконенням русифікації. «Після війни русифікація неросійських народів рушила вперед гігантськими кроками» (Фредерік Барґгорн). Сталінський тост започаткував нову форму русифікації: крім накидування російської мови — культ «старшого брата» серед неросійських народів. (Книга Анни Панкратової «Великий русский народ», яка побила всі рекорди шовінізму, стала ідеологічним підручником цього культу). Паралельно пішла кампанія проти всього національного в культурі та в історії неросійських народів (ждановська чистка). «Тези» Центрального Комітету КПРС «про 300-річчя возз'єднання України з Росією», проголошені 12. І. 1954 р., докорінно спотворили історію України і до сьогодні в'яжуть руки українським історикам.

1949 року проголошують російську мову спільною мовою для всіх соціялістичних націй, не тільки для народів СРСР. І негайно підхоплюють цю тезу агітатори в країнах народної демократії. «Ми в Чехословаччині надаємо російській мові ті самі права, що їх мають наші мови, чеська і словацька» («Словански Прегляд», 1949). А голова болгарського уряду, Червенков, проголосив: «Російська мова — мова найбагатшої культури світу... ця мова має всесвітньо-історичне значення... знання цієї мови є життєвою справою кожного прогресивного борця за щастя свого народу».

В Радянському Союзі 1950 р. партія започатковує пропаганду за російську мову як «другу рідну мову» всіх неросійських народів СРСР. Перший слід цієї пропаганди в Україні я знайшов щойно 1956 р.*) Це був заклик Максима Рильського (Слово до друзів-учителів України, надрукований у «Радянській освіті» 8. XII.

*) Після надрукозання цього тексту я встановив: уже 1951 р. Леонід Новиченко, критикуючи вірш Володимира Сосюри «Любіть Україну», включився в цю пропаганду: російська мова «є для кожного українця так само рідною, як мова українська».

1956 року. Читаючи, я щиро співчував Максимові Тадейовичу. Видно, в Україні довго супротивлялися цій концепції. На республіканській конференції, присвяченій культурі української мови (Київ, 11.-15.II.1963 р.) назвали теорію двох рідних мов абсурдною, проте ця пропаганда продовжується до сьогодні. Вона підготовила новий етап посиленої русифікації.

До 21-го з'їзду КПРС (1959 р.) русифікація ішла за двома програмами. Перша — наближування української мови до російської, друга — заміна української мови російською. Але десталінізація, хоч тривала коротко, створила в Україні сприятливу атмосферу для того, що відновився рух на оборону рідної мови. Одначе, з уваги на брак свободи слова, цей рух мусів обмежитися до вузької ділянки — боротьби за чистоту і культуру української мови. Всетаки, на прикладі цього руху можна було побачити, яке стихійне і живе при'вязання українського народу до своєї мови. В конфронтації з такою дійсністю ідейно збанкрутувала політика наближення мов — з перспективою на злиття мов. Ба більше, вона викликала заперечення також з боку російських діячів культури. В Москві в центральному апараті КПРС, де випрацьовують оперативні плани для русифікаційної політики, зробили з цього висновок: концепція злиття мов — нереальна. Між 20-им і 21-им з'їздами КПРС відбулась ревізія напрямних у мовній політиці партії. Наголос зроблено на другій програмі русифікації — замість наближування української мови до російської, проваджування російської мови на місце української. Тут генеза резолюції ЦК про мову в школі, що стала частиною хрущовської реформи школи 1953-1959 рр.

3. НОВА МОВНА ПОЛІТИКА І ШКІЛЬНИЙ ЗАКОН

Нова мовна політика дістала офіційну санкцію на 21-му з'їзді КПРС. Партія проголосила:

соціялізм у нашій країні побудовано, СРСР входить у новий етап, етап розгорнутого будівництва комунізму.

З історії КПРС знаємо, що на кожному новому етапі партія міняла тактику своєї національної політики. Тоталітарне й догматичне мислення російських комуністів каже: раз ми входимо в новий етап, то міняються всі суспільні стосунки, в тому числі й національні, отож міняється і мовна політика.

Після з'їзду директивний журнал партії, «Коммунист» (1959, ч. 7) сформулював цю політику так: «На базі загальної для всіх націй соціялістичної системи господарства й єдиного державного ладу, а також єдиної за змістом соціялістичної культури, виринула конечність спільної для всіх націй мови. Функції такої мови міжнаціонального спілкування виконує мова російська, — мова великого російського народу».

У вересні 1958 р. опубліковано Тези ЦК КПРС до реформи школи. Реформа, в концепції Хрущова, мала на меті зарадити дефіцитові робочої сили в СРСР шляхом притягнення шкільної молоді до виробничого процесу в народному господарстві. Отже не мала стосунку до проблеми мови в школі. Проте в Тези внесено пункт про мову, який радикально змінював позицію рідної мови в усіх загальноосвітніх школах. Це викликало занепокоєння за долю рідної мови в школах неросійських республік. Центральний Комітет КПРС віддав справу мови на вирішення батькам учнів даної школи. А всі розуміли, що це означає: за батьків говоритимуть партійні функціонери, що виконуватимуть русифікаторські директиви з центру. «Всенародне обговорення» тез, до якого Хрущов закликав радянську громадськість, в Україні перетворилось у всенародній рух за обов'язкове збереження української мови в школі. Газета «Наше слово» (Варшава, 25. І. 1959 р.) підбила підсумки цієї кампанії. В останніх мі-

сяцях 1958 р. «на одній лише Україні відбулося понад 90 тисяч зборів, на яких виступало пів мільйона чоловік, а присутніх було понад 10 мільйонів». «Наше слово» нав'язало до статті Рильського і Бажана в московській «Правді», в якій вони між іншим писали: «Неможливо знайти грамотного українця, який би не знав російської мови... З другого боку трудно уявити собі людину, що живе на Україні і не знає мови її корінного населення і не читає цією мовою...*) Тому, здається нам, що єдино правильним рішенням... буде рішення про обов'язкове і рівноправне навчання і української і російської мов у всіх школах УРСР... Постановка праці шкіл УРСР в цьому відношенні, на нашу думку, не вимагає змін». — «Наше слово» додало: «Слід підкреслити, що з дискутантів, які виступали в українській радянській пресі, найбільше голосів покривається з вищесказаним становищем М. Рильського і М. Бажана». — «Літературна газета» (Київ, 19. XII. 1958 р.) інформувала про партійні збори київських письменників, на яких обговорювали тези шкільної реформи: «Промовці одностайно обстоювали думку, що віддавати лише на волю батьків вирішення питання, яку мову в обов'язковому порядку вивчатимуть їх діти, — не можна».

Сесія Верховної Ради СРСР, 25. XII. 1958 р., прийняла тези ЦК про шкільну реформу і вони стали законом під назвою «Закон про зміцнення зв'язку школи з життям...». Але в тексті закону не було статті про мову. Цю справу залишено республікам. І в перших місяцях 1959 р. всі республіки (за винятком двох) прийняли всесоюзний закон, вносячи до нього «від себе» статтю про мову згідно з тезами Центрального

---

*) Тут мушу зауважити: ця заява визначних діячів культури — радше їх бажання ніж ствердження факту. Бо навіть із радянської преси знаємо, що таких людей сьогодні, на жаль, чимало в Україні — МД.

Комітету. Верховна Рада УРСР схвалила цей закон 17. IV. 1959 р., додавши пункт про мову, який в українському тексті закону становить дев'яту статтю:

«ст. 9. Навчання в школах Української РСР здійснюється рідною мовою учнів. **В школу, з якою мовою навчання віддати своїх дітей, вирішують батьки.** Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не проводиться викладання в даній школі, здійснюється за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів.

Доручити Раді Міністрів Української РСР розробити заходи, які б забезпечували всі необхідні умови для вивчення і поліпшення якості викладання в школах з українською або іншою мовою навчання російської мови, яка є могутнім засобом міжнаціонального спілкування, зміцнення дружби народів СРСР і прилучення їх до скарбів російської і світової культури, а також української мови в школах з російською або іншою мовою навчання всіма учнями, батьки яких і самі учні обрали цю мову для вивчення».

Київська преса, звітуючи про сесію, подала, що Верховна Рада УРСР одностайно схвалила цей закон всіма голосами. Таким чином Рада одностайно знехтувала волю українського народу, задемонстровану під час «всенародного обговорення».

Дві республіки, Азербайджан і Латвія, приймаючи закон про реформу школи, залишили в силі давній порядок щодо мови в школі: мова республіки має бути і далі обов'язковою для учнів усіх національностей даної країни. «Бакинский рабочий» пояснював: «В наших школах з російською мовою навчання діти вивчають азербайджанську мову. Вивчення цього предмета не тільки свідоцтво братерської дружби між радянськими народами, але воно має також велике практичне значення... Знання азербайджанської мови, як засобу спілкування, є для них (для учнів російських шкіл) життєво

конечне. Тому в навчальних планах передбачено вивчення азербайджанської мови в російських школах» (27. III. 1959 р.).

Але в Москві на це не погодилися. В азербайджанській компартії та в уряді республіки проведено чистку. І новий ЦК та новий уряд прийняли спільну постанову «Про заходи для поліпшення навчання російської і азербайджанської мов у школах Азербайджанської РСР». («Бакинский рабочий», 21. VI. 1959 р.). Постанова була цілком достосована до нової мовної політики КПРС: азербайджанська мова в школі — приватна справа батьків; російська — обов'язкова в усіх школах республіки. Сесія Верховної Ради АзРСР, 26. XI. 1959 р., на підставі цієї постанови внесла відповідні зміни до закону про реформу школи. Точно така сама історія відбулася в Латвії.

4. НОВА МОВНА ПОЛІТИКА В ДІЇ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Нові вожді, що прийшли на місце Хрущова (14. X. 1964 р.) впродовж короткого часу, без розголосу, поскасовували всі його реформи, в тому числі й шкільну реформу з 1958-1959 рр. Але статтю про мову залишили в силі і внесли її до нового «Уставу про середню загальноосвітню школу», затвердженого Радою Міністрів СРСР 8. IX. 1970 р. Отже вона зобов'язує далі в усьому Радянському Союзі.

Що ж вона означає? Вона застосовується в загальноосвітніх школах, бо всі інші середні школи, професійно-технічні і спеціяльні, вже давно переведені на російську мову. Величезна більшість із тих 139 вузів, які діють в Україні, веде навчання теж російською мовою. Новий порядок щодо мови має за мету достосувати загальноосвітню школу в Україні до всіх інших шкіл, уже русифікованих; зробити українську мову в школі непотрібною і зайвою, щоб самі батьки та учні усували її зі школи під впливом пропаганди й тиску партійного апарату. Новий

порядок позбавляє українську мову в школі будь-якої законної охорони й опіки з боку держави. Вона стала приватною справою батьків та учнів; при чому радянський громадянин не має ніяких законних засобів, щоб організованим способом обороняти права української мови в українській республіці. Бо, згідно зі зобов'язуючою доктриною, радянська держава — інструмент у руках КПРС для будівництва комунізму. І зовсім не належить ні до прав, ні обов'язків Української РСР дбати про збереження української національної індивідуальности; а мова тут — один з головних елементів. Навпаки — українська республіка, як інструмент партії у будівництві комунізму, стає інструментом русифікації. Нагадую, що писав «Коммунист» про мову «великого російського народу» після 21-го з'їзду КПРС. А 24-ий з'їзд цю тенденцію підтвердив найбільш демонстративним способом.

Таким чином новий порядок понижує українську мову й вивищує російську. Мову російську державний закон УРСР проголошує не тільки засобом спілкування і дружби між народами СРСР, але й засобом прилучення їх до скарбів світової культури. А це означає приниження всіх інших мов народів СРСР, нібито їхні мови не надаються для того, щоб ними перекладати твори світової літератури й засвоювати скарби світової культури. Яка це образа, наприклад, для грузинської мови, що дала світові таку епопею, як «Витязь у тигровій шкурі» Шота Руставеллі...

Новий порядок — це поступка всім тим росіянам, що їх великодержавний режим КПРС надсилає в різні республіки як колонізаторів і держателів імперії. Він звільняє їхніх дітей від обов'язку вивчати мову місцевого народу і заганяє їх у загін русифікаторів даної країни. Він ставить молодь російських шкіл у краще становище, порівняно, наприклад, з українською молоддю, яка мусить вивчати російську

мову, бо вона потрібна для життєвої кар'єри, і хоче знати українську, бо вона її рідна. Тоді українському школяреві не вистачає часу на якусь закордонну мову світового значення (англійську, французьку, іспанську). А це поглиблює ізоляцію від світової науки і культури. Плани керівників КПРС, хоч наполегливо масковані, проте ясні: обмежити українську мову до літератури і пропаганди, та ще до приватного вжитку. За кілька поколінь, мовляв, вона і так буде непотрібна. Ось перспективи:

Василь Лобко, у переписці з Максимом Рильським, цитує лист, який дістав із Херсона «від дуже ще молодої людини»:

«Я повинен сказати, що Ви дуже точно написали про українську мову (має на увазі такст мого виступу на Всеукраїнській республіканській науковій конференції з питань культури української мови). Я сам українець, але, щоб написати Вам листа, я сиджу годину, а то й більше. Мені й хочеться написати Вам більше, але через те, що я знаю дуже мало слів з української мови, цього не можу робити. Я спочатку розпитую товаришів, як буде воно по-українськи, а потім вже пишу Вам. А я сам вчився в українській школі. Мої батьки теж українці й розмовляють українською мовою. А я вже повністю забуваю свою рідну мову, бо тут у Херсоні її зовсім ніде не чути. Оце ще з Вами листуюся, так як-то починаю пригадувати дещо».

Якже буде з тими, «ще дуже молодими», українцями, що вже сьогодні не мають змоги навчатися в українській школі? Великодержавні шовіністи в КПРС форсують русифікацію особливо у промислових центрах України. Іван Коляска, як був у Києві, дістав довірочний документ про школи у великих містах, з якого він подає відсоток учнів у російських школах, за станом із 1958/59 р.:

Київ	— 73.1
Харків	— 95.9

Одеса	— 91.9
Дніпропетровськ	— 82.6
Донецьк	— 98.8
Луганськ	— 93.5
Запоріжжя	— 73.4

А це було ще до хрущовської шкільної реформи. В такій ситуації влада — щоб дати віддушину народному обуренню, дозволяє деяку свободу українським діячам культури — займатися проблемами чистоти української мови. Проте словниковий голод і «словникові злидні» далі тривають; а митарства з книжкою Бориса Антоненка-Давидовича «Як ми говоримо» показують, як великодержавні русифікатори придушують рух за культуру української мови, — при активній допомозі українських відступників. Постанови конференції з питань культури мови (11.-15. II. 1963 р.), які вимагали привернення прав української мови в школі, в науці і в громадському житті, досі не опубліковані і владою знехтовані.

5. ПОЛІТИКА РУСИФІКАЦІЇ, ЯК ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Одною з характерних рис післяхрущовського режиму є централізація. Порівняйте два видання конституції СРСР, з 1965 і 1970 рр. За текстом з 65 року Рада Міністрів СРСР мала 4 союзні міністерства і 8 союзно-республіканських. За текстом з 70 року має 25 союзних і 32 союзно-республіканські міністерства. (Кількість комітетів при Раді Міністрів залишилася без змін, — 14). Жертвою цієї централізаційної політики стало й республіканське міністерство (загальної) освіти. Міністерство вищої освіти до кінця 1954 р. було союзним міністерством. В «Ізвестіях» 1. I. 1955 опубліковано Указ про перетворення його в союзно-республіканське. Згідно з «Правдою» з 23. VI. 1959 його перейменовано на міністерство вищої і середньої спеціяльної освіти, далі — як союзно-республіканське.

У «Правді», 4. VIII. 1966 р. з'явилося повідомлення:

«Закон Союзу Радянських Соціялістичних Республік. Верховна Рада Союзу Радянських Соціялістичних Республік постановляє: Створити союзно-республіканське міністерство освіти. — Голова Президії Верховної Ради СРСР М. Підгорний, Секретар Президії Верховної Ради СРСР М. Георгадзе. Москва, Кремль. 3. серпня 1966».

«Радянська Україна» 9. VIII. 1966 р. повідомила:

«У Президії Верховної Ради Української РСР. Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 6. серпня 1966 року Міністерство освіти Української РСР перетворено з республіканського в союзно-республіканське Міністерство освіти Української РСР».

Ці два лаконічні тексти означають відібрання від УРСР та інших радянських республік тих решток автономії в справах освіти, які вони змогли зберегти навіть за найжорстокішого терору Сталіна. Треба пояснити: союзно-республіканське міністерство в уряді республіки є тільки виконавчим органом однойменного міністерства в центральному уряді. В Україні вже давно відчували як разючу ненормальність, що всі вузи і середні професійно-технічні та спеціяльні школи підлягають безпосередньо центральній владі в Москві. На партійних зборах київських письменників під час обговорення Тез хрущовської реформи школи «були висловлені побажання, щоб зосередити керівництво всіма школами на Україні в одних руках — в Міністерстві освіти УРСР» («Літ. газета», 19. XII. 1958 р.). Тимчасом прийшла ліквідація цього міністерства; і всі школи та всю освітню справу в Україні підпорядковано Москві. Але й це не усунуло того хаосу (тепер уже централізованого), який панує в ділянці освіти. Для ілюстрації: згідно з заявою міністра Юрія Даденкова. 1971 р. в Україні діяло 139 вузів; вони були «підпо-

рядковані чотирнадцятьом союзним і республіканським міністерствам і відомствам». До цього треба зауважити: за даних умов «республіканські» може означати тільки союзно-республіканські міністерства, безпосередньо підлеглі центральному урядові в Москві.

Рік після скасування решток шкільної автономії міністр освіти, Петро Удовиченко, писав: «Радянська влада забезпечила справжній розвиток рідної мови українського народу. Тепер в Українській РСР у 81,1% шкіл навчання провадиться українською мовою» («Советская педагогика», 1967, ч. 10). І цю цифру раз у раз повторяють, очевидно, щоб заспокоїти громадську думку, стривожену посилюванням русифікації. Але насправді — це дезінформація. Якщо подана міністром цифра вірна, то вона може стосуватися хіба загальноосвітніх шкіл. Одначе, неповна-початкова школа в маленькому селі і восьми- чи десятирічка у великому місті — це дві зовсім різні величини; а відомо, що великі школи в містах русифіковано. Шкільна статистика, яка подала б вірну картину щодо мови і національного складу учнів у школах (школах усіх профілів, усіх категорій та величин) — така статистика публічно не оголошується.

Не можна не згадати спеціяльної тактики, якою влада просуває русифікацію українських шкіл: вимішування студентів з національного погляду. Цю тактику залюбки застосовують до вищих шкіл, зокрема до університетів. Відомі випадки, що професор розпочинає лекцію по-українському, а йому з авдиторії кричать «не розуміємо». Міністр освіти П. Удовиченко подає, що 1966/67 р. в 16 педагогічних ВУЗах України навчалось 500 студентів з Узбекістану, а Київський педагогічний інститут підготовляє учителів для Узбекської, Казахської, Молдавської та Азербайджанської республік. Латиші знайшли вихід із цієї примусової ситуації. Вони творять у ВУЗах паралельні відділи — з

латиською і російською мовами. Уряд УРСР, здається, до того ще не дійшов, хоч Україна куди багатша і фінансово могла б собі на це дозволити легше, ніж Латвія.

6. ДЕЯКІ ПІДСУМКИ Й ВИСНОВКИ

Проблема русифікації — дуже широка тема. Я мусів обмежитись до одної ділянки: русифікація загальноосвітньої школи. Але русифікація починається вже в дитячому садку, в комсомолі і в піонерських таборах. Іван Коляска згадує, що, як він був у Києві, там ліквідовано останній український дитячий садок. А. Сивець, керівник програмно-методичного управління в міністерстві освіти УРСР подав (1967): в школах з українською мовою навчання російську мову починають навчати вже в другому класі. 75,9% учителів, які в цих школах навчають російської мови, — люди з вищою освітою; вони мають завдання «защепити (школярам) любов до російської мови». Я, на жаль, не читав про подібні директиви щодо української мови.

Зі загальною освітою наука пов'язана тісно, тому ще кілька слів про мову в українській науці. Переважає сильно мова російська в природознавчих, точних і технічних науках. У гуманітарних ділянках, які в сучасній Україні дуже слабо заступлені, переважає мова українська. Публікація «Видання Академії Наук УРСР», щорічник за 1968 р., називає 1517 позицій; величезна більшість із них видані російською мовою. «Альфавітний покажчик назв збірників, журналів, продовжуваних видань і серій» Академії наук подає приблизно 400 назв, в цьому 70 українських. «Автореферати дисертацій» на ступінь доктора і кандидата наук — 613 праць, всі російською мовою, навіть праці з української літератури і мовознавства. Видавничий план Академії наук на 1969 р. проаналізував В. І. Кумпаненко (українець, що живе в Москві) і написав меморандум до ЦК КПУ та до Верховної ради УРСР — про укра-

їнську мову в публікаціях Академії. Самвидавський «Український вісник» (ч. III) зробив короткий виклад цього документа. Академія запланувала на 1969 р. 375 книг, з цього українською мовою 163 книги (43%), а російською — 212 книг (57%).

У складі Академії є 44 наукові інститути, що входять до дев'яти відділів. У шістьох відділах «уникають видавати свої наукові праці державною мовою республіки». Дев'ятнадцять академічних інститутів не випускають жодної наукової книжки українською мовою. «У такі галузі знань, як математика, фізика і хімія, Академія наук УРСР допускає українську мову тільки на поріг» (російською мовою видається 85-92% книжок), у технічні науки її зовсім не допускають, у сільсько-господарські науки на 28%. Наукова література для студентів, аспірантів і викладачів «із провідних галузей знань» майже на 100% виходить російською мовою. Прямівський журнал «Дружньо вперед» (1967, ч. 10) у статті про науку в Україні писав:

«Ось це найосновніший і найкоротший перелік наукових досягнень учених на Україні. Правда, з їх досягнень, зокрема в галузі негуманітарних наук, на відміну від нашої країни та інших країн світу, біля 90% публікується не українською мовою, що є досить подивляючим (дивним) випадком у сучасному світі».

Радянський автор К. Х. Ханазаров подав у відсотках дані про мову різних категорій книг на основі книжкової продукції в СРСР 1960 року. Наукова література: російською мовою 88,5%, мовами інших народів СРСР — 9,6%; підручники для ВУЗів: 83,3% і 8,9%; виробнича та інструктивна література: 94,0% і 5,9%; все це за кількістю друкованих листків («Сближение наций и национальные языки в СССР», Ташкент 1963, стор. 190). Нагадаю: перепис населення з 1970 подає: росіян 129 млн., інших народів 112,7 мільйонів.

Не треба доводити, що означає усування ук-

раїнської мови з науки. Це присуджує нашу мову на однобічний розвиток і штовхає її на шляхи провансальства. Зокрема цілковите відсунення української мови з нових ділянок науки, які мають вирішальне значення для політичного становища даної країни в світі, дуже послаблює українську мову і культуру взагалі. Це не маловажна справа в боротьбі народу за збереження власної національної індивідуальности. «Провансальці — обласна група французів, що розмовляють провансальською мовою», пояснює УРЕ. Такими «провансальцями» Східної Європи, «обласною групою росіян» прагне зробити українців керівництво КПРС. Його мовна політика, диктована великодержавним шовінізмом і шалом централізму, становить сьогодні найгрізніший виклик українському народові. Як наш народ на батьківщині чинить опір цьому викликові, як обороняє свою рідну мову, — не є темою цієї доповіді. Її мета — звернути увагу нашої громади в діяспорі на загрозу русифікації. «Мова — душа народу» (Василь Лобко). Ми не можемо бути пасивними свідками, як шовіністичні елементи російського народу, які згуртувалися в КПРС, за підтримкою наших відступників, змовляються, щоб знищити душу нашого народу. Треба ворушити сумління, треба організувати оборону нашому народові. Сучасних русифікаторів треба здемаскувати як злочинців перед лицем усього культурного світу.

ПОСТ СКРИПТУМ:

1. У дискусії над цією доповіддю інж. Федір Гаєнко звернув увагу, що після 24-го з'їзду КПРС, на якому дуже сильно підкреслено і санкціоновано великодержавний шовінізм у національній політиці партії, режим буде посилювати свою русифікаторську політику. Я гадаю, п. Гаєнко передбачає правильно. І це хай буде ще один поштовх, щоб ми не були пасивними.

2. Мене питали: що робити? Цьому питанню треба присвятити окрему доповідь. Тут гадаю: 1968 р. на доручення Комісії дослідів сучасної України я випрацював для тодішнього голови ВО УНРади, д-ра Фіґоля, «План кампанії проти русифікації України». На початку жовтня 1968 Комісія схвалила цей план і передала д-рові Фіґолеві. Відомі події в УНРаді усунули Фіґоля з ВО і тим самим провалили й план кампанії. В кінці 1968 р. цей текст опубліковували «Українські вісті». На його основі можна випрацювати новий план, враховуючи сучасну ситуацію в Україні.

Іван КОРНІЙЧУК

Репортаж про доповідь Андрія Білинського на тему:

Чи можлива українська реальна політика?

(На базі магнітофонного запису доповіді й дискусії)

ДОПОВІДЬ

У вступі прелеґент зупинився на питанні, що таке «політика» і зокрема «реальна політика», та застеріг, щоб не ідентифікувати поняття «досліджування (політичного життя)» з поняттям «політика». Торкаючися стосунку еміґрація-край, А. Білинський вказав на те, що це відношення у нас дуже мало з'ясоване. Не любимо бачити себе в дзеркалі і тому в нас важко знайти якийсь критерій. Отже: «...я прийшов до переконання, що добре було б узяти аналогічний приклад з народу, який знаходився в подібному становищі, і показати, як діяльність того народу в краю і на еміґрації впливала на його національну політику.»

Потім доповідач прочитав свою статтю «Перед 150-ти роками», що видрукувана в газеті «Українське життя» ч. 6(649), Чікаґо, 25. березня 1973 р. В ній розповідаються епізоди з польської історії початку 19-го століття: про наполеонівське «Варшавське князівство», що з провалом Наполеона було розділене Віденським Конґресом між Росією, Прусією і Австрією; про урочисте проголошення, — за участи князя Адама Чарторийського, — Польського Королівства 1815 року; про листопадове повстання 1831 р. і його наслідки — прилучення Польського

Королівства до російської держави і скасування конституції королівства, яка була найліберальнішою в Європі.

Все це А. Білинський назвав національною катастрофою. Як об'єктивні спостерігачі, — казав він, — з сьогоднішньої перспективи можемо ствердити, що Листопадове повстання було великою помилкою з катастрофальними наслідками. Всіх тих Хлопіцьких, Скшинецьких та інших треба вважати не національними героями, а спричинниками катастрофи, політично наївними людьми, які вірили, що повстанням можна спровокувати європейську війну. Не іншої думки була польська еміґрація того часу. Її осередком був Париж. Еміґрація являла собою суцільний протест проти російської політики. Оцінюючи усю цю польську політику, А. Білинський говорив, що вона була наскрізь романтичною. Цей романтизм знайшов своє віддзеркалення в польській літературі (Міцкевіч, Словацький, . .).

З початком 20-го століття в Росії знову повіяло ліберальстичним духом. Засновано Думу. В Думі створився «Польський клюб» з Дмовським на чолі. Тепер поляки почали вести власну політику, але вже не романтичну, а реалістичну. Політику, яка враховувала ту ситуацію, в якій находився польський народ в наслідок повстань. У 1907 р. Дмовський запропонував Другій Думі проєкт автономії для Польського Королівства, який було відкинено. Всю діяльність Польського клюбу з Дмовським на чолі А. Білинський зарахував до реальної політики, і, коли б не вибухла Перша світова війна, поляки змогли б добитися своєї куцої автономії.

Далі доповідач перейшов до більшовицької політики супроти українського народу. Після революції вони прийняли певний плян розвитку національного питання і є підстави твердити, що цей плян не був підступний. Він був щирий, диктований інтересами пролетарської революції. Наприкінці 20-х і початку 30-х років

цілий національний табір, головно культурний, зліквідовано. Але то були часи терору, які так само були і в корінній Росії. Все таки до 1939 р. школи й університети були українськими і навчальною мовою була українська. Все грунтовно змінилося після Другої світової війни. В цій війні збудився російський національний дух. Цей національний патріотизм Сталін звернув проти деяких національностей, які, мовляв, коляборували з німцями — кримські татари, інґуші, чеченці. Він нищив їх не тому, що вони націонали, а тому, що вони коляборували з німцями. Хрущов на 20-му з'їзді сказав, що Сталін носився з думкою, так само як татар, виселити й українців. Але із-за чисельности українського народу, того пляну не можна було зреалізувати. На думку доповідача, неприязнь Сталіна до українського народу саме й полягала в тому, що в тій війні українці задокументували себе невірними радянському урядові і цілій системі.

»Так було б і в кожній іншій державі, яка мала б подібну національну ситуацію. Тим я не хочу сказати, що українці повинні були йти разом з Москвою. Тоді була дуже складна воєнна ситуація, не знати було, на яку стати. Одні йшли до УПА, другі — до Дивізії, треті вважали, що найважливіше зберегти свою фізичну екзистенцію, четверті евакуювалися разом з радянським урядом на той бік, і потім воювали проти німців. Тоді важко було визначити, хто робив правильно у той час.

Мені здається, що коли аналізувати сьогоднішню національну радянську політику, то там багато вживається слів про «зближення націй», тобто будуть нищити ізольованість поміж націями, думають, що нації будуть краще розвиватися, якщо будуть по-російському говорити, і так далі. Сьогодні національне питання скотилося до другорядного питання. Якщо будуть приймати нову конституцію, то напевно взагалі не будуть підкреслювати, що є національні

республіки. Отже від цієї війни починає падати тінь.

Український нарід знаходиться в дуже важкій ситуації: що робити в ситуації, яка там існує? Це є основне політичне питання. Мені здається, що є дві можливі лінії. Одна лінія — це та, яку ви називаєте революційна, або лінія одвертого спротиву проти московської політики щодо України. Друга можлива лінія: сказати, що ми стовідсотково вірні Москві, більшовизмові і комуністичній партії; ви будуєте комунізм, згода, ми будемо так само будувати комунізм; ми тільки незгідні з тим, що проводиться русифікація. Значить, ми вважаємо, що лінія в національному питанні відходить від чистої більшовицької лінії в національній політиці. І тому ми хочемо, щоби це змінилося. Але в заміну за те ми деклярує мо повну льояльність і співпрацю при будуванні комунізму. Отже: дві лінії і треба прослідити, котра з них може дати кращі наслідки . . .

Якщо хтось сьогодні в Радянському Союзі свідомо хоче пропонувати т. зв. революційну політику з національної позиції, то наслідок буде такий, що репресії скеруються не тільки проти революціонерів, але й проти всього українського народу.

Я наводив приклади з історії Польщі. Те що робила польська еміґрація в Парижі, давало арґумент царському урядові скорочувати польські свободи й остаточно інкорпорувати Польщу в Росію. Такий самий наслідок може бути тоді, коли зачнемо вести якусь свідому українську революційну політику. Тут є ще одна небезпека: коли ми будемо вести революційну політику з національних позицій як українці, то ми і росіян, які в грунті речі є противниками існуючої системи, будемо мобілізувати проти себе. Тому я тої думки, що революційна лінія крім шкоди нам нічого кращого не може принести. Український нарід в Радянському Союзі буде заступати найкращу лінію, коли він заявить

свою повну лояльність до СРСР і на основі там існуючої системи буде співпрацювати в побудові комунізму. Це може оплатитися. Можливо, що в таких умовах можна піднімати питання української мови і — можливо — на цьому відтинку можуть бути якісь концесії. Так я бачу справу в краю.

А тепер, як виглядають справи на еміґрації? Люди можуть робити в краю те, що їм видається найрозумнішим, але воно не може бути критерієм для нас. Ми мусимо щось іншого робити, але ЩО? Чи нам вести революційну політику з національних позицій так, як дотепер? Якщо ми будемо таку політику вести, то я можу одно сказати: те, що в СРСР русифікують, те на Заході нікого не обходить. Ми вже переконалися! Значить робити на Заході пропаґанду, що нас б'ють, русифікують, нищать, . . і т. д. не має сенсу. Якщо ми — однак — ту революційну політику хочемо вести, то напевно ми собі уявляємо, що вона не може мати неґативних наслідків у краю. Я накреслив картину польської політики з історії 19-го століття, щоб показати, що в той час дії польської еміґрації мали вплив на ситуацію в краю і доставляли царській системі арґументи винищувати польський народ. Я думаю, що така сама революційна політика звідси може доставляти арґументи проти українців там, арґументи на продовження русифікаційної лінії. Що більше, вона може спричинити труднощі таким людям як Дзюба, що є чистокровним комуністом. Що ми можемо більше тим осягнути, я не бачу. Мені здається, ті, які відстоюють ту лінію, повинні сказати конкретно, що вони хочуть цим осягнути? На тому, власне, полягає політика.

Отже питання реальної політики зводиться до того, що нашим людям там робити, і що еміґрації тут робити. Я є тієї думки, що там повинні вести не антагоністичну політику з позицій не розвалювання системи; не вживати успіхів на відтинку мови, що це є один із елементів розва-

лу системи. Та система може розвалитися або з самої гори, коли там станеться палатна революція, коли армія там зробить переворот, — або та система може впасти в наслідок якоїсь світової війни, як це було за Першої світової війни. Інакше я собі не можу уявити, як ту систему завалити. Тому я думаю, що не антагоністична політика, не політика звернена на розвал системи, тільки удосконалення тієї системи в дусі лібералізації, децентралізації і так далі. Така політика може принести нам певні успіхи. А що далі? — залишім те історії. В політиці треба мати терпеливість! Не забуваймо, що надмірний національний патріотизм затемнює ум. Не дозволяє йому передбачувати наше поступовання. А наявне поступовання мені говорить, що та політика, яку ведуть українці, наприклад, за допомогою Добоша, то є маркантний приклад постачання системі арґументів проти нас.

Що робити? ! Я не знаю, крім того, що я вже сказав. Можливо ви знайдете на те інші арґументи. Я на цьому, пані і панове, закінчую. Я свідомий, що тут в залі немає ні одної людини, яка мої думки поділяла б. Але я маю надію, що ті, які не поділяють моїх думок, вони мають свої кращі арґументи, і ми в дискусії про ті арґументи поговоримо.«

ДИСКУСІЯ

Відкриваючи дискусію, керуючий семінаром А. Фіґоль звернувся до учасників: «... Ми не є політичне віче. Ми — академічний, студійний семінар. Хочемо, щоб на наших семінарах речі, які є дуже поважні і дуже актуальні, обговорювалися спокійно. Хочемо переконувати, а не накидати своїх переконань ...»

У дискусії взяли участь: Б. Кордюк, Ф. Кордуба, М. Заяць, І. Майстренко, Д. Андрієвський, К. Богайчук, Ф. Гаєнко, В. Гришко, Ірина Козак. І. Марчук, О. Май і М. Герус.

Богдан Кордюк: Насамперед одно зауваження. Тут було сказано, що «батьком» Комісії

дослідів сучасної України був Борис Левицький. Комісія дослідів сучасної України постала на форумі УНРади. Її «духовим батьком» був, тут присутній, інж. Гаєнко.

Далі: аналогія з Польщею, яка була тут широко представлена, є схиблена. Якщо б не було світової війни, то могло б дійти до того, що Дмовський осягнув би якусь куцу автономію. Не виключаю. Але «якби» не визначає фактів. Насправді вийшло інакше. Бо не політика Дмовського (хоч я не заперечую її вартости в тому часі) довела до постання польської незалежної держави.

Сталін, мовляв, зробився українофобом, чи російським патріотом, щойно після Другої світової війни. Не будемо сперечатися, чи він був російським патріотом. Але розстріли українських культурних діячів у 30-х роках і знищення всього, що «пахло» автономізмом, — визначає Сталіна як українофоба вже здавна, не лише після війни.

Що ж конкретного рекомендує доповідач? Доповідь мала назву: «Чи можлива українська реальна політика?», а те, про що була мова, взагалі не є політикою, тим більше реальною політикою. Я назвав би його «пристосуванством». Так пристосовуються мільйони громадян Совєтського Союзу, тобто за термінологією пана Білинського «управляють реальну політику». І знаємо, з яким успіхом. Пристосуванство можна розуміти, але годі виправдовувати, а ще й підносити на п'єдисталь реальної політики. Проф. Кульчицький звернув увагу на типове явище в українській історії, на поставу: «тихше води, нижче трави», — тобто на пристосуванство. Така постава є цілком на руку керівникам Кремля: як будете щирими комуністами, будете акцептувати режим, в нічому не супротивлятися йому, . . то будете спокійно жити.

Тут згадано Донцова. На його оцінку тепер не місце. Але його величезною заслугою є те, що він від 1911 року, не зважаючи на свою еволю-

цію від воюючого марксизму до воюючого християнства, мав одну, ясну, дуже обґрунтовану лінію: російщина була завжди ворогом України і лишається ним дотепер.

Не є реалістичним твердження, що ми змогли б досягнути якоїсь куцої автономії, якщо б ми були дуже льояльними. Провансальці були дуже льояльні і не досягнули жодних прав. Вони політично зникли. Такою має бути, на думку доповідача, роля українства?.. І поляки поступали помилково, замість скотитися до провансальства?.. Критикувати, звичайно, можна все, але називати тих, хто змагається за підставові права, романтиками, — це вже забагато!

Я не дуже дивувався б, коли б в Україні хтось написав статтю з виводами пана Білинського і це було б на місці. Але говорити так на форумі КУВПД, не має глузду. Я розчарований доповіддю. Вона не дає матеріялу для дискусії, а тим більше рекомендацій для еміґрації. Висновок доповідача: нічого не робіть, а пристосовуйтесь і тут, і там. Немає над чим дискутувати!

Фелікс Кордуба: Заторкнув деякі фрагменти історичного порядку, які суперечні з фактичною дійсністю. Поперше, паралель до Польщі 18-19-го століття не відповідає правді. Чому? Бо під час окупації фактично польська шляхта була зрусифікована і не було жодних виглядів, як дати поштовх, щоб той нарід пробудився. І тим поштовхом якраз були повстання...

Тут пролунало слово, що після Жовтневої революції в СРСР, зокрема на Україні, щиро підходили до розв'язки національних проблем. Ідеться про Леніна... Та ж Ленін уживав гасло самовизначення народів тільки для тактики, що й виразно зазначено в писаннях Леніна. Бо йшлося про те, щоб зберегти «єдину неділиму», яка вже була розпарцельована на окремі національні республіки. Ленін не думав розв'язувати національне питання на самостійній чи автономній базі. Натомість українські комуністи Скрипник

і Петровський та інші — вони якраз були інтернаціоналістами. Вони думали й вірили в те, що їм удасться в межах федерації задержати якусь автономію української держави.

Коли ж говорити про терор, то фактично Ленін від самого початку за допомогою ЧК винищував не тільки опозицію російську, але й українську. І ця система перейшла від Леніна до Сталіна та існує сьогодні. У 30-х роках нищили український народ, хоч тоді ніякої колляборації з німцями не було. Терор далі продовжується і сьогодні. Нищать українців, які живуть українською національною ідеєю. Сьогодні в партії є три основні напрямки: сталіністи, консерватисти і ліберали. Медвєдєв твердить, що майбутнє за лібералами. За сталінської системи існування Сахарова або Солженіцина було б неможливе. Їх зліквідували б з місця. Сьогодні такого нема. Карають в'язницями, запроторюють до домів божевільних, .. але треба сумніватися, чи може дійти до такого стану, як за Сталіна. Читаючи «самвидавську» літературу, робимо висновок, що розкладові процеси внутрі Радянського Союзу, незважаючи на терор, поширюються в ширину і глибину . . .

Отже, коли йдеться про реальну політику українців, на капітуляцію не можемо йти. Пропозиції, що їх пропонує доповідач, є абсолютно нереальні. Вони в цілості згубні для українського народу.

Маркіян З а я ц ь: З першою заувагою проф. Білинського, що політика мусить бути реальна, зовсім погоджуюся. Але це, мабуть, єдина точка, з якою я згідний. Я думаю, що велику ролю тут відограє термінологічна помилка. А саме: ви вживаєте слова «реальна політика» для чогось, що в історії, а зокрема в польській історії, має назву «позитивізм». У літературі він був реакцією на романтизм; у політиці «позитивізм» — це реакція на революційні політичні тенденції. Цей термін існує і в теорії права. Ви губите з виду те, що побіч постійно існують дві політи-

чні дороги чи то концепції: революційна і позитивістична. Це можна б перекласти українською мовою — політика революційна і політика «угодовська». Ви не берете до уваги, що ці дві політичні концепції перебувають між собою в постійному діялектичному стосунку. І якщо ви думаєте, що тільки позитивістична політика заслуговує на назву реалістичної політики, то це зовсім не погоджується з досвідом історії. Бо досвід історії показує, що реалістична політика може бути або політика революційна, або політика позитивістична. Я назву ряд держав, які вже за наших часів досягли власної державної самостійности завдяки тому, що в них якраз політика революційна виявилася реальною політикою. Це: Ізраїль, Кіпр, Марокко, Альжір, держави Індо-Китаю, Індонезія, держави Африки,.. У всіх тих країнах існували також угодовські, тобто позитивістичні тенденції. Але в усіх цих країнах реалістичною політикою виявилася політика революційна.

Тепер візьмім приклад Польщі. Позитивістична політика має всюди шанси там, де є партнер до такої політики. Позитивістична політика князя Чарторийського мала успіхи тому, що князь Чарторийський мав за партнера свого особистого приятеля з ранньої молодости, царя Олександра І-го. Вони разом виховувалися в ліберальстичному, правдоподібно масонському ,дусі. Тільки тому політика князя Чарторийського мала деякі успіхи. Позитивістична політика поляків мала успіхи в Галичині, бо вони після 1864 року мали партнера в австрійському уряді, який ішов на дуже далекойдуче партнерство з поляками. Зате позитивістична політика Дмовського в Росії не мала ніяких успіхів, бо в Росії для позитивістичної політики не було партнера. І тому з перспективи історії треба признати, що далеко більше реалістичною політикою була революційна тенденція, протівна Дмовському, тенденція ППС і Пілсудського. Це була в даній історичній коньюнктурі реальна політика, а не

політика Дмовського, яка полякам ніякої користи не принесла. І тому я поставив би питання: чи існує у нас на Україні нині партнер для позитивістичної, або — скажім по-українському — угодовської політики?

Іван Майстренко: Я скажу про методологію прелеґента. Його ідея «фікс»: якщо коришся, то можеш чогось досягнути. Це якраз протилежне тому, що є в дійсності. Бо політична сила ніколи не поступається тому, хто кориться, а поступається тому, хто противиться... Не маю сумніву, що д-р Білинський говорить з переконання, але його переконання як отого самовідреченного зайця з казки Салтикова-Щедрина... Якби поляки не бунтувались, а якось пристосувались, може щось би здобули. Оце і все з тієї логіки. Якби в 1863 році поляки не зорганізували повстання, може було б краще, і цар не відбирав би прав, і... А, чи не навпаки? Вони ж організували повстання тому, що цар відбирав усе більше й більше прав. Саме тому, що влада наступає, — спротив росте.

До того, виступ д-ра Білинського виглядав так, що він говорив дуже реалістично, а він постійно в усьому фальшував факти. Неправильно насвітлював факти. Наприклад: татар виселено, прийшов ґеноцид кавказьких народів за колябораційо, українців нищено за колябораційо,.. Та ж, панове, коляборантів було більше серед росіян. Армія Власова — то ж була коляборантська армія російська. Не в колябораційї справа. Якщо ж хочете знати секрет виселення і чому татар не пускають назад у Крим, то це просто використання моменту для того, щоб для зв'язків зі зовнішнім світом у Криму не було татар, які хилятьсяя до Туреччини, — щоб на Кавказі не було тих, що хиляться в інший бік І взагалі перемістити населення в інтересах военної безпеки та могутности імперії, а не, щоб мститися. І взагалі, в політиці менше всього помсти. Бо хто мститься, той програє. В політиці є розрахунок. І Сталін тверезо та холодно роз-

раховував для чого виселяти . . . і тому для нього було б дуже добре, якби на Україні не було українців. Отже: все це невірно . . . І тому дивно: у цей мент, коли в Совєтському Союзі як ніколи криза, говорити нам про якісь «коритися», «слухатися», . . це просто дивно. Це не політика, а щось . . . я навіть не знаю що!

Дмитро Андрієвський: Дійсно! Це абсолютно ніяка реальна політика, що ми сьогодні почули. Це просто капітуляція. Капітуляція через віру в добру волю Москви. Я читав деякі статті пана Білинського і погоджуюсь із тим, що сказав Лисяк в однім із своїх листів — це капітуляція. Отже на мій погляд, ми з того не можемо ніяких висновків зробити . . .

Чи ми тут, на еміґрації, мусимо скласти руки й іти за порадою пана Білинського? Це річ неможлива. Нам тут дано приклад, як не треба думати, як не треба говорити . . .

К. Богайчук: Хочу сказати лише одно. В пресі багато пишеться, що в Совєтському Союзі провадиться русифікація. Це фальшива позиція. Те, що в Совєтському Союзі провадиться, є совєтизація. З багатьох національностей в Америці створено одну націю — американську. Так само в Совєтському Союзі є намагання створити одну совєтську націю. Порівняння, яке поставив пан Білинський між Польщею й Україною не існує. Якби це була національна Росія тепер, тоді це можна порівняти і ми могли б поступати так як поляки. Порівняння абсолютно не існує, бо СССР це новий твір, і того, що застосовують більшовики, жодна національна держава не застосовувала. Це можна порівняти хіба з єгипетською неволею.

Федір Гаєнко: Д-р Білинський багато часу зужив на переказування польської історії. На жаль, він не поробив висновків із тієї студії, яку він тут виклав. Бо ж у даному разі польська політика того часу нас цікавить як паралель тодішньої української політики. Коли б він по-

рівняв був ті дві політики — українську і польську в Російській імперії, а потім показав, які наслідки вона дала в 1917 році, в час збройної боротьби за державність того й другого народу, то, очевидно, д-р Білинський прийшов би до зовсім інших висновків.

Які відомо, Польща боролася за свою державність у 1917 році спонтанно і дружно — від крайньо правих до крайньо лівих. А як було тоді на Україні? Україна теж боролася за свою державність не менш відважно, як і Польща. Але вона боролася розбитою, поділеною: була Армія УНР, була Галицька армія, була комуністична армія, були цілі армії окремих отаманів (Григор'єва та інших). І Україна свою визвольну боротьбу програла.

Чому Польща могла оборонитися від більшовицької Росії, а Україна не могла? Оборонилися, навіть, малі балтицькі держави. Отже ота політика, яку д-р Болинський називає «романтикою», якраз вона виховала, не тільки вояків, а й цілий польський революційний провід, що в 1917 році спонтанно виступали за свою державну самостійність.

А в нас тієї «романтики» не було. Українська політика в Російській імперії виступала з позицій повної льояльности до царського режиму. Вона й довела до того, що коли в 1917 році С. Петлюра звернувся до українців-вояків російської армії з запитанням: «Хто ви?», то отримав відповідь: «я православний», «я малорос»!.. і лише дехто сказав: «я українець». Оце прямі наслідки політики повної льояльности супроти існуючого режиму.

Зрештою, ми мали повторення тієї політики вже в нові часи — т. зв. «Розстріляне відродження». Вона теж велася з позицій повної льояльности до комунізму. Всі політичні і культурні українські діячі того часу — Шумський, Скрипник, Хвильовий і інші — всі вони виступали з позицій комунізму і, навіть, дружнього наставлення до Росії. А що сталося?

Є ще новіші показники щодо цього питання. Маю на увазі велику «самвидавську» літературу. В ній досить багато говориться про те, що треба робити як з позицій льояльности, так і з позицій нельояльности.

Тому, коли б д-р Білинський, висвітлюючи тут справу льояльности супроти існуючого в державі режиму, був простудіював усі ці матеріяли, то я думаю, що він би прийшов до інших висновків.

Д-р Білинський має мужність виступати в пресі і в доповідях з непопулярними серед нашого загалу твердженнями. Тут у своїй доповіді він щиро признав: «я певен, що тут ніхто не погоджується з моїми думками». Все ж він їх захищає і це його право. Наше ж право вимагати висвітлення теми з урахуванням усіх дотичних фактів, тим паче, що це не просто виступ з доповіддю, а студійний семінар.

Василь Гришко: Виступ д-ра Заяця вичерпав вихідну точку того, з чого я хотів почати свій виступ. А саме: про можливість існування двох політик і про несуперечність їх у певних умовах і певних обставинах. Залежно від того, що і коли є реальним. Хочу нагадати, що три роки тому, в цій самій залі, я мав доповідь, яка називалася: «Українська політична реальність і українська реальна політика», і в якій я говорив саме про наявність у політичному світі двох концепцій політики. Але вони можливі тільки при умові врахування реальних фактів і базування на реальних обставинах. І я у своїй доповіді, так само як і в усіх моїх писаннях, підкреслював, що є можливою й є реальною українська реальна революційна політика, якщо вона виходить не з фантазій, а з реальних фактів, і на них будує свою політику. На жаль, у нас на еміграції — (великою мірою у цьому завинив і д-р Білинський та певна частина українських публіцистів, які друкуються разом із ним в «Українському житті» в Чікаго) — зідентифікували поняття реальна політика з

поняттям «опортуністична політика» в негативному розумінні. Д-р Заяць ужив слова «позитивістична». Я сказав би, що є таке поняття як «опортуністична реальна політика». В «Українському житті» особа, що підписується «Обсервер», так прямо і сформулювала різницю поняття реалістична політика у розумінні «Українського життя» і того, що я говорив у своїй доповіді. Він сказав, що справжня реалістична політика це є опортуністична політика, яка виходить із використання певних нагод. Я тут асоціюю з англійським словом «опортун», що значить: коли є нагода. Так — очевидно — мав на увазі й «Обсервер». Але справа в тому, що ми говорили про різні речі і вживали поняття «реальна політика»; у мойому випадку я вживав цього поняття до революційної концепції української політики сьогодні на Україні, яка може бути або реалістичною, або нереалістичною . . .

Я використовую нагоду, щоб підкреслити, що у нас сьогодні в усіх середовищах, які тільки хочуть когось скомпромітувати, викоритовують проти нього це поняття «реалістична політика», «реалітети», «реалітетники»,. . у розумінні «опортуніст». Тим часом у всьому тому. що я писав і говорив, — і що моє середовище заявляло, — завжди підкреслювалось реалістичні підстави р е в о л ю ц і й н о ї політики. І через те, при цій нагоді, я особливо підкреслюю цю різницю.

Ірина К о з а к: Тут напочатку сказали, що доповідь така, яку виголосив д-р Білинський, не повинна була відбутися на форумі КУВПД. Я не зовсім з тим згідна. Навпаки, добре, що д-р Білинський міг виголосити свої тези публічно в присутності численної авдиторії. Бо була нагода певні речі, які появляються в його писаннях, почути суцільно. З того, очевидно, виникає питання: чи погляди д-ра Білинського небезпечні? Я скажу, що вони зовсім не є небезпечні. Чому? Та тому, що я не уявляю собі, щоб в українському суспільстві, чи на чужині, чи в Україні, знайшлася бодай групка серйозних людей, що

могла б прийняти за свої погляди те, що нам тут подає д-р Білинський. Вважаю КУВПД форумом, де кожний має право висловити свої думки, якщо він вірить у те щиро. А д-р Білинський, мабуть, вірить у те, що говорить. Це його право, а наше право послухати і скритикувати. В тому якраз різниця між нами, а системою, яку радить нам д-р Білинський лояльно трактувати, — а також між нами і тими групами на еміграції, які вимагають цензури, заки хтось із чимось виступить . . .

У доповіді було сказано масу історичних неточностей, але до того не буду повертатися. Зроблю тільки зауважу: якщо д-р Білинський хоче давати порівняння й аналогії, то для цього можна брати українську історію і не треба йти аж в польську; маємо можливість провести аналізу різних наших політичних концепцій — маємо добу Гетьманщини, маємо політику Мазепи і його наступників (. . . і знаємо, що з того вийшло); такі самі аналогії можна провести з комуністичною партією . . .

Якщо говорити про лояльність, яку пропонує д-р Білинський, то мені здається, що в Україні ввесь час є така лояльна група: офіційний провід Комуністичної Партії України! Він стопроцентово лояльний супроти комуністичної партії і навіть не заперечує проти русифікації України. Отже в Україні є така група, яка ті концепції заступає. На щастя для нас, а на жаль для д-ра Білинського, навіть між членами КП України є люди, які не поділяють тієї концепції. Між тими, що пишуть у «Самвидаві», є багато ідейних, колишніх або й сьогоднішніх комуністів, які мають протилежні погляди до поглядів д-ра Білинського. А чому? Можливо, якби доповідач сам мусів жити у Радянській Україні, він змінив би також свої погляди, якби він день-у-день мусів зустрічатися з тією дійсністю, яка там є. . . Погляди д-ра Білинського можуть сприйняти лише офіційні речники Комуністичної Партії України!

Було сказано, що «після Другої світової війни впала тінь на український нарід за коляборацію». Це знов історична неправда, бо була, — наприклад, — УПА, яка воювала і проти гітлерівців, і проти більшовиків; багато людей сиділо в гітлерівських кацетах від першого дня війни, .. Яка ж це коляборація?! Але, навіть, якщо прийняти тезу д-ра Білинського, то як тоді пояснити, що саме під час Другої світової війни прийшли певні формальні підвищення державних прав УРСР: появився гимн, встановлено прапор, створено міністерство закордонних справ УРСР. Значить, щось не в порядку з тією тезою про «тінь коляборації»...

Правильно сказав інж. Гаєнко: д-р Білинський не студіює тих писань, які появляються у «Самвидаві». Я піду далі: хоча д-р Білинський інтересується політичною проблематикою і багато на ці теми пише, проте він не вважає потрібним читати речі з минулого України, які варто було б прочитати і проаналізувати. Можливо, він прийшов би тоді до зовсім інших висновків. Наприклад? Ви не читали публіцистичних видань підпільної боротьби, яку провадила УПА. Ви мусіли б їх читати, а ви їх ігнорусте. Адже люди, які їх писали, базувалися на конкретній дійсності, а не на уяві. І тому мені не подобається: давати рецепти звідсіля, що вони мають робити там.

Моє середовище, від самого початку, боролося проти того, щоб з еміґрації давати комунебудь якісь рецепти, що там в Україні мають робити. Ви даєте рецепт, щоб вони були стопроцентово віддані комуністичній партії, а тоді інші беруть собі право давати рецепт: бийте комуністів, стріляйте Брежнєва і т. д. А мені здається, що в Україні існує вже зріла українська нація, є люди, котрі знають чого вони хочуть, і які методи, і коли застосовувати. Отже прошу вас, не давайте рецептів їм, а давайте їх нам, тут, на еміґрації. На жаль, від вас ми почули тільки: ті, що проповідують революційну полі-

тику, повинні сказати, що вони тим хочуть осягнути. Це був ваш одинокий рецепт для нас тут, на еміґрації. І послухавши вашої доповіді, ми вийдемо з тим, з чим прийшли.

Іван Марчук: Д-р Білинський, ви згадали, що українці і татари були покарані за колябораційо під час Другої світової війни. А я вас запитаю: чим пояснити чехо-словацьку трагедію? Адже Свобода, Дубчек і інші не воювали з німцями, а були по стороні Радянського Союзу; і що з ними сталося? Чим це пояснити? — А жиди понесли великі жертви в часі Другої світової війни, а сьогодні Москва старається всякими силами знищити ізраїльську державу. Чим то пояснити? — Я цілком погоджуюся з пані Іриною Козак, що ваші думки не є небезпечні, вони не є сприємливі ні для еміґрації, ні для українських патріотів на батьківщині.

Олександер Май: Я хотів би сказати декілька слів з позиції людини, яка перебуває по ту сторони барикад. Ще недавно, півтора року назад, я сидів у конференцзалі Чернівецького обкому партії і там відбувалася ось така ж дискусія, як зараз у нас. Учасниками дискусії у Чернівцях були представники чернівецької інтеліґенції: журналісти, працівники радіо, представники преси, викладачі й інші. Виступав перед нами з доповіддю другий секретар обкому партії Гаврилюк. Його доповідь називалася: «Український буржуазний націоналізм — небезпечне знаряддя імперіялістичної політики». І ось тепер почувши доповідь і виступи тут у дискусії, хочу бути з вами щирим: я з чернівецької наради повертався з кращим настроєм чим сьогодні повертатимусь звідціля...

Чому? Бо тоді, там, уявляв я собі, що українська еміґрація, її організованість, дія... кращі ніж воно в дійсності є, — а сьогодні, тут, стверджую, що ви, — зокрема пані Ірина Козак, — маєте уявлення про ситуацію в батьківщині, що там існує нація свідома своєї сили, своїх ідей,.. а воно, на жаль, так не є...

Микола Герус: ...д-р Білинський згадав один момент, який пройшов мимо нашої уваги, хоч дискусія вся була на доброму рівні, я б сказав — творча дискусія. Пан Білинський висловив таке, дуже болюче, але реальне, питання: чи при оформленні нової конституції Радянського Союзу будуть взагалі фігурувати національні республіки? — Це питання турбує не одного доповідача. Воно порушувалося вже в багатьох західніх публікаціях. В українській еміграції це питання не обговорюється. Чи ми могли б якось цьому протидіяти? Я думаю, що якоюсь мірою так, якби провадити дискусію на цю тему в наукових журналах і публікаціях.

Мені жаль доповідача, що на нього було стільки нападок. Я вірю, що він не мнше переживає недолю нашого народу; він аналізує як учений; ... і, зрештою, говорить для того, щоб підняти дискусію. І тому посуджувати його не треба...

Чи може еміграція допомагати, чи вона допомагає концепції визволення? Без сумніву так, хоча, — може, — це буває рідко. Мені здається, що сьогоднішній вечір це якраз один із зразків того, як можна шукати реальної політики... На жаль, еміграція робить часто помилки і дає радянському режимові антиукраїнські аргументи. Жаль великий, що тут не має редакторів української преси, або, — якщо є, — то мало. Якраз вони на таких доповідях мали б бути і потім устійнювати загальні напрямні для цілої політики української еміграційної преси. Бо, наприклад, такі заяви в пресі, що Мороз або Дзюба націоналісти, це, — не знаю іншого слова, — це д о н о с!.. Заяви про те, що наші люди в Україні націоналісти, організують, — мовляв, — саботажі в колгоспах і т. д. на мене навівають страх. Бо ми викликаємо, чи може сприяємо тому, що машина терору почне діяти так, як би ми цього не хотіли. На жаль, одна із слабостей еміграції — це її розпорошеність. І це якраз не є реальна політика. Якщо б у нас була реальна

політика, а її треба шукати, ми мусіли б реаґувати на доповідь д-ра Білинського не так болячe, як це було... Я радий, що така дискусія відбулася, — їх треба мати більше!, — бо тоді б народжувалася, власне, реальна політика, до якої нас часто закликають.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО ДОПОВІДАЧА

Андрій Білинський: Мене били майже всі. Але мені воно не боліло. Бо з усіх тих слів не було ні одного, яке потрапило б у саму проблематику. За деревами ви не хочете бачити лісу. Я дуже дякую панові Герусові, що він якраз той ліс побачив і звернув на це увагу. Було в дискусії багато менторського тону, мовляв, він не знає того, або іншого. Та ж, панове, всі ті справи на Заході уже відомі й досліджені. Багато дискутантів хотіли мене просто здискваліфікувати. Демократія вимагає речевого підходу до проблематики, а ви хочете невигідного доповідача просто збутися.

Мені закидають, що я пропоную капітуляцію. Але я говорив, що я не знаю, що еміґрації сказати, вона суперпатріотична і не знати, що з того зробити. Мені багато говорили «доктор». Я не хочу, щоб мені це говорили. Пан Майстренко закинув мені, що в мене ідея фікс: «якщо будемо хилити голову, зможемо чогось добитися». Але треба робити інакше. Я з вами згідний. Але реальна політика вимагає врахувати відношення сил. Якщо ми зможемо бунтом щось осягнути, то я за бунт. Але при такому укладі сил, де Москва знову може вистріляти мільйони, а ви не маєте навіть одної пістолі, і хочете бунтуватися, то це ніяка пропозиція. Німці почали переговори між собою, бо вони хочуть врятувати єдність нації, то там є проблематика. А ви хочете головою в мур! Візьмім Мазепу і його пактування з Карлом XII. Тоді виглядало, що це було правильним, бо то був реальний шанс здобути незалежність. Значить, не повстання є зле, але програне повстання. І тому, заки робити по-

встання, треба об'єктивно розглянути всі можливості. Політика вимагає розумного поступовання. Ми можемо сміливо дивитися у майбутнє, коли можемо мати найліпших економістів, найліпших лікарів, найліпших правників, найліпших секретарів партії, найкращих музиків, найкращих шахістів, . . А там є можливості йти вперед. Але, коли ви тим шляхом не підете, то ви будете ніщо і з вами не будуть рахуватися. Але, щоб того досягти, вони мусять до тієї системи ставитися льояльно. Бо розбудовувати ту систему можна в різному напрямку — в сталінському і в ліберальстичному. Але ніколи не розбивати.

Для мене реальна політика є та, яка враховує конкретний уклад сил і з того виходить. Для мене реальна політика — це є боротьба за громадянські права, бо вона не є національна, а інтернаціональна, і зможе знайти прихильників закордоном.

ПОМІЧЕНІ ПОМИЛКИ

Стор.	Рядок	Надруковано	Треба
38	16 знизу	перевадився	переводився
45	13 знизу	не в тому	не тому
47	2 згори	не еквівалентного	нееквівалентного
49	6 знизу	але вона призводить	але вона не призводить
58	15 знизу	близько 60%	близько 90%

«УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ»

є органом українського революційно-демократичного руху, що об'єднують навколо себе широке коло читачів демократичного переконання.

«УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ»

є тижневиком політики, економіки, культури і громадського життя. Стоячи на позиції української вільної політичної думки, вони подають своїм читачам глибоке, всебічне і критичне поставлення різноманітних проблем визвольної політики, високофахові коментарі щодо всіх ділянок життя і розвитку на нашій Батьківщині-Україні, а також статті на актуальну світову тематику. Особливу увагу звертається на об'єктивне висвітлення руху в Україні і в СРСР, як леґального так і нелеґального, за громадянські, соціяльно-трудові і національні права народу. Матеріяли і документи «Самвидаву» передруковуються переважно в оригіналах або просторих цитатах без супровідних коментарів — як ті матеріяли треба розуміти.

«УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ»

редаґуються на основі сучасної української літературної мови без будь-яких обласних домішок чи провінціялізмів, і тому є добрим посібником для молоді, що хоче опанувати українську літературну мову.

Читайте й поширюйте демократичний часопис «УВ»!

Річна вартість передплати в Німеччині — 50 німецьких марок, а поза межами Німеччини — 56 нм, або їхня рівновартість в інших валютах. Передплату приймають: Централя «Українських вістей» та представництва по різних країнах (адреси їхні на першій сторінці кожного числа «Українських вістей»).

НАША АДРЕСА: **«Ukrainski Wisti», 791 Neu-Ulm, Postfach 2146, Germany.**

ПОЯВИЛИСЯ

МАТЕРІЯЛИ КОНҐРЕСУ

української вільної політичної думки

Серія А:	Збірник ч. 1 (56 стор.)	1.— дол.
	Збірник ч. 2 (100 стор.)	2.— дол.
	Збірник ч. 3 (96 стор.)	2.— дол.
Серія Б:	Збірник I (128 стор.)	2.— дол.
	Збірник II (в друку)	2.— дол.

або рівновартість в іншій валюті.

■

Замовлення на збірники й усю кореспонденцію до Тимчасового Секретаріяту КУВПД спрямовувати на:

Markijan Zajac
8 München 45
Mährische Str. 12
West Germany

Грошові посилки на:

DRESDNER BANK AG
8 München 2
Promenadeplatz 7
Konto Nr. 3 005 380
(Markijan Zajac)

Всі добровільні пожертви на видання матеріялів і переведення КУВПД будуть проголошені, за винятком застережених, у чергових числах збірників. **Тимчасовий Секретаріят КУВПД**